

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

146590

**ZONGULDAK'TA SANAYİLEŞME VE SOSYAL
DEĞİŞİM (1923-2000)**

**FEVZİ ENGİN
2502550142**

146590

**TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.MEHMET ALTAN**

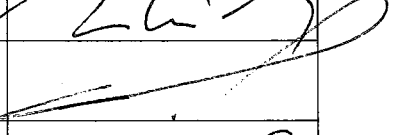
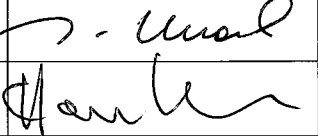
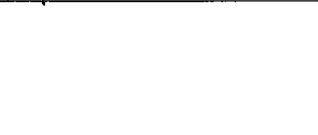
“DÜZELTİLMİŞ TEZ”

BOLU 2004

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

İKTİSAT Anabilim Dalında 2502550142 numaralı FEVZİ ENGİN'İN hazırladığı "ZONGULDAK'TA SANAYİLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞİM" konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca 31.01.2005 PAZARTESİ günü saat: 11.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ¹CAKULU...ne* ~~OYBİRLİĞİ~~ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.MEHMET ALTAN	Red	
PROF.DR.TÜRKEL MİNİBAŞ	Kabul	
PROF.DR.OSMAN ZEKAİ ORHAN	Kabul	
PROF.DR.TARGAN ÜNAL	Red	
DOÇ.DR.HAVVA TUNÇ	Kabul	

AÇIKLAMA

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne 26.05.2004 tarihinde savunması yapılan ve jüri tarafından düzeltme verilen “Zonguldak'ta Sanayileşme ve Sosyal Değişim (1923-2000)” adlı tezde şu düzeltmeler yapılmıştır.

- İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Hazırlama Yönergesinde belirtilen sayfa düzenine uygun yazılmış, tablolar, dipnotlar, referanslar, atıflar, yönergeye uygun düzeltilmiştir.
- Tezde kullanılan terimlerde üslup birliği sağlanmış ve metin akademik bir dile dönüştürülerek yazımı sağlanmıştır.
- Tezde ileri sürülen savların açıklanması için istatistiki verilerle desteklenmiş, kurumların rakamları yeniden düzenlenmiş, dönemin toplumsal, ekonomik ve GSYİH, Nüfus göstergeleri ve bunların nicel değişimleri ayrıntılı olarak verilmiştir.
- Kentin sanayileşme süreci açıklanırken aynı dönem içinde dünyada sanayileşme sürecindeki değişimle karşılaştırılarak verilmiştir.

ÖZET

ZONGULDAK'TA SANAYİLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞİM (1923-2000)

Engin, Fevzi
Doktora, İktisat Bölümü
Tez Danışmanı: Prof.Dr.Mehmet Altan
Aralık, 2004

Bu tez, 1923-2000 arası -77 yıllık bir dönemde- Zonguldak'ın sanayileşmesi ve sanayileşmenin yarattığı sosyal değişim incelenmiştir. Zonguldak'ta ülkemizin tek taşkömürü rezervi bulunmakta ve 155 yıldan beri işletilmektedir. Çalışmada Cumhuriyetin kuruluşundan 2000 yılına kadar ilin farklı konumu ve değişim süreçleri incelenmiştir. Türkiye'de sanayileşme süreçleri ve bu süreç içinde Zonguldak kentinin yaşadığı dönüşümün ekonomik ve sosyal boyutunun incelenmesi yanında, ilin bu uygulama sonuçlarının etkisini ortaya koymak tezin temel amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada sanayileşme politikalarının istihdam, işsizlik, sendikal örgütlenme üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sanayileşme süreçlerindeki değişikliklerin Zonguldak İli'nde yarattığı değişim ve ortaya çıkardığı sorunların ne derecede Türkiye'de sanayileşme süreçlerinin yarattığı genel eğilimlerden farklı ve benzer yönlerinin bulunduğu ortaya konmuştur. Özellikle 1980 sonrası dönemde yatırımlardan alınan payı, dışarıya verilen göç ve özelleştirme politikalarının sonucunda Zonguldak kentinin içine düştüğü ekonomik ve toplumsal krizin boyutunun sonuçları Türkiye'deki gelişmelerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Zonguldak İli kömür ve demir-çeliğe dayalı ulusal ölçekte uzmanlaşarak gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin ortaya çıkardığı ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin ekonomik kriz ve değişim dönemindeki sonuçları ele alınmıştır.

ABSTRACT

INDUSTRIALIZATION AND SOCIAL CHANGES IN ZONGULDAK (1923-2000)

Engin, Fevzi
Ph.D., Department of Economics
Supervisor: Prof.Dr.Mehmet Altan
December, 2004

This thesis, analyzes the industrialization and the social changes in Zonguldak in a period of 77 years –from 1923 to 2000- and the social changes due to industrialization.

The only coal mine reserves of Turkey is in Zonguldak and they have been managing for 155 years. This thesis analyzes the different industrial structure of the city and the periods of changes.

The main aim of this thesis is to analyze the industrialization policies in Zonguldak and the economic and social affects of these policies to the city. In this study, the effects of industrialization policies on the employment, unemployment and unionism is considered.

The effects of industrialization policies in Zonguldak is compared with the industrialization policies in Turkey in general. The share of Zonguldak from the investments especially after 1980's, emigration and the extent of social and economic crisis in Zonguldak due to the privatization policies are researched in detail and compared with the general developments in Turkey.

Zonguldak city developed by specializing on production of coal, iron and steel on a national basis. In this study, the results of social, cultural and economic relations occurred by this development in the periods of economic crisis and changes is researched.

ÖNSÖZ

Günümüzde kentler toplumsal yaşamın en önemli mekansal birimlerini oluşturmaktadır. Kentsel gelişmeyi yönlendiren en önemli faktörlerden birisi kentin ulusal ve küresel düzeyde oluşan işbölümünde üstlendiği işlev ve oynadığı roldür. Sanayileşme kentsel sorunların daha çarpıcı hale gelmesine neden olmaktadır. Kentsel yaşam yeni olanaklar ve daha yüksek bir yaşam sunduğu oranda pek çok toplumsal soruna da kaynaklık etmiştir. Bu bakımdan kentleşme ve sanayileşme sosyal bilimciler için her dönemde ilginç araştırma konusu olmuştur.

Zonguldak'ın içinde bulunduğu bölgede Türkiye'de önde gelen bir yerel sanayi merkezi olmasını kolaylaştıran bazı tarihi ve toplumsal koşullara sahiptir.

Bu araştırmanın amacı, Zonguldak'ın sanayileşme ve sosyal değişimini; Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılından başlayarak 2000 yılına kadar 77 yıllık zaman aralığında kentin farklı konumunu incelemektir.

Çalışma kapsam olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 1923'ten 1960'a kadar olan dönemi kapsamaktadır. İkinci bölümde 1960-1980 planlı kalkınma dönemindeki sanayileşme ve sosyal değişim incelenmektedir. Üçüncü bölümde 1980-2000 dönemi içindeki sanayileşme ve sosyal değişim incelenirken, 1980 sonrası sanayileşme politikalarındaki değişikliklerin kent üzerindeki yansımaları tartışılarak ileriye dönük önerilere yer verilmektedir.

Çalışma olarak ölçüsünde sayısal verilere dayalı olarak yapılmıştır. Sanayileşme ve sosyal değişim, tarihsel gelişim süreci içinde dinamik yaklaşımla ele alınırken bu değişimlerin niteliksel yönleri de ortaya konmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında çok kişinin doğrudan ve dolaylı katkıları vardır. Kuşkusuz en büyük katkı tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet ALTAN'a aittir. Bu çalışmanın akışını denetleyen ve yönlendiren danışmanım Prof. Dr. Mehmet ALTAN'a teşekkürlerimi sunuyorum. Yine çalışmanın İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ndeki bürokratik işlerin yürütülmesine yardımcı olup, yönlendirici katkılarıyla her zaman yardımcı olan Dr. Murat ÇETİN'e teşekkür ediyorum.

Çalışmanın birinci kısmı için öneride bulunan ve bazı kaynaklardan yararlanmamı sağlayan Zonguldak Bölge Çalışma Müdürü Fazilet ÖZTÜRK'e teşekkür ediyorum.

Çalışma için verilerinin sağlanmasında yardımcı olan Türkiye Taşkömürü Kurumu, Ereğli Demir-Çelik Fabrikası (Erdemir), Genel Maden İşçileri Sendikası, Zonguldak Valiliği yöneticilerine ve çalışanlarına teşekkür ediyorum. Çalışmanın basılmasında yardımcı olan Abant İzzet Baysal Üniversitesi yöneticilerine teşekkür ediyorum. Çalışmanın yazım işini titizlikle yürüten öğrencim Fatih KONUR'a teşekkür ediyorum.

Son olarak çalışmanın sıkıntılarını benimle paylaşan, gösterdikleri dayanışma ve anlayıştan dolayı eşim Şaziye ve çocuklarım Duygu ve Utku'ya teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
TABLolar DİZİNİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xii

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1 ZONGULDAK İLİ'NDE 1923-1960 DÖNEMİ SANAYİLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞİM	5
---	---

1.1. Giriş	5
1.2. 1923-1931 Dönemi Zonguldak'ta Sanayileşme	6
1.2.1. Türkiye İş Bankası Sermayesinin Havzaya Girişi	8
1.2.2. 1927 Sanayi Sayımına Göre Zonguldak'ta Sanayi	12
1.2.2.1. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası	13
1.2.2.2. Dış Ticaret	16
1.2.3 Cumhuriyet Yönetiminin Sanayi ve Çalışma Yaşamına Yaklaşımı	19
1.2.3.1 Zonguldak İli'nde Toplumsal Yaşam	23
1.2.4. Zonguldak İli'nin Sosyal Yapısı ve Değişim Eğilimleri	26
1.2.4.1. Nüfus Yapısı	26
1.2.4.2. Nüfusun Kır-Kent Bileşimi	27
1.2.5 Karabük Demir-Çelik Fabrikasının Kuruluşu	29
1.2.6 Toplumsal Yaşam	35
1.3 Zonguldak İli'nde 1940-1950 Dönemi Sanayileşme ve Sosyal Değişim	42
1.3.1 Havzanın Devletleştirilmesini Hazırlayan Siyasi Ortam	42
1.3.1 Füzyon Kanunu ve Mükellefiyet Dönemi	45
1.3.2 Zonguldak'ta Diğer Yatırımlar	54
1.3.3 Zonguldak'ta Toplumsal Yaşam	56
1.4 Zonguldak'ta 1950-1960 Dönemi Gelişimi	57
1.4.1 1950-1960 Yılları Arasında Ereğli Kömür İşletmeleri	57
1.4.2 1950-1960 Döneminde Çalışma Yaşamı	61
1.5 1923-1960 Döneminde Zonguldak'ta Sosyal Değişim	62
1.5.1 1923-1925 Dönemi İşçi Hareketleri ve İşçi Örgütlenmeleri	63
1.5.2 Tek Parti Dönemi (1925-1945)	64
1.6 1925-1936 Dönemi İşçi Hareketleri ve İşçi Örgütlenmesi	65
1.6.1 1925-1936 Döneminde Çalışma Koşulları Ve İşgücünün Özellikleri	65
1.6.2 1925-1936 Arasında İşçi Örgütlenmesi	67
1.6.2.1 1925-1936 Dönemi Zonguldak Amele Birliği	68
1.7 1936-1945 Dönemi İşçi Hareketleri ve İşçi Örgütlenmesi	70
1.7.1 1936-1945 Döneminde Çalışma Koşulları	71
1.7.1.1 Çalışma Süresinin Uzatılması	71
1.7.1.2 Hayat Pahalılığı	72
1.7.1.3 Beslenme ve Barınma Sorunu	73

1.7.1.4 İş Kazaları ve Meslek Hastalığı	74
1.7.2 1936-1945 Döneminde İşgücünün Özellikleri.....	75
1.7.3 1936-1945 İşçi Hareketleri	78

BÖLÜM 2

ZONGULDAK İLİ'NDE 1960-1980 DÖNEMİ SANAYİLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞİM..... 80

2.1 1960-1971 Dönemi	80
2.2 Zonguldak'ta İlk Bölge Planlama Çalışması	82
2.2.1 Ereğli Demir-Çelik Tesisi'nin Kuruluşu.....	84
2.2.1 Çalışma Yaşamı	89
2.2.2 Grev Dalgası ve Sendika Kavgaları.....	91
2.2.3 Sendika Kavgaları.....	94
2.3 1961-1971 Yılları Arasında Kömür Üretimi	99
2.4 Dış Göç ve Zonguldak'ta İşçi Hareketleri	103
2.5 Toplumsal Yaşam	104
2.5 Zonguldak İli 1971-1980 Dönemi Gelişimi.....	109
2.5.1 1971-1980 Döneminde Çalışma Yaşamı ve Zonguldak	111
2.5.2 Havza'da Üretim ve EKİ'nin Büyüyen Zararları	113
2.5.3 İldeki Diğer Kamu Yatırımları	116
2.5.3 Özel Sektör Yatırımları.....	119
2.5.4 Zonguldak'tan Girişimcilik Örnekleri	122
2.6 Toplumsal Yaşam	123

BÖLÜM 3

ZONGULDAK İLİ'NDE 1980-2000 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞİM..... 125

3.1 Zonguldak'ta 1980 Sonrasında Sanayileşme	125
3.1.1 1980'lerin Başında Zonguldak Sanayi.....	126
3.1.2 Madencilik (Taşkömürü)	127
3.1.3 Madencilik Sektöründe İstihdam	128
3.1.5 Madencilik Sektöründe Verimlilik Göstergeleri.....	130
3.1.6 Madencilik Sektöründe Üretim, Yatırım ve Kâr/Zarar Durumu	131
3.1.8 Demir-Çelik Sanayi	132
3.1.8.1 Karabük Demir-Çelik Fabrikası (Kardemir).....	133
3.1.8.2 Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları T.A.Ş. (Erdemir).....	135
3.1.9 Zonguldak İli'nde İmalat Sanayi ve Organize Sanayi	136
Bölgeleri.....	136
3.2 Zonguldak İli'nde Kamu Yatırım Harcamaları	138
3.2.1 Zonguldak'ta Özel Sektör Yatırım Teşvikleri	141
3.3 Zonguldak İli'nin Gelişimine İlişkin Önerilen Projeler.....	141
3.3.1 Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Planı	142
3.3.2 Filyos Havzası Taşkın Koruma ve Filyos Serbest Bölge Projesi	142
3.3.3 Zonguldak Uygun Yatırım Alanlarının Tespiti Araştırma Projesi	143
3.4 Zonguldak İli'nde Sosyal Değişim	143

3.4.1 Zonguldak İli'nin 1980-2000 Arası Sosyal Yapısı, Değişim Eğilimleri	144
3.4.1.1. Nüfus Yapısı	144
3.4.1.1.1. Nüfusun Cinsiyet Dağılımı	146
3.4.1.1.2. Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (%)	147
3.4.1.2. Çalışan Nüfus ve İstihdam	148
3.4.1.3. İstihdam Edilen Nüfusun İşteki Duruma Göre Dağılımı	149
3.4.1.4. İşgücünün Durumu	150
3.4.1.5. Nüfusun Eğitim Durumu	152
3.4.1.6. Kentleşme ve Göç	155
3.4.2 Zonguldak'ta Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın Değişimi	157
3.4.3. Zonguldak İli'nde Sektörel Yapı ve Büyüme Hızları	159
3.5 Zonguldak İli'nde Toplumsal Yaşam	161
3.6 Zonguldak İli'nin Sosyo-Ekonomik Gelişmesi	162
SONUÇ	165
KAYNAKÇA	170
EKLER	170
Ek 1: Zonguldak İli Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000)	178
Ek 2: Zonguldak İli Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1996)	179
Ek 3. Zonguldak Kömür Havzası'na İlişkin Çeşitli Göstergeler	180
ÖZGEÇMİŞ	181

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Zonguldak Kömür Havzasında 1935 Yılında Faaliyet Gösteren Şirketler Ve Maden Üretimi.....	11
Tablo 2. 1927 Sanayi Sayımına Göre Zonguldak'ta İşyeri ve Çalışan Sayısı.....	12
Tablo 3. 1919-1922 yıllarında Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı Türk ve Gayri Türk Tüccarlar	14
Tablo 4. 1933 Yılında Zonguldak'ta Küçük Sanayi Müesseseleri	16
Tablo 5. Zonguldak ve Ereğli Limanı Hareketleri (1923-1932).....	17
Tablo 6. Zonguldak'ın İthalatı (1925-1933).....	18
Tablo 7. Zonguldak'ın İhrcaatı (1925-1933).....	18
Tablo 8. Zonguldak İli Nüfusu (1927-1960)	26
Tablo 9. Zonguldak İlçe Merkezlerinde Nüfusun Kır-Kent Gelişimi (1927-1960) ..	28
Tablo 10. Zonguldak İli'nde Doğum Yerine Göre Nüfus Oranları (1935-1960)	29
Tablo 11. 1941-1950 Yılları Arası EKİ'de Üretim.....	52
Tablo 12. 1950-1960 Yılları Arası EKİ'de Üretim.....	60
Tablo 13. 1953 Yılında KDÇ ve EKİ'de İşçilerin Ücretleri.....	62
Tablo 14. 1926-1929 Kömür İşçileri Ücretleri	66
Tablo 15. Zonguldak Kömür Havzasında Ortalama Gündelik Ücretler (1933-1942).....	72
Tablo 16. Zonguldak Kömür Havzasında İş Kazaları (1941-1948)	74
Tablo 17. Zonguldak Kömür Havzasında Akciğer Veremi Sayısı	75
Tablo 18. İş Mükellefiyeti Teşkilatlarınca Kaydedilen Olaylar (1 Haziran-30 Aralık 1940).....	79
Tablo 19. 1961-1971 Yılları Arasında EKİ'de Üretim.....	102
Tablo 20. Aile Reisleri ve Onların Baba Mesleği.....	107
Tablo 21. 1971-1980 Yılları Arasında EKİ'de Üretim.....	115
Tablo 22. Zonguldak İli'nde Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri (1980).....	127
Tablo 23. Zonguldak İli Taşkömürü Yatakları (2000)	128
Tablo 24. T.T.K. İstihdam Durumu (1980-2000).....	128
Tablo 25. Zonguldak Kömür Havzası'na İlişkin Çeşitli Göstergeler.....	130
Tablo 26. Taşkömürü Madenciliği Verimlilik, Üretim, Ücret, İstihdam, İşçi-Saat	131
Tablo 27. TTK'da Üretim, Yatırım ve Kâr/Zarar Durumu (1980-2000).....	132
Tablo 28. Karabük Demir-Çelik Fabrikalarında İstihdam (1980-1993).....	134
Tablo 29. Zonguldak İli Küçük Sanayi Siteleri (2001)	136
Tablo 30. Zonguldak İli'ndeki Önemli Sanayi Kuruluşları (2001)	137
Tablo 31. Zonguldak İli Sektörler İtibariyle Kamu Yatırım Harcamalarının Ülke Kamu Yatırım Harcamaları İçindeki Oransal Dağılımı.....	139
Tablo 32. Zonguldak İmalat Sanayindeki İşyeri Sayısı, Çalışılan İşçi-Saat Toplamı, Çevirici Güç Kapasitesi, Stok Değişimleri, Sabit Sermayeye Yapılan İlaveler ve Katma Değer (1997)	140
Tablo 33. Teşvik Belgeli Yatırımlar	141
Tablo 34. Zonguldak İli Nüfusu (1927-2000)	145
Tablo 35. Zonguldak İli'nde Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı	146
Tablo 36. Zonguldak İli Yaş Gruplarına Göre Dağılımı 1975-2000 (% olarak)	147
Tablo 37. Zonguldak İli'nde Medyan Yaş ve Yaşa Bağımlılık Oranı (1980-2000)	148
Tablo 38. Zonguldak İli'nde Ekonomik Faaliyetlere Göre İstihdam Edilen Nüfus	149
Tablo 39. İşteki Duruma Göre İstihdam Edilen Nüfus 1980-2000.....	150
Tablo 40. Zonguldak İli'nde İşgücü Durumu (1980-2000)	151

Tablo 41. Zonguldak İli Okuma-Yazma Bilen Nüfus (1935-2000)	152
Tablo 42. Zonguldak İli Okuryazarlık ve Eğitim Durumuna Göre Nüfus	154
Tablo 43. Zonguldak İli'nde doğum yerine göre nüfus (1980-2000).....	156
Tablo 44. Zonguldak İli'nin Aldığı Göç, Verdiği Göç ve Net Göç Hızı	156
Tablo 45. Türkiye Geneli ve Zonguldak İli'nde Kişi Başına Düşen G.S.Y.İ.H.	157
Tablo 46. Zonguldak İli GSYİH'sının Sektörlere Göre Dağılımı (2000)	158
Tablo 47. Sektörel Yapı ve Büyüme Hızları.....	160
Tablo 48. Zonguldak Merkez ve İlçeleri Sosyo-Ekonomik Göstergeler	164

KISALTMALAR LİSTESİ

C.H.F.	: Cumhuriyet Halk Fırkası
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi
D.İ.E.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
D.P.	: Demokrat Parti
D.P.T.	: Devlet Planlama Teşkilatı
E.K.İ.	: Ereğli Kömür İşletmeleri
ERDEMİR	: Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları T.A.Ş.
G.M.İ.S.	: Genel Maden İşçileri Sendikası
G.S.M.H.	: Gayri Safi Milli Hasıla
G.S.Y.İ.H.	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İ.M.F.	: Uluslararası Para Fonu
İ.M.K.B.	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KARDEMİR	: Karabük Demir-Çelik Fabrikası A.Ş.
K.D.Ç.	: Karabük Demir-Çelik
M.K.H.İ.S.	: Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası
M.K.K.	: Milli Koruma Kanunu
M.T.A.	: Maden Teknik Arama Enstitüsü
O.D.T.Ü.	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.M.İ.S.	: Türk-Metal İşçileri Sendikası
T.M.M.O.B.	: Türk Mimar Mühendis Odaları Birliği
T.S.E.K.P.	: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
T.S.P.	: Türkiye Sosyalist Partisi
T.T.K.	: Türkiye Taş Kömürü Kurumu
Z.M.A.	: Zonguldak Metropolitan Alanı

GİRİŞ

Sanayileşme konusu, iktisat ve iktisat tarihi yazınında oldukça geniş bir sorun alanında yer alır.¹ Sanayileşme kavramının dinamik bir bakış açısıyla ele alındığında sadece ekonomik bir olguyu değil, çok çeşitli sosyal, siyasal, kültürel nitelikler taşıyan karmaşık bir süreci tanımladığı söylenebilir.

Sanayileşme sadece iktisadi ve teknolojik bir sorun değildir. Aynı zamanda üretim ve kültür sorunudur. Standartlaştırılmış nicel ölçütler ile, gelişmiş ülke sanayileşmiş sayılmayacağı gibi, her sanayileşen ülke de gelişmiş sayılmaz.

Sanayileşme süreçlerine statik veya dinamik olarak yaklaşılabılır. Statik yaklaşımda belli bir dönemdeki durumu incelenir. Dinamik yaklaşımda zaman içindeki değişim (süreç) incelenir. Bu çalışmada Zonguldak'ta sanayileşme dinamik yaklaşımla incelenecektir. Sanayileşme süreci “yerli” ve “türev” sanayileşme olarak açıklanabilir.² Sanayileşmenin dinamikleri içsel faktörlerde arandığında yerli sanayileşme, sanayileşmenin dinamikleri dışsal faktörlerde arandığında türev sanayileşme olacaktır. Aynı ayırımı sermaye oluşumu ya da sermaye yatırımı açısından bakmak mümkündür. Yerli sanayileşmede sermaye oluşumu, ülkenin iç dinamikleri tarafından, türev sanayileşmede sermaye oluşumu ve sermaye yatırımı ülkenin dış dinamikleri tarafından belirlenecektir. Çalışmada sanayileşmenin bu boyutu da ele alınmaktadır.

Günümüzde kentler toplumsal yaşamın en önemli yerleşim birimlerini oluşturmaktadır. Kentsel yaşam topluma yeni olanaklar sunduğu oranda pek çok toplumsal soruna da kaynaklık etmiştir. Sanayileşme kentsel sorunların daha çarpıcı hale gelmesine neden olmaktadır. Kentsel gelişmeyi yönlendiren en önemli faktörlerden birisi, kentin ulusal ve küresel düzeyde oluşan işbölümünde üstlendiği işlev ve oynadığı roldür. Sanayileşme sürecinin yarattığı değişimin kent yapılarına nasıl yansıdığı, kentin dünya ve ülke ekonomisindeki konumu, kent ekonomisinin diğer kentlere benzeştiği ve farklılaştığı alanlar; kent ekonomisinin uzmanlaşma düzeyi ve sanayinin rekabet gücü boyutlarıyla incelemesi yapılacaktır. Sanayileşme süreci bu boyutlarıyla ele alındığında kentin kendine özgü toplumsal, ekonomik ve

¹ Uğur Eser, Türkiye’de Sanayileşme, İmge Kitabevi, No:79, 1. Baskı, 1993, Ankara, s.13

² İşaya Üşür, “Sanayileşme ve Türkiye’nin Sanayileşmesi”, İktisat Dergisi, Sayı 440, Ağustos 2003, s. 28-37

kültürel koşulları ve tarihi gelişme çizgisiyle incelenmesi gerekir. Bu çalışma bir bütün olarak bakıldığında kentin sosyal değişim üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Zonguldak sanayi kenti özelliği olmasını kolaylaştıran bazı koşullara sahiptir. Öncelikle sanayi kuruluşlarının temel girdisi olan doğal kaynaklara sahiptir. Diğer yandan kömür madeninin uzun süre yabancı şirketlerde işlenmesi zengin bir kent kültürüne sahip olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada Zonguldak'ta sanayileşme süreci ve bu sürecin yarattığı sosyal değişim 1923-2000 arası 77 yıllık bir dönemi incelemektedir.

Sanayileşme sürecinde, sanayi yapısının gelişimi mevcut doğal kaynaklara bağlı olarak gelişmesini beraberinde getirmektedir. Zonguldak ülkemizde tek taşkömürü rezervine sahip olması nedeniyle Türkiye'de sanayileşme sürecindeki farklı konumun tipik örneğini oluşturmaktadır. Zonguldak bu farklı konumuyla ülke gündeminde sürekli olarak yer almıştır. Koklaşabilir özelliğiyle demir-çelik sanayinin ve diğer sanayi kuruluşlarının vazgeçilmez ve tek girdisi olan taşkömürü sadece ülkemizde değil, dünyanın diğer ülkelerinin de ilgisini çekmiştir. Cumhuriyet dönemi sanayileşme sürecinde Türkiye ekonomisini büyüten ve geliştiren en önemli merkezlerden biri Zonguldak'tır. Zonguldak'ın bu farklı konumu ülkemizde bazı dönem "Karaaltın", "Karaelmas" olarak, bazı dönemde "Madenkeşlik", bazı dönemde "Emeğin Başkenti", bazı dönemde de "Türkiye'nin Kamburu" olarak gündemde yer almıştır. Bu farklı tanımlamalar kentin ülke içindeki sorunlara kaynaklığı ya da sorunları çözmedeki katkısına göre değişmektedir.

Çalışmanın başlangıç yılı olarak 1923 yılının seçilmesinin nedeni, 1923 yılının sanayileşmenin mekanı değil, kültürünü de alma, edinmenin başlangıcı olmasıdır. Ayrıca sanayileşmenin bazı değişim ve gelişimin bu dönemde başlatılmasından kaynaklanmıştır.

Bu çalışmada Türkiye'de sanayileşmenin Zonguldak ili'nde meydana getirdiği ekonomik ve sosyal değişim istatistik verilerden hareketle incelenip sonuçlara varılmıştır. Çalışmada kullanılan istatistik veriler değişik kurumlardaki kayıtlardan alınmıştır. Kurum istatistikleri D.İ.E. ile D.P.T. rakamlarıyla farklı olduğunda kurum istatistiklerinin gerçeği daha iyi yansıtacağı düşünülerek kurum istatistikleri kullanılmış, nüfus, istihdam v.b. verilerde D.İ.E., D.P.T. ve diğer kamu kurumlarının kayıtlarından yararlanılmıştır.

Zonguldak İli'nin idari yapısının değişmesiyle 1990 öncesinde ile bağlı olan Bartın ve Karabük İlçeleri 1990 sonrası verilerinde yer almamıştır. Sadece bölgesel açıdan bütünlük sağlayan gelişmelerde bölge olarak (Zonguldak-Bartın-Karabük) tanımlanıp dikkate alınmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 1923'ten planlı döneme geçiş olan 1960'a kadar olan dönem incelenmiştir. Birinci bölüm dört alt bölümden oluşmaktadır. Bu ayırmada Türkiye iktisat politikalarının uygulamalarına yönelik ekonomik özellikler taşıması yanında, kurumsal ve siyasal gelişmelerde dikkate alınarak alt dönemlere ayrılmıştır. Zonguldak'ta sanayileşme ve siyasal değişimin 1960'a kadar alt dönemleri şu şekilde belirlenmiştir:

- 1923-1931 dönemi Liberal Dönem olarak nitelenen ve devlet desteğiyle özel şahıs ve şirketlerin geliştiği dönemin Zonguldak'taki gelişimi ele alınmıştır.
- 1930-1939 liberalizm sonrası ya da devletçilik dönemi olarak incelenen dönemdir.
- 1940-1950 dönemi savaş yılları ve bu dönemde Milli Koruma Kanunu ile uygulanan müdahale dönemi incelenmektedir.
- 1950-1960 dönemi çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte hem siyasal değişimlerin hem de sanayileşme de farklı uygulamaların yapıldığı dönemdir.

Çalışmanın ikinci bölümü 1960-1980 planlı kalkınma dönemini kapsamaktadır. Bu bölümde 1960-1971 ve 1971-1980 dönemi olmak üzere iki alt dönemde incelenmiştir. 1960-1971 birinci alt bölüm, planlı kalkınma döneminde ilde ilk bölge planlama çalışmalarının yapıldığı ve kömüre dayalı yeni sanayilerin geliştiği dönem olarak incelenmektedir. Siyasal olarak 1961 anayasasıyla verilen işçi haklarındaki gelişmelerin ortaya koyduğu çalışma yaşamındaki değişiklikler incelenmektedir.

1970-1980 döneminde ildeki kamu sanayi kuruluşlarının büyüyen zararları ile özel sektör yatırımlarının hız kazandığı dönem olarak incelenmektedir.

1980 sonrası dönem sanayileşme politikası açısından bir dönüm noktasıdır. 1980 sonrasında dışa açık büyüme stratejisi çerçevesinde dünya ekonomisinde yeni

bir sermaye birikimi modeli oluşmuştur. Daha önce genellikle “fordist” olarak nitelendirilen sanayi örgüt modeli terk edilerek “esnek uzmanlaşma” diye nitelendirilen üretim örgütlenmesini ön plana çıkardığı bir örgüt modeline geçmiştir. Bu değişim sürecinin kent ekonomisi üzerindeki etkileri ve sosyal sonuçları değerlendirilmektedir.

Sonuç bölümünde ise Zonguldak İli’ndeki sanayileşme süreçlerinin yarattığı dönüşüm ve sosyal değişime ilişkin belirli saptamalar yapılmaktadır.

BÖLÜM 1

ZONGULDAK İLİ'NDE 1923-1960 DÖNEMİ SANAYİLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞİM

1.1. Giriş

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle yeni bir devletin kuruluşu ve yeni bir döneminde başlangıcı olur. Döneme ilişkin yapılan hemen hemen tüm çalışmalarda 1923-1950 dönemi iktisat politikaları açısından dörde ayrılmaktadır. 1923-1931 dönemi genelde “liberalizm” ya da “devlet liberalizmi” ya da “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa”³ bazılarınca “piyasa çözümünü destekleyici ılımlı devlet düzenleyiciliği”⁴ olarak nitelendirilir.

1932-1939 dönemini korumacı-devletçi sanayileşme ya da “devlet müdahalesi yoluyla kapitalist gelişme ve devlet işletmeciliği”, 1940-1945 dönemi ise “savaş yıllarının getirdiği devletçilik uygulamalarında çözümlerin yanı sıra, devlet kontrol ve müdahalesinin arttığı dönem”, 1946-1950 yıllarını ise “devletçiliğin tasfiye dönemi” olarak adlandırılmaktadır.

1950-1960 dönemi ise “dünya ekonomisine farklı bir eklemlenme denemesi” olarak adlandırılır. Tüm bu alt sınıflandırmalara rağmen 1923-1950 döneminde “ithal ikameci” bir yaklaşım Türkiye'deki sanayileşme politikalarına hakim olmuştur.⁵

Ülkeye ilişkin genellemelere uygun olan bu sınıflandırma, seçilen iktisat politikalarının gerçekleştirilmesi için en önemli unsurlardan biri olan sanayinin gelişmesi için gerekli enerjiyi sağlayan Zonguldak ve çevresi özelinde incelendiğinde 1923-1960 dönemin ayırımı daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çalışmada değişen iktisat politikalarının Zonguldak'a farklı yansıyan uygulamaların altında yatan gerçeklerin daha çarpıcı biçimde gözlenebileceği düşünülerek, döneme ilişkin genel kabul gören bu ayırım temel alınarak incelenecektir.

³ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002), İmge Kitabevi, Ankara, 7. Baskı, 2003, s.13

⁴ Sinan Sönmez, “Türkiye İş Bankası'nın Misyonu ve İştirakçilik Politikası 1924-1946”, Mülkiye, Kasım-Aralık 2001, Cilt XXV, Sayı 231, s.111-148

⁵ Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994, s.285

1.2. 1923-1931 Dönemi Zonguldak'ta Sanayileşme

Cumhuriyetin başlangıcında sanayi gelişmenin sağlanması için 1923 İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda önlemler alındı. Cumhuriyet rejiminin kurumsal ve ekonomik yapılarının oluşturulmasında uygulanan iktisat politikaları ve sermaye birikim modeli İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda şekillenmiştir. Cumhuriyet yöneticileri uygarlığı ekonomi alanında sanayi ile özdeş tutarlar. Bu nedenle İzmir İktisat Kongresi'nde temel strateji olarak “sanayileşme” belirlenmiştir. Kuruluş yıllarında “devlet eliyle fert zengin etme” stratejisi özel sermaye birikimine devletin katkısı olarak tanımlanmaktadır.

İzmir İktisat Kongresi'nde Zonguldak madencilerini temsil etmek üzere seçilmiş üyeler,⁶ madenciler adına birçok noktanın savunmasını yapmışlardır. Ülke sanayi için çok önemli olan bu madenlerin düzenlenmesi için, sermaye temini, gümrükler meselesini, şimendifer, raptı, liman ve şoselerin düzenlenmesi gibi konuları açıklayıp savunmuşlardır.

İktisat kongresinde Türk Madencileri sundukları raporda şu görüşlere yer vermişlerdir. Kömür üretimi için önce sermayeye ihtiyaç vardır. Halbuki havzamızda ne sermaye vardır? Ne imalat fennidir? O halde neden sermaye gelmemiştir? Neden imalat gayri fennidir?⁷ Bunun sebeplerinin hükümetçe bir program yapılmadığı, hükümet idaresine mi yoksa kişisel işletmelere mi verileceği hakkında kesin karar verilmesini belirtmişlerdir. Kongreden karar çıkması konusunda şu önerilerde bulunmuşlardır:

- Kömür üretimi için gerekli direklerin temin edilmesi,
- Kozlu, Kilimli şimendiferlerinin de Zonguldak gibi gece-gündüz işletilmesi,
- İngiliz kömürleri ile rekabet edebilecek konuma getirilmesi için yurtdışından getirilen kömürlerden yüksek gümrük vergisinin alınması,

⁶ İktisat Kongresi'nde Zonguldak'tan katılan temsilciler şunlardı: Madencilerden Bekir Sıtkı Bey, Maksut ve Ahmet Alizade Ali Efendiler, tüccar namına Müftüzade İbrahim Bey, amele namına ocak çavuşlarından Ahmet çavuş, sanatkarlar namına makinist Osman Nuri Efendi katılmışlardır.

A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, A.Ü.S.B.F. Yay., 471, Ankara, 1981, 3. Baskı, s.195

⁷ A.e., s.179

- Milli bir banka kuruluncaya kadar uygun bir bankanın madencilere müzaheret (yardımı) temin olunmalı,
- Bütün devlet kuruluşlarında havza kömürleri kullanılıp tüketilmeli,
- Bir madenciler şurası kurulmalı,
- Yabancı kömürlerden beş misli alınmakta olan tarife müstacelen (ivedi) % 12 olmalıdır.⁸

Kongre temsilcileri havzada atılacak bu yöndeki adımların medeniyete ilk adımlarının başlangıcı olacağını savunmuşlardır.

17 Şubat 1923'ten 4 Mart 1923 tarihine kadar İktisat Kongresi'nde kabul edilen esaslar çerçevesinde belirlenen "Misak-ı İktisadi Esasları"nda (Ekonomik anlaşmanın ilkeleri) maden meseleleri başlığında şu ilkeler kabul edilmiştir:

Madde 8- En mühim ve zengin kömür havzamız olan Ereğli Zonguldak havzasıyla..... kömür havzamızdaki halihazırdaki elim vaziyetlerinin islahını temin edecek tedabir ittihazı ve bu meyanda Zonguldak havzasındaki Kozlu ve Kilimli şimendiferlerinin nefsi Zonguldak'taki şimendiferlerde yapıldığı gibi geceli gündüzlü işletilmesi ve bu mahallerdeki şimendifer ücretleriyle Zonguldak limanı rüsumunun tenzili çaresinin taharrısı ve bütün müessesat-ı milliye ile şimendiferlerinin ve yerli fabrikalarımızın ve seyr-i sefain şirketleriyle ziraat makinelerinin yerli kömürü sarf ve istihlak eylemelerinin temini.

Madde 9- Ereğli-Zonguldak kömür havzası için tetkiki himmet ve zaman sarfını icap eden diğer noktalar şunlardır:

- Havzanın tabakatülarz (jeolojik) vaziyeti ve haritaların iyice tespiti,*
- Maden ocaklarının hâlihazır hudut, vaziyet-i hukukiyetlerini tayin ve tespit edilerek, munazaat-i hazırayı kaldıracak hukuk-i tasarrufiye meselesinin sür'at ve kat'iyetle halli*

⁸ A.e., s.184

c. Bu iki maksad-ı muhimmi mahallinde tetkik ve halletmek üzere mütehassıslardan murekkeb bir heyetin teşkili ve izamı ve bu heyetin havza faaliyet-i iktisadiyesine vüs'at vermek ve müessesat-ı sanayiye vücade getirmek için ne gibi esasat ve teşkilat lazım ise bunların ihzar ve temini ile mükelleftutulması⁹

Kongrede Zonguldak temsilcilerinin önerileri büyük çoğunluğu oybirliğiyle kabul edilmiştir. Alınan kararlarda madenlerin birkaç havzaya ayırarak, buralarda Türk teknik adamların çalışmaları, maden haritaların yapılması, madenlerin ihaleyle, mali gücü olan Türk vatandaşlarına verilmesi, savaşta işletilmeyen madenlerin vergi affı, Ereğli-Zonguldak havzasının düzenlenerek demir yolu döşenmesi, yerli üretim ulaşım araçlarında kendi kömürümüzün kullanılması, maden ocaklarının hukuki sınırlarının çizilmesi gibi alınan tüm bu kararlar havzaya yeterli sermaye girişinin sağlanmaması nedeniyle 1925'te havzaya İş Bankası girinceye kadar üretim artışı sınırlı ölçüde gerçekleşmiştir. 1920'de 569.370 ton olan kömür üretimi 1923'te 597.499 tona, 1924'te 994.020 tona, 1925'te 957.625 tona yükselmiştir.¹⁰

1.2.1. Türkiye İş Bankası Sermayesinin Havzaya Girişi

Zonguldak'ın sanayileşmesinde Türkiye İş Bankası'nın havzaya girmesiyle önem kazanmıştır. 1923 sonrasında siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesinde 1924 yılında kurulan İş Bankası özel önem taşımıştır. Cumhuriyet rejiminin sermaye birikim modeli bankanın ilk kuruluş yıllarında damgasını vurmuştur. Banka faaliyetlerine ilişkin dönemselleştirme Cumhuriyet hükümetlerinin uyguladığı iktisat politikaları ile örtüşmektedir.

Zonguldak'a ilişkin yapılan bütün çalışmalarda havzadaki millileştirme hareketinin Türkiye İş Bankası'nın gelişi ile başladığı belirtilmekte ve Türkiye İş Bankası'na gerek millileştirme gerekse işçilerin iş koşullarının iyileştirilmesi konularında özel bir önem atfedilmektedir. Oysa havzaya ilk giren Türkiye İş

⁹ Prof.Dr. A. Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI Dizi, sayı 460, 1989, Ankara s.35

¹⁰ Bahri Savaşkan, Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi 1829-1989 TTK, Eğitim Daire Başkanlığı Yayını, No:59, Zonguldak 1993, S.55-56

Bankası değil, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası olmuştur.¹¹ 1926 yılında 400.000 kuruluş sermayeli Kilimli Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi'ne %10 hisseyle katılan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın bu girişimi ardından Türkiye İş Bankası havzaya girmiştir. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, kısa sürede yüklendiği iştiraklerde fabrika işletmeciliğine ağırlık verdi. Ancak normal banka sermayesini döndürüp, beklediği gibi sanayi faaliyetlerini kredilendirememesi sonucu yedi yıl sonra yerini önce Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na, daha sonra ise Sümerbank'a bırakmıştır. İş Bankası kuruluşundan daha kısa bir süre sonra Ereğli-Zonguldak-Kozlu havzasındaki zengin kömür yataklarının işletilmesiyle ilgilenmeye başlamıştır. İdare meclisinin 1925 yılına ilişkin raporunda¹⁰ havzasının Türkiye'nin en önemli servet kaynağı olmakla birlikte ulusal sermaye ile yerli özel girişimcilerin bu potansiyelden çok kısıtlı olarak yaralandıkları belirtilmektedir.¹¹

Türkiye iş bankası Zonguldak havzasındaki madencilik faaliyetlerini dört şirkette yürütüyordu. Bu şirketlerin birincisi 1926 Zonguldak' ta bir milyon sermaye ile kurulan ve sermayenin %75 sahip olduğu Maden Kömür İşleri Anonim Şirketi (TÜRK-İŞ) tir.¹²

Birinci beş yıllık sanayi planında iş bankasına görev olarak verilen sömük (antrasit) fabrikası ve daha sonra eklenen briket fabrikası bu şirketin imtiyaz alanında kurulmuştur. İkincisi 1 nisan 1929 da üç milyon sermaye ile kurulan %51 hissesi İş Bankasına %49 hissesi Ereğli kömür işletmelerine ait olan Kozlu kömür işletmeleri Türk anonim şirketi (KÖMÜR-İŞ) tir.¹³

Haziran 1929 tarihinde yeniden düzenlenen maden nizamnamesinde yer alan 45. maddesinde "keşfedilmemiş veya terkedilmiş olup da devlete kayıtlı olanlar ile ihalesi feshedilmiş madenler, hükümetçe ya da doğrudan doğruya ya da safi karlarla hükümetin iştiraki suretiyle Türk şirketlerine ihale olunur hükmü uyarınca Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş., İş Bankasına ihale edilmiş; bu bağlamda Türkiye Sanayi

¹¹ Kemalettin Apak, vd. Türkiye Sanayi ve Maadin İşletmeleri, İzmit, 1980, S.28-33

¹⁰ Uygur Kocabaşoğlu vd. Türkiye İş Bankası Tarihi Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Aralık 2001 .S:293

¹¹ A.e., s.294

¹² İlhan Tekeli, Selim İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu. Ö. D. T. Ü. İİBF Yayınları No:39 Ankara. 1982 S. 202

¹³ A.e., s.202

ve Maden Bankasının sahip olduğu hisseler 1929 yılında İş Bankasına devredilmiştir. İş Bankası yeniden düzenlenen maden nizamnamesi hükümlerine dayanarak Zonguldak ve Kozludaki terk edilmiş ve keşfedilmemiş maden ocaklarını işletilmesini üstlenmiştir. İş Bankası bu işletmelerde bazı mekanizasyon ve modernizasyon (elektrik santrali ve lab.) yatırımlarına giderek kömür alanındaki faaliyetlerini genişletmiştir.¹⁴ 1930’lu yılların başında kabul edilen devletçilik ilkesinin, özellikle 1933 yılında benimsenen Sümerbank modelinin ardından 1934’te uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı ile somutlaştığı bilinmektedir. Programda İş Bankasına bağlı şirket olan Maden Kömür İşleri T.A.Ş. nin imtiyaz sahasına sömük ve briket fabrikalarının kurulması ve işletilmesi görevi verilmiştir. Burada dikkat çeken gelişme ise devletçilik politikalarının yoğun ve yaygın olarak uygulandığı dönemde madencilik sektörünün kapsam dışında tutulmasıdır.

1929’da maden nizamnamesinde yapılan değişikliklerle devlet mülkiyetinde maden işletmelerini çoğaltma çabası İş Bankasının Zonguldak Kömür havzasındaki etki alanını çoğalttığı gibi devletçi politika anlayışı doğrultusunda 1935’te maden nizamnamesinde yapılan ikinci değişiklikle Celal Bayar’ın müdahalesiyle şekil değiştirmiş ve havzadaki İş Bankası hâkimiyeti pekiştirilmiştir.

Tablo 1’de 1935 yılında havzada faaliyet gösteren şirketler ve maden üretimi verilmiştir. 1935 yılında havzada Ereğli şirketinin payı %32,8 iken, İş Bankasına bağlı dört şirketin payı %51,6’ya yükselmiştir. 1930’lu yıllarda İş bankasının aslı bankacılık faaliyetleri dışında iştirakler dolayısıyla en büyük faaliyet alanı madencilik devletçilik kapsamının dışında tutulmuş olması da dikkat çekicidir.¹⁵ 26 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı milli koruma kanununa dayanılarak çıkarılan bakanlar kurulu kararıyla Ereğli havzası kömürleri satış birliği kurulmuş ve kömürün tek elden satışının yönetilmesi kararlaştırılmıştır. 30 Mayıs 1940 ta çıkarılan “füzyon kanunu” ile Ereğli havzasındaki ocaklar belirli tazminat ödenerek devletleştirilmesi hükme bağlanmıştır. İş bankasına bağlı şirketlerin işlettikleri madenler ve sahip olduğu

¹⁴ Bahri Savaşkan, Zonguldak Maden Kömürü S. 46

¹⁵ Sinan Sönmez “Türkiye İş Bankasının Misyonu ve İştirakçilik Politikası (1924–1946) Mülkiye Kasım-Aralık 2001 Cilt XXV 231 S. (111-148)

tesisler 1 Aralık 1941 tarihinde 1937 yılında devletleştirilen Ereğli kömür şirketine devredilmiş ve tavsiye işlemleri 1956 yılında tamamlanmıştır.

Tablo 1. Zonguldak Kömür Havzasında 1935 Yılında Faaliyet Gösteren Şirketler Ve Maden Üretimi

İşletme Müessesesi Veya Şahıslar	Üretim Ton	Oran %
Ereğli Şirketi	767.792	32,81
Türk Kömür Madenleri T.A.Ş.(Kozlu)	229.087	9,79
Türk Kömür Madenleri T.A.Ş.(Kandilli)	200.949	8,59
Maden Kömür İşleri T.A.Ş.	284.487	12,16
Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş.	110.872	4,74
Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş.	382.168	16,33
Kireçlik Kömür Madenleri T.A.Ş.	3.766	0,16
Süleyman Sırrı	59.449	2,54
Hafız İsmail	75.736	3,24
Naci, Ahmet Selim	53.414	2,28
Ali Fırat, Waci Ve İbrahim Hakkı	35.414	2,28
Musa Çavuş	22.078	0,95
Hayriye Araboğlu Şeriki Şirketi	45.678	1,95
Leon For	22.432	0,95
Çıkrıkçı Oğulları	3.097	0,13
Alemdaroğlu Tevfik	5.714	0,24
Kosterit Mustafa	4.533	0,19
İbrahim Ayat Ve Batman Oğulları	14.310	0,61
Acente Zihni Mühendis ? Ve Zeki	1.690	0,07
Mühendis Nazım	5.226	0,23
Kerim Çavuş	1.453	0,12
Amasra Isıtmalar Mıntıkası	2.969	0,01
Rıfat Kamil	200	0,08
Dağcı İsmail	1.800	0,07
Kara Mahmut Oğulları	1.825	0,08
Mehmet Meskut	2110	0,09
Ethem Ağa Vereseşi	385	0,01

Kaynak: Bahri Savaşkan, Zonguldak Maden Kömürü Tarihçesi (1829-1989) T.T.K Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayın No 59 1993 Zonguldak, s.48

İş Bankası dönem boyunca yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde aktif rol oynamış ve çeşitli iktisat politikası kararlarının sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı grubu oluşturmuştur.¹⁶

¹⁶ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi S. 41

1.2.2. 1927 Sanayi Sayımına Göre Zonguldak'ta Sanayi

Sanayi gelişmesinin dinamik bir gelişmeye ulaşıp ulaşmadığını saptamanın yolu sanayi üretiminin bileşiminin nicel boyutunu değerlendirmekle mümkündür.

Tablo 2. 1927 Sanayi Sayımına Göre Zonguldak'ta İşyeri ve Çalışan Sayısı

Sektörler	Çalışan Sayısı	İşyeri Sayısı
Maden Çıkarma Sanayi	7.897	63
Tarıma Dayalı Sanayi	1.161	626
Ağaç Ürünleri Sanayi	198	84
İnşaat Sanayi	511	154
Dokuma Sanayi	198	83
Maden, Maden İşletmesi ve Makine Sanayi	789	314
Kağıt ve Basım Sanayi	5	2
Kimya Sanayi	17	9
Diğer Sanayi Dalları	54	6
Toplam	11.325	1.341

Kaynak: DİE 1927 Sanayi Sayımı. Aktaran Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Fasikül 139, 1984, s.7759

Tablo 2’de 1927 sanayi sayımına göre Zonguldak ta işyeri ve çalışan sayısı verilmiştir. Dönemin sanayi yapısını tanımlayan 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre Zonguldak ta toplam 1341 sanayi işyerinde 11.325 kişi çalışmaktadır. 1927 yılı sanayi sayımları sonucunda küçük işletmelerin yaygınlığı bakımından ilginçtir. Bu işyerlerinin 719’ u tek kişilik 488’ i 2-5 kişilik, 62’ si 2-10 kişilik 10 dan fazla kişi çalıştıran işyeri sayısı 72’dir. Bunlardan 10 işyerinde çalışan sayısı 50-100 kişi 22 işyerinde 100’den fazla kişi çalıştırıp hepsi madencilik sahasında faaliyet göstermektedir. Bu durum Türkiye’nin sanayi yapısına benzerlik göstermektedir. Sayım kapsamına giren 65.254 işyerinin %79,03’ ü dörtten az kişi çalıştırmaktadır. İşletme başına çalışan sayısı 2,5 kişidir. Ülkede 100 kişiden fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı 155 tir.bu sayı toplam işletme sayısının %0,24 ünü oluşturmaktadır. Bu 155 işletmenin 33 tanesini madencilik alanında önceden belirtildiği gibi 22 tanesi Zonguldak’ta bulunmaktadır.¹⁷

¹⁷ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları O.D.T.Ü İİBF Yayını No:30 Ankara 1997 S.40

Zonguldak' ta sanayi yapısı sektörler açısından incelendiğinde, tarıma dayalı sanayi, işyeri açısından birinci yeri alırken, çalışan sayısı bakımından incelendiğinde ilk sırayı maden çıkarma sanayi almaktadır. Çalışan sayısı bakımından 163 maden çıkarma işyerinin 44' ü 10 dan fazla işçi çalıştıran iş yerleridir. İşyeri sayısı açısından ikinci sırayı maden, maden işletmesi ve makine sanayi 314 işletme bulunmasına rağmen 50' den çok kişi çalıştıran işyeri sayısı sadece biridir.¹⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında Zonguldak sanayisinin yapısı, ağırlıklı olarak doğal kaynaklara ve tarımsal ürünlere dayalıdır. İldeki zengin maden kömürü kaynakları varlığı, ağır sanayi ve buna bağlı küçük sanayinin; ilde yetiştirilen bitkisel ürünler, konserve, un sanayinin, ilin zengin orman varlığı keresteciliğin ve ağaç ürünleri sanayinin gelişimini sağlamıştır.

1.2.2.1. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası

Ticaret odaları ticari ilişki ağının geliştiği 19. yy sonlarına doğru yaygınlık kazanmaya başladı. Cumhuriyet öncesinde Osmanlı'nın dış ekonomik ilişkilerinde etkin rol almış ve Osmanlı ekonomisinin batı ile bütünleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası 30 Temmuz 1919 tarihinde Zonguldak henüz kaymakamlık iken kurulmuştur.¹² İlk kuruluşta Zonguldak merkez kazasında faaliyet gösterirken 1928 yılında Devrek Ticaret ve Sanayi Odası, 1932 yılında Ereğli kazası Ticaret ve Sanayi Odası'na katılımıyla faaliyet alanı genişlemiştir.

Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası'nın kuruluşunda ve ilk yıllarında seçilen yöneticiler ve bunların etnik yapısına bakıldığında Zonguldak ve kazalarında ticaret ve sanayinin hangi sektör ve kimlerin denetiminde olduğunu ortaya koyacak niteliktedir. 30 Temmuz 1919 yılında kurulan oda yönetimi şu kişilerden oluşmaktadır. Reis Madenci Maksut Bey, Reisi Sani Tüccar Bartınlı Kozmidis Efendi. Azalar; Madenci Mihal Hristo Fidis, Madenci Hoca İstefan, Tüccardan

¹⁸ yurt ansiklopedisi il, il s:7759

¹² Cumhuriyetin 10 Yılında Zonguldak ve Maden Kömür Havzası, T.C. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası 29 Kasım 1933, s.46

İstanbulu Yan Karabet, Toma Fotyadis, Ohonnis Hazarbetyan Bekir Sıtkı Bey (madenci), Hacı Atranik Efendi'den oluşmaktadır.¹³

Odanın kuruluşundan 1922 yılının sonuna kadar odaya kayıtlı tüccarların etnik yapıları ve sınıfları bu yapıyı daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 3. 1919-1922 yıllarında Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı Türk ve Gayri Türk Tüccarlar

Sınıf	Türk	Gayri Türk	Toplam
1	2	9	11
2	18	26	44
3	8	45	53
4	12	160	172
Toplam	40	240	280

Kaynak: Cumhuriyetin 10 Yılında Zonguldak ve Maden Kömür Havzası, T.C. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933, s.60

Cumhuriyet öncesinde toplam 280 kuruluştan 40 kuruluş Türk vatandaşlarına 240'ı Türk olmayan vatandaşlara aittir. Odanın faaliyet alanı içinde bulunan Zonguldak, Ereğli ve Devrek kazalarında küçük sanat, hizmet ve ticaretin gayri müslimler tarafından yürütülmüştür.

1919-1922 dönemi içinde odanın faaliyetlerine bakıldığında odaya çok sayıda kayıtlı tüccar bulunmasına rağmen elde ettiği aidat geliri (400-500) lira civarında olduğu kayıtlarında belirtilmektedir.¹⁴

1. Dünya Savaşı'nın başlaması, odanın faaliyetlerini devam ettirmesini engellemiştir. Oda faaliyetlerinin 4 dönem eski düzenlemeye göre faaliyetleri sürdürdüğü için önemli faaliyetlerde bulunamamıştır. 23 Eylül 341 (1925) tarihli yeni odalar tüzüğü'nün çıkarılmasıyla yeni bir şekle girmiş “ meslek ahlak tesanüdü korumak meslek faaliyetle ilgili yasa, tüzük ve diğer hususlarla ilgili mercilerle işbirliği yapmak, ticareti ilgilendiren haber ve bilgileri tüccarlara iletmek, ticareti sanayi ve öteki iktisadi kollarda istatistiki bilgiler toplamak” gibi görevler üslenmiştir. Yeni düzenlemeye göre 11 Mart 1926'da faaliyete başlayan Zonguldak Ticaret Odası'nın 1933 yılına kadar yapmış olduğu faaliyetler şunlardır:

- 1930 Nisan'ında Ankara'da toplanan sanayi kongresine biri maden diğeri demir sanayine mahsus iki rapor gönderilmiştir.

¹³ A.e., s.49

¹⁴ A.e., s.87

- Gümrük istatistikleri için odaya memur alınmıştır.
- Dağınık halde bulunan esnaf yaptıkları faaliyete göre sınıflandırılarak on yedi adet esnaf cemiyeti kurulmuştur.
- İktisat ve tasarruf haftası nedeniyle yerli malları tanıtımı yapılmıştır.
- Emlak bankasının bir şube açması temenni edilmiştir.
- Maden kömürü istatistiklerine önem verilmiş ve ayrıntılı tutulmuştur.
- Kömürlerimize İngiliz kömürleri karıştırılmakta olduğundan seri numaralı alınması amaçlanmıştır.

Yukarıda 1923-1933 yılları arasında Zonguldak Ticaret Odası'nın faaliyetlerinin bir kısmı belirtilmiştir. Bu faaliyetler incelendiğinde Zonguldak'ın sanayileşmesinde ortaya çıkan ortak payda devletin uyguladığı iktisat politikaları ve sermaye birikimi modeli çerçevesinde “Milli İktisat” ve “Milli Tüccar” oluşturulmasıdır.

Aynı yaklaşım; 1923-1932 seneleri içinde kurulan küçük sanayi kuruluşları hakkındaki bilgilerde mevcuttur.

Tablo 4'te Zonguldak'ta oda bölgesinde mevcut bulunan küçük sanayi kuruluşlarının kuruluş tarihleri, maliyet bedelleri ve çevirici güç kapasiteleri verilmiştir. Bugün bu kuruluşları bir sanayi kuruluşu olarak saymak mümkün olmamakla beraber günün koşullarında sanayi kuruluşları sayılmakta idi. Küçük sanayi kuruluşlarının dökümü yapıldıktan sonra bunların birer “Cumhuriyet eseri olduğu ve bu kuruluşların Türkiye'yi aynı zamanda sanayi ülkesi olarak dünyaya tanıttığı”¹⁵ belirtilmektedir.

¹⁵ A.e, s.83

Tablo 4. 1933 Yılında Zonguldak'ta Küçük Sanayi Müesseseleri

MÜESSESENİN			Kuruluş Tarihi	Maliyet bedeli lira	Kuvvet muharrikesinin		Ne gibi imalat veya tamirat yapıldığı	İptidai maddelerini nereden temin ettiği	Bir sene içindeki iş miktarı
Mevkii	Sahibi	Cinsi			Cinsi	Beygir Kuvveti			
Zonguldak	Muharrem Remzi Ef.	Buz imalathanesi	1928	3500	Elektrik	9	Buz yapılır	-	24 saatte bin kilo
Zonguldak	Molla Mehmet Ef.	Marangoz fabrikası	1929	4000	Elektrik	29,5	Doğrama ve mobilya imal tamiri	Dahilden	-
Zonguldak	Şaban Ef.	Marangoz fabrikası	1930	5000	Elektrik	11	Doğrama ve mobilya imal tamiri	Dahilden	Beş altı bin liralık
Zonguldak	Saim B.	Makine ve demir işleri tamiri ve imali	1932	10000	Elektrik	10	Her nevi makine tamirâtı	Dahilden	-
Zonguldak	Aşkar oğlu Osman Nuri B.	Makine ve demir işleri tamiri ve imali	1922	5000	Elektrik	10	Her nevi makine tamirâtı	Dahilden	Yirmi beş ton demir işi
Zonguldak	Şükrü ve Ali Beyler	Makine ve demir işleri tamiri ve imali	1926	15000	Elektrik	30	Her nevi makine tamirâtı ve döküm	Dahilden	-
Zonguldak	Rufat ve Ahmet Biraderler	Marangoz fabrikası	1930	3000	Elektrik	12	Doğrama ve marangoz	Dahilden	-
Ereğli	Müftü oğlu İsmail B.	Konserve Fabrikası	1930	10000	İnsan kuvveti	-	Balık, sebze ve meyva konservesi	Dahilden	Vasati yirmi beş bin kutu
Ereğli	Emir Oğlu Ahmet Ef.	Trikotaj Fabrikası	1929	1000	İnsan kuvveti	-	Çorap ve fanile	Dahilden	On beş bin çorap ve sekiz yüz danile

Kaynak: Cumhuriyetin 10 Yılında Zonguldak ve Maden Kömür Havzası, T.C. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933, s.86

1.2.2.2. Dış Ticaret

Zonguldak maden kömürü havzasının merkezini teşkil etmesi üretilen madenlerin bir kısmı ihraç edilmesi nedeniyle dış ticarete önemli bir merkez olma özelliğini korumuştur.

Osmanlı döneminde maden ocakları padişah hazinesi tarafından işletilirken, 1882 yılında çıkarılan bir padişah emri ile, her madenciye çıkardığı kömürün % 60'ını Bahriye İdaresi'ne teslim şartı ile % 40'ını Maden İdaresi'ne, satılan her ton kömür için belli bir oranda "Hisse-i Temettü" kazanç payı vermek kaydıyla istenilen yerlere serbestçe satılmasına izin verilmiştir.¹⁶

¹⁶ Bahri Savaşkan, Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, T.T.K. Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayını, No:59, 1993, s.21

Kömür üretiminin serbestçe satılmasında sonra kömürün dış ticaretin yanında iç piyasanın talepleri açısından da Zonguldak önemli bir yere sahipti. Cumhuriyet’le başlatılan sanayileşme hareketi sırasında yabancı ülkelerden ithal edilen ürünlerin çoğu kömür üretimi için kullanılan, yıkama fabrikaları makineleri, elektrik santralleri makineleri, madeni yağlar, inşaat malzemeleri ve diğer sanayi girdileri oluşturmaktadır. Zonguldak sanayi ve ticaretinin yapısını anlamak için Zonguldak limanının faaliyetleri incelendiğinde açıkça ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5. Zonguldak ve Ereğli Limanı Hareketleri* (1923-1932)

Yıllar	Zonguldak Türk Vapur Sayısı	Zonguldak Yabancı Vapur Sayısı	Ereğli Türk Vapur Sayısı	Ereğli Yabancı Vapur Sayısı
1923	303	271	418	112
1924	754	318	315	70
1925	804	302	534	29
1926	870	295	611	156
1927	1014	122	591	106
1928	968	204	514	76
1929	954	178	596	146
1930	1077	414	704	175
1931	995	394	679	77
1932	907	298	639	79

Kaynak: Cumhuriyetin 10 Yılında Zonguldak ve Maden Kömür Havzası, T.C. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933, s.206

Zonguldak’ın dış ticaretteki genişlemeye bağlı olarak limana giriş-çıkış yapan vapur sayısında artış olmuştur. 1923 yılında Zonguldak ve Ereğli limanına gelen vapur sayısı 721 iken 1932 yılında bu sayı 1546’ya yükselmiştir. Aynı dönemde yabancı vapur sayısı izleyen dönemde 383’ten 377’ye düşmüştür. Zonguldak limanındaki vapur trafiği ilin ticaret ve sanayideki gelişiminin bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. Sanayi yapısının daha iyi değerlendirmek için ithalat ve ihracata konu olan ürünler bazında değerlendirmek sanayi yapısını daha açıkça ortaya çıkartacaktır.

* Bartın ve Amasra liman hareketleri 1927’den itibaren veriler mevcut olduğundan dahil edilmemiştir.

Tablo 6. Zonguldak'ın İthalatı (1925-1933)

Yıllar	Türk limanlarından		Yabancı Limanlardan	
	Ağırlık (Ton)	Değer (Lira)	Ağırlık (Ton)	Değer (Lira)
1925	5.086	1.599.000	489	397.261
1926	1.847	1.394.000	2.822	880.751
1927	10.023	2.549.655	6.000	1.392.104
1928	8.362	1.908.568	6.756	1.792.406
1929	8.185	2.071.889	3.945	907.975
1930	10.436	2.097.979	5.934	875.020
1931	12.006	2.784.704	5.096	875.960
1932	18.617	2.966.293	1.199	398.334
1933*	5.147	928.261	658	344.629

*Altı Aylık

Kaynak: Cumhuriyetin 10 Yılında Zonguldak ve Maden Kömür Havzası, T.C. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933, s.209

Tablo 7. Zonguldak'ın İhracatı (1925-1933)

Yıllar	Türk limanlarından		Yabancı Limanlardan	
	Ağırlık (Ton)	Değer (Lira)	Ağırlık (Ton)	Değer (Lira)
1927	2.320	692.240	832.830	65.023
1928	5.219	656.834	816.757	101.261
1929	3.651	732.957	827.086	157.979
1930	1.283	304.214	862.492	275.360
1931	863	182.317	816.618	299.259
1932	688	283.344	842.702	335.553

Kaynak: Cumhuriyetin 10 Yılında Zonguldak ve Maden Kömür Havzası, T.C. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933, s.209

Tablo 6 ve 7'de Zonguldak'ın 1925-1933 yılları arasında ithalat ve ihracatı verilmiştir. Zonguldak'a Türk limanlarından gelen eşya ticarete konu olan mallardır. Yabancı ülkelerden Zonguldak'a yapılan ithalat ürünleri ise şunlardır; Kömür yıkama fabrikaları makineleri ve aksamı, elektrik santralleri makineleri, elektrik malzemeleri, kompresör makineleri, vinçler, demiryolu malzemesi, madeni yağlar, yedek parça, manifatura ve mençuzat, inşaat malzemesi ve benzerleridir.¹⁷

¹⁷ Cumhuriyetin 10 Yılında Zonguldak ve Maden Kömür Havzası, T.C. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933, s.211

Zonguldak'tan Türk limanlarına yapılan ihracatın en önemlisi maden kömürüdür. Bunun dışında ceviz kütüğü, çilek, balık ve meyva konserveleridir.

Yabancı ülkelere yapılan ihracat sadece maden kömüründen ibarettir. 1927 yılında 65.000 tondan ibaret olan kömür ihracatı 1932 yılında beş katı artarak 335.533 tona yükselmiştir.

Zonguldak İli'nin cumhuriyetin başlangıç yıllarındaki sanayileşme çabalarına rağmen, 1933 yılına kadar Osmanlı'dan devralınan ekonomik yapının devam ettiği, doğal kaynaklara dayalı hammadde ve tarım ürünleri ihraç eden, bunun yanında sanayi ürünleri ile işlenmiş ticaret eşyası ithal eden bir yapıyı koruduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer önemli bir özellikte gerek miktar, gerek değer olarak ithalatın ihracattan dönem içinde yüksek olmasıdır.

1.2.3 Cumhuriyet Yönetiminin Sanayi ve Çalışma Yaşamına Yaklaşımı

Cumhuriyet yöneticileri uygarlığı ekonomi alanında sanayi ile özdeş tutarlar. Bu yaklaşım cumhuriyetin ilk yıllarındaki bütün yöneticilerin yaklaşımında ortaya çıkmaktadır. 1930'lu yıllardaki sanayileşmede kabul edilen ilkelerden biri, kurulacak sanayinin ithalatı bağımlılığın azaltılması, ikincisi ise nihai olarak ağır sanayinin oluşturulmasıdır. Devlet tarafından ithal ikameci sanayileşme politikası uygulamaya konulurken madencilik sektöründe millileştirme, devletleştirme uygulamaları hız kazanmıştır. Bu millileştirme politikası içinde kamu hizmeti alanında faaliyet gösteren altyapı hizmetleri de mevcuttur. Ereğli Şirketi'nin 1937 yılında satın alınmasıyla şirkete ait olan Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı demiryolu hattının yanında kömür madeni işletmeleri de devlete geçmiştir. İktisat Vekaleti Celal Bey (Bayar) *"Bugünkü medeniyet kömüre ve demire dayalıdır. Benim nazarımda endüstri müsavi (eşit) medeniyet, medeniyet müsavi endüstri demektir. İctimai (toplumsal) hayat seviyesini (düzeyini) yükseltmek için mutlaka endüstri sahasında çok ileri adımlar atmak mecburiyeti vardır."*¹⁸

Aynı yaklaşım 1935 sonlarında Başvekil İsmet Paşa'nın 1930'lu yıllardaki

¹⁸ Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi No:52, 1. Basım, Ankara, 1987, s.112

değişmez inancı diyebileceğimiz “Sanayi uygarlıktır.” çizgisini somutlaştıran şu açıklamayı yapmıştır: “Hiç değilse memleketin yarısını kömüre alıştırmak ve sarf ettirmek lazımdır. Bugünkü medeniyet kömüre ve demire istinat (dayanır) eder. Kömürsüz ve demirsiz bir medeniyetin yürüyeceğini iddia etmek boş bir sözdür.”¹⁹

Bu sözlerle cumhuriyet yönetiminin sanayinin hangi dallarda kurulacağını gösteren bir politik çizgi olarak önem taşımaktadır. Manisa Mebusu Turgut Türkoğlu 1936’daki meclisteki konuşmasında yine bu anlayışa yakın şu açıklamayı yapmıştır: “Beş senelik plan işi bilhassa (özellikle) demir sanayi ve yüksek furun siyasetinden ibarettir. Yirminci asırda bir milletin istiklal (bağımsızlık) sembolü yüksek furundur ve yüksek furuna sahip olmayan ve demir sanayi bulunmayan bir millet, bir harp zuhurunda (çıkarsa) kendisini müdafaa etmek için muhtaç olduğu silahları yapamamak ve dışardan tedarik edememek yüzünden istiklali ve mevcudiyeti (varlığı) tehlikeye düşer.”²⁰

Bu düşünceden cumhuriyet döneminin yaklaşımının sadece sanayileşme olmadığı, demir-çelik üretimine geçişte savunma düşüncesinin önemli bir etken olduğu ortaya çıkmaktadır. Falih Rıfkı Atay’ın Karabük Demir-Çelik Fabrikası’nın temeli atılırken yaptığı konuşmada buna benzer bir açıklamadır. “Bir memleketin yalnız kendi üretim ve yoğaltım kabiliyetlerine dayanan bir milli endüstrisi olduğu gibi, ayrıca bir de istiklal endüstrisi vardır. Bu istiklal endüstrisinin temeli demir ve çeliktir.”²¹

Mustafa Kemal Atatürk’ün Büyük Millet Meclisi’nin beşinci dönem üçüncü toplanma yılı açış konuşmasında (1 Kasım 1937) yaptığı açıklamada cumhuriyet ekonomisinin sanayileşme politikası yaklaşımını yine aynı benzerlikle dile getirmiştir. “Ereğli Şirketi’ni satın aldığımızı ve Ereğli Kömür Havzası’nda rasyonel bir üretim planının günün sorunu olduğu biliyorsunuz. Bunun tamamlanmasını çabuklaştırarak, kömür üretimi kısa bir zamanda en az bir misli artırılmalıdır. Kömür için düşündüğümüz esas zihniyet, memleketin kömür tüketiminin medeniyetin ilerlemesi ile doğru orantılı olarak geliştirmektir. Kömür üretimi az olan memleketler, medeni hayatta geri kalmış olanlardır. Kömür yalnız aile ihtiyacı

¹⁹ A.e., s.113

²⁰ A.e., s.113

²¹ A.e., s.121

açısından geçim şartlarından sayılır bir madde değildir, bir kudret vasıtasıdır.”²²

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi cumhuriyet yönetiminde 1930’dan sonra sanayileşme politikası yeni bir sermaye birikiminin temeli olarak ele alınır. Bu sanayileşme yalnız olmayan bazı sanayileri kurmak değil, ülkede bulunan değişik ülke kaynaklarını harekete geçirmek olarak düşünülür. Sermaye birikiminin anahtarı sanayileşmek ve bu sanayinin de ülkenin hammadde kaynaklarından başlayarak ülkenin pazarlarına yaygınlaşacak bir anlayışla ele alınmıştır.

Zonguldak sahip olduğu hammadde kaynakları bakımından bu sanayileşme modeline en uygun yer olduğu için cumhuriyetin başlangıç yıllarında sanayileşme politikalarının bir laboratuvarı olma özelliğini kazanmıştır.

Aynı yaklaşımı çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerde de görmek mümkündür. Genç Cumhuriyet hükümeti, henüz Cumhuriyetin ilanından önce Ereğli Havzasındaki çalışma koşullarına ilişkin ilk sosyal içerikli yasal düzenlemeyi 114 sayılı kanunla başlatmıştır.

Kömür ihracatından vergi alınması ile ilgili bir müzakere sırasında, Kastamonu Milletvekili Dr. Suad Bey kömür havzasındaki işçilerin ağır çalışma şartlarını meclis gündemine getirir ve ihracat vergisi gelirlerinin bir kısmının işçi sağlığına harcanmasını ister. Konuşma meclis üyelerini çok etkiler. Konunun incelenmesi ve Havza’da çalışan işçilerin durumunun yerinde tetkiki amacıyla “Umur-u İktisâdiye Vekili” Celal Bey (Bayar) 1921 yılı Şubat ayı sonlarında Zonguldak’a gelir.

1921 yılında, önce, 114 sayılı kanun ile kömürlerin tırmık artığı tozlarının işçilerin faydalanması için ayrılmasını öneren “Ereğli Havza-i Fahmiyesince Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafi-i Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun” yürürlüğe girer. Zonguldak’a gönderilen bir işçi müfettişi aracılığıyla “Zonguldak Havza-i Fahmiye Ameleleri İhtiyat ve Teavün (yardımlaşma) Sandığı” kurdurulur. Bu Sandık Amele Birliği’nin nüvesini oluşturur. Yeni Kanun, biriken kömür tozlarının Sandık Yönetim Kurulu tarafından İktisat Vekaleti’nin denetiminde satılarak elde edilen gelirin Sandık adına Ziraat Bankasına yatırılmasını hükme bağlıyordu.

²² A.e., s. 174

1923 yılının Aralık ayında ise, her ocakta ayrı ayrı oluşturulan sandıklardan seçilen birer madenci ve birer işçi üye ile Havza Fahmiye Müdüriyeti Başkanlığında, Amele Birliği oluşturulur. Amele Birliği, sandıkların ortak gelirleri ile yaptırılacak işçi hastanelerinin ve dispanserlerin kurulacağı yerlere karar verme ve bunları denetleme yetkisinin yanı sıra, buralarda çalıştırılacak doktor ve müstahdemlerin işe alımı ve ücretlerini ödemek ve yardım Sandıklarının koordinasyonu ile görevlendirilir. Yardım Sandıkları; yaralı ve yaralı ailelerine; hasta ve muhtaç işçiler ile herhangi bir nedenle ücret alamayanlara yardım edip, ölenlerin gömülmesi amacıyla kullanılacaktır. Daha sonra 151 sayılı kanunla Sandık gelirleri arasına işçilerin ücretlerinden kesilen % 1'lik pay ile, aynı oranda işveren katkısı da eklenmiştir.

10 Eylül 1331'de (1921) Havzada gün doğuşundan gün batımına dek yarı aç yarı tok çalışan, ahır veya barakalarda yatıp kalkan işçileri biraz rahatlatmak ve elbette ki havzanın stratejik önemini de-vurgulamak amacıyla 151 sayılı, "Ereğli Havza-i Fahmiyesindeki Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Hukuk-u Mütakabilelerinin Temini Hakkında Kanun", yani halk arasındaki yaygın deyişle Amele Kanunu çıkarılır.

"... 15 maddelik Havza-i Fahmiye Amel Kanunu ile maden işçilerine tanınan haklar esas itibariyle şunlardı:

- 18 yaşından dîn (aşağı) olanların maden ocaklarında çalıştırılmaları ile angarya yöntemleri yasaklanıyordu. (Madde 2)
- Yardım ve Biriktirme Sandıklarının kurulması öngörülmüyordu. (Madde 4)
- İşçilerin meccanen tedavileri sağlanıyordu. (Madde 6)
- Kazalarda ölen, sakat kalan işçilere tazminat verilmesi şart koşuluyordu. (Madde 7)
- Çalışma süresi 8 saat olarak tesbit ediliyordu. (Madde 8)
- Yevmiyelere belirli bir taban tayin ediliyordu (Madde 11) vb.

TBMM, Amele Kanununun kabul ve ilan ettiği gün maden işçileri şenlikler

düzenlemiştir.”²³

Kısaca Amele Kanunu olarak bilinen bu Kanun Türkiye’deki ilk iş yasası olma özelliğini de taşımaktaydı. Kanunun kabulü ile başlayan sevinç kısa sürdü. Bir yandan ortaya çıkan yasal boşluklar, öte yandan da uygulamanın denetimsizliği, çıkan kanunun Dilaver Paşa Nizamnamesinde olduğu gibi kâğıt üzerinde kalmasına neden oldu.

Amele Kanununun kabulüne ilişkin hemen hemen tüm yorumlar, başta da belirtildiği gibi, genelde Kurtuluş Savaşı sırasında Havza ahalisinin göstermiş olduğu büyük katkılar ve mücadele ile açıklanmaktadır. Gösterilen desteğin ödülünün Amele Kanunu olduğundan dem vurulmaktadır. Oysa yakın tarihimizin bilinmezleri arasında yer alan Türkiye Komünist “Partisi’nin kuruluşu, Kurtuluş Savaşının başarılmada ihtiyaç duyulan Sovyet mali desteğinin sağlanması ve artan komünizm sempatisini kontrol aşaması için nasıl bir araç oldu ise, benzer şekilde, ülkede yükselen sosyalizm taleplerinin susturulmasında Amele Kanununun da bir araç olarak kullanıldığını düşünebiliriz. Şubat 1921 sonlarında iktisadiye Vekili’nin Havza’ya işçilerin durumunu yerinde tetkik amacıyla gelişi ile TKP’nin kapatılması ve sol hareketlerin yasaklanması arasında somut bir bağlantı kuramasak da, ülkenin en yoğun biçimde işçileşmiş kesimine ziyaretin bir tesadüf olmadığını söylemek yanlış-olmayacaktır. Ziyaretin hemen ardından 8 Mayıs 1921’de 114 sayılı ilk sosyal içerikli kanun yürürlüğe girer. 10 Eylül 1921’de ise 151 sayılı kanun. Havza’daki ilk organize grev 7 Temmuz 1923’te yapılır ve Aralık 1923’te 151 sayılı Kanunun 4. maddesine dayanılarak Amele Birliği oluşturulur. Amele Birliği, uzun yıllar “Sendika”ya alternatif olarak sunulacaktır.

151 sayılı Kanunla, 114 sayılı Kanunun öngördüğü, kullanılamayan kömür tozlarından işçilerin faydalandırılması dışında hemen hiçbir yeni yaptırıma kavuşulamamıştır.

1.2.3.1 Zonguldak İli’nde Toplumsal Yaşam

Bir devrin kapanıp, bir başka devrin açılışı olan 1923 sonrası, tüm ülkede olduğu gibi Zonguldak’ta da yeni bir dönemin, öncelikle idarî yapıdan başlayarak

²³ Sina Çıladır, Zonguldak Havzasının Tarihi Gelişimi, Genel Maden İş Yay., Zonguldak, (Basım tarihi yok), s. 90., t.y.

kendini oluşturması ile somutlaşan sosyo-kültürel olarak geçmiş ile gelecek arasında sıkışmış ve olabildiğince “milliyetçi” bir akım, giderek Zonguldak’a da izlerini vurmaktaydı. Uzun Mehmet efsanesi dönemin psikolojisini vurgulaması açısından çarpıcı bir örnektir.

Necdet Sakaoğlu, “Tarihe Yerleşen Hayal: Uzun Mehmet” adlı makalesinde, Uzun Mehmet efsanesinin uydurulmasının altında, dönemin Türk aydınlarının onurunun zedelenmesinin yattığını belirtmekte: “... Zihinlerde şek ve şüphe uyanmasın diye de gün, ay, yıl, yer, yön, ayrıntı vermekten çekinmemişlerdir. Ancak, 1829’un seçilmesinde bir başka amacın olduğu sezilmektedir; Havza-i Fahmiye Nizamnmesi’ni değiştiren 1455 sayılı kanun 1929’da kabul edilmiş ve millî bir kuruluş olan iş Bankasına havzada ocak işletme hakkı bu yıl tanınmıştır. Anlaşılıyor ki, “devletçi ve milliyetçi” uydurmacılar; kömürü Uzun Mehmet adlı (Memetik çağrışımı yapan) bir gence buldururken bu övünç verici olayla devletin havzaya el atışı arasına da tamı tamına yüz yıllık bir zaman aşımı koymayı yeğlemişlerdir.”²⁴ Dönemin Türk aydınları da, böyle bir uydurmacaya, ücretli hizmetkrı olmaktan kurtulamadıkları kömürün, yalandan da olsa kşifi ve efendisi olmayı sağlayarak onurlarını kurtarmışlardır.

İl olmasından önce Zonguldak’a atanan İbrahim Bey yörenin ilk valisi olarak hizmete başladı. Kısa bir görev süresi sonrası, yerini Hüseyin Hüsnü Bey’e bıraktı. 1925 yılında göreve gelip, 1930 yılına kadar görevde kalan Akif B. İyidoğan döneminde il olmanın gerektirdiği yapılar hizmete girdi. Zonguldak’ta hükümet, Kozlu ve Kilimli’de ilçe yönetim binaları yapıldı. Eğitim yapıları, eğitim hamlesine bağlı bir önemle ele alındı. nce ilçelerde okullar açıldı. Zonguldak’ta var olan iki okula yenileri katıldı. Cumhuriyet yönetiminin savaş yılları boyunca acısını duyduğu metal yoksunluğu, konunun uzmanlarının yetiştirilmesi sorununu da gündeme getirmişti. Bunun üstüne acilen Maden Mektebi inşa edildi. “Bir ulusal madencilik kurabilmek için önce yetenekli kreci ustalarının yetiştirilmesi gerekiyordu. Madencilik bilimleri birikimini yaratmak zorunluydu. Bunun için daha Kurtuluş Savaşının tozu dumanı bile dağılmadan 1924 yılında Zonguldak’ta bir Yüksek Maden Mühendisi Okulu açıldı. 1931’de bu okuldan 70 mühendis yetişmişti. Bir

²⁴ N. Sakaoğlu, a.g.e., s.24

deyişre göre bu sayı yeterli görüldüğünden, diğere bir deyişre göre ise o yıllardaki büyük ekonomik buhranın zorlaması ile bu okul kapatıldı.”²⁵

1923’te 597.499 ton olan tüvenan üretimi, Cumhuriyetin yarattığı olumlu psikoloji ve maden üretimine verdiği önemle, 1924’te hemen iki katı artarak 994.020 tona çıktı. Üretimde böylesine büyük bir artışa karşın, işçilerin koşullarının iyileştirilmemesi, 1925 grevlerinin temel gerekçelerini oluşturuyordu. Grevler üretimi de etkiledi ve üretim 1925’te 967.625 tona geriledi. Ereğli, Ereğli Şirket-i Osmani’nin 1909’da şirket merkezini Zonguldak’a taşımaya kadar geçen sürede Fransızlarla ve onların kültürel atmosferi ile tanışmıştı. Kurtuluş Savaşı boyunca, Milli Mücadele saflarında etkin görevler üstlenen Ereğlililer Alemdar gemisi ile beraber yazdıkları destanı, Cumhuriyetin ilanı ile coşkuyla noktaladılar.

Batı Karadeniz bölgesinde, Sinop’a kadar olan bölgedeki tek doğal limana sahip olan Ereğli, Osmanlı döneminde, takas’a dayalı ticaretin en fazla yapıldığı yerdı, İstanbul’un sebze ve meyve bahçesi niteliğindeki Ereğli’den, Bartın’dan olduğu gibi yumurta, meyve, tavuk, sebze ve süpürge her gün en az 2-3 motorla yola çıkar, dönüşte tuhafıye ve bakkalıye malzemeleri getirirdi. Bartın’da, Karadeniz’e kıyıda komşu ülkelerle kurulan ilişki, Ereğli’de yerini doğrudan İstanbul’la ilişkiye bırakmıştı. Cumhuriyet’in ilanından sonra da İstanbul ile bu yakın ilişki sürdü.

Genç Cumhuriyet’e ve onun simgesi CHF’ye desteğini hiçbir dönemde esirgemeyen Ereğli, Halkevi’nin etkinliğiyle Cumhuriyete bağlı genç kuşaklan yetiştirmeyi görev bildi. Toplumsal faaliyetlere oldukça yüksek katılım gösteren, resmî başkent sıfatını yitirse de, fiilî hâkimiyetini günümüzde de sürdüren İstanbul ile yakın ilişki, Ereğli’deki sosyal yaşamın da belirleyicisiydi. İstanbul’da izlenen tiyatrolar turneye Ereğli’den başlar, gelişmeler yakından izlenirdi. Ereğli eşrafı ile devlet erkânı, İstanbul ile olan kültürel bağıllığını hemen hiç yitirmeden, hemen her tür gelişmeyi en geç bir yıl içinde Ereğli’ye aktarıyordu. Ereğli’nin kırsal alanı, verimli tarım toprakları ve tarım ürünlerine doymayan İstanbul sayesinde pek sıkıntı çekmezken, bir bölüm Ereğlili de -ki bunlar Ereğli’nin kömür köleleriydi- madende çalışırdı. Balıkçılık genelde iç pazara yönelik bir aktiviteydi.

²⁵ Kadri Yersel, a.g.e, s.47

1.2.4. Zonguldak İli'nin Sosyal Yapısı ve Değişim Eğilimleri

1.2.4.1. Nüfus Yapısı

1927 yılında Türkiye nüfusu 13.648.270, Zonguldak İli'nin nüfusu 267.965 olarak tespit edilmiş ve Zonguldak İli nüfus büyüklüğü açısından 63 il arasında 15. sırada yer almıştır.

Tablo 8. Zonguldak İli Nüfusu (1927-1960)

Yıllar	Nüfus	Yıllık Ortalama Artış Hızı	Şehir Nüfusu	%	Köy Nüfusu	%
1927	267.965	23.06	33.366	12.45	234.599	87.55
1935	322.108	16.49	43.488	13.50	278.620	86.50
1940	349.783	18.40	49.644	14.19	300.139	85.81
1945	383.481	21.35	60.648	15.77	323.013	84.23
1950	426.684	28.14	63.055	14.78	363.629	85.22
1955	491.147	29.45	85.254	19.39	395.893	80.61
1960	569.059	26.66	123.094	21.63	445.965	78.37

Kaynak: DİE, 2000 Nüfus Sayımı, Zonguldak 2002, Ankara, s.44

Tablo 8'de Zonguldak İli'nin 1927-1960 nüfusu, kent ve köy nüfusu yıllık ortalama artış hızları verilmiştir. Zonguldak'ta kentsel nüfus önemlidir. İl ekonomisinde madencilik ve diğer sanayi faaliyetlerinin ağırlığı çok eskilere dayanmaktadır. İl'in ekonomisinde ağırlıklı olan madencilik ve imalat sanayinde ölçekler genellikle büyük, buna bağlı olarak da işgücü talebi yüksektir. Bütünüyle kentsel alanda kurulan ya da sanayi kuruluşlarının yeni kentsel alanların oluşumuna neden olması, kentsel yerleşmelerin göreceli önemini artırmaktadır.

Kent tanımında, yönetsel bölünüş ve nüfus büyüklüğü ölçütleri kullanılmaktadır. DİE kent nüfusunu il ve ilçe merkezleri belediye sınırları içindeki nüfusu, köy nüfusunu bucak ve köylerdeki nüfusu almaktadır.

Bu tanım dikkate alındığında 1927 Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Zonguldak'ta nüfusun %12.45'i kentte yaşarken, 1960 nüfus sayımında bu oran %21.63 olmuştur. Zonguldak'ta kentsel alan nüfusundaki en önemli gelişme 1950-1960 arasında gerçekleşmiştir. 1950'de 63.055 olan kent nüfusu 10 yıl içinde %100'e yakın artmış ve 1960'ta 123.094'e yükselmiştir. Nüfusun kentsel alanda çoğalması bu yerleşmelerin mutlak tarım ekonomisinden çıkıp kente özgü nitelik

kazanan sanayi toplumu özelliği kazanacağı söylenemez. Ancak bu dönem Zonguldak sanayisinde orman ürünleri ve gıda sektöründe yeni işletmelerin kurulduğu, ayrıca küçük sanayinin büyüme sürecine girdiği yıllardır.

1.2.4.2. Nüfusun Kır-Kent Bileşimi

Sanayileşmenin en önemli ölçütlerinden biri de kentleşme düzeyindeki gelişmedir. Bu gelişmeyi ortaya koyabilmek için nüfusun kır-kent bileşimi ilçeler ölçeğinde ele alındığında Zonguldak'ta başka önemli kentsel merkezlerin sanayileşmeye bağlı olarak geliştiği görülmektedir.

Zonguldak kentinin pek çok ildeki gibi tek merkez olarak gelişmemesinin nedeni kömür yataklarının bir bölümünün, bazı sanayi kuruluşlarının ve ticaret kuruluşlarının merkez ilçede toplanmasına rağmen, merkez ilçe dışında başka sanayi odaklarının ortaya çıkmış olmasıdır. Bu ilçeler Karabük ve Ereğli ilçeleridir. Bunun dışında Bartın, Devrek, Çaycuma, Safranbolu sanayi gelişmesine bağlı olarak kentsel nüfus varlığı önemli olan ilçelerdir.

Tablo 9'da Zonguldak ilçe merkezlerinin nüfusunun kır-kent ayrımı verilmiştir. Bu merkezlerde en ilginç gelişme Karabük ilçesidir. Benzer gelişme Ereğli ilçesinde de mevcuttur. Ereğli ilçesindeki gelişmeye 1960 sonrası gelişmenin inceleneceği ikinci bölümde yer verileceğinden bu bölümde ayrıntılı incelenmeyecektir.

Karabük İlçesi 1935 yılında 100 nüfuslu bir mahalle iken, 1937'de demir-çelik işletmelerinin temelini atılmasıyla önem kazanmış, nüfusu 15.000'e ulaşmış, 1939'da bucak yapılmış, nüfusun 50.000'e ulaştığı yıl olan 1953'te ilçe olmuştur. Bu dönem içinde kentsel nüfus varlığı açısından merkez ilçeden sonra ikinci en büyük ilçesi konumuna gelmiştir. Benzer gelişmeyi Safranbolu ilçesinde de gözlemek mümkündür. Safranbolu'daki gelişme kent nüfusunun artmasından çok, kırsal kesimden Karabük ilçesine göç olayının artmasıdır.

Tablo 9. Zonguldak İlçe Merkezlerinde Nüfusun Kır-Kent Gelişimi (1927-1960)

Yıllar		1927	1950	1960
Zonguldak İli	Toplam	267.965	426.684	569.059
	Kent	33.366	63.055	123.094
	Kır	234.599	363.629	445.965
Merkez İlçe	Toplam	44.613	86.874	132.178
	Kent	11.797	35.722	54.010
	Kır	32.816	51.152	78.168
Bartın	Toplam	64.227	76.757	84.572
	Kent	8.681	8.789	11.506
	Kır	55.546	67.968	73.066
Çaycuma	Toplam	-	46.291	57.861
	Kent	-	2.076	2.725
	Kır	-	44.215	55.136
Devrek	Toplam	57.439	65.245	61.970
	Kent	2.490	3.285	4.193
	Kır	54.949	61.960	57.777
Eflani	Toplam	-	-	21.570
	Kent	-	-	786
	Kır	-	-	20.784
Ereğli	Toplam	42.845	61.737	76.259
	Kent	5.180	7.132	8.812
	Kır	37.665	54.605	67.447
Karabük	Toplam	-	-	66.246
	Kent	-	-	31.440
	Kır	-	-	34.806
Kurucaşile	Toplam	-	-	9.174
	Kent	-	-	1.003
	Kır	-	-	8.171
Safranbolu	Toplam	58.841	63.957	26.936
	Kent	5.218	5.388	7.383
	Kır	53.623	58.569	19.553
Ulus	Toplam	-	25.823	32.293
	Kent	-	663	1.236
	Kır	-	25.160	31.057

* 1927 ve 1950’de ilçe olmayan ya da başka bir ile bağlı olan ilçelerin nüfusu belirtilmemiştir.

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, Türkiye İl İl, Zonguldak, s.770

Zonguldak ve ilçeleri 1950’lerden başlayarak gerek yeni kuruluşlar açılması, gerek var olan kuruluşların ölçeklerinin büyümesi biçiminde hız kazanan gelişme yoğun işgücü talebini yaratmıştır. Bu talep ilk aşamada kırsal kesim nüfusundan karşılanırken iş gücünün tarım kesimince tutulması nedeniyle geçici olmuştur. Zonguldak’ın işgücü talebi çevre illerden ve Türkiye’de en fazla göç veren Karadeniz illeri olan Artvin, Trabzon, Kastamonu, Giresun, Çankırı, Rize gibi illerden göç almıştır. İl’in 1950’lerde aldığı göçe ilişkin sayısal veriler olmamasına rağmen, il nüfusu içinde başka bir ilde doğmuş olanların payıdır.

Tablo 10. Zonguldak İli'nde Doğum Yerine Göre Nüfus Oranları (1935-1960)

Yıllar	Zonguldak İli'nde Doğanlar		Başka ilde veya yurtdışında doğanlar	
	Sayı	%	Sayı	%
1935	298.681	92.7	23.427	7.3
1945	335.798	87.6	47.683	12.4
1950	392.269	91.9	34.405	8.1
1955	432.314	88.1	58.529	11.9
1960	493.586	86.7	75.448	13.3

Kaynak: DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Zonguldak, s.46

Tablo 10'da Zonguldak İli'nde 1935-1960 sayım yıllarında doğum yerine göre nüfus oranları verilmiştir. Başka bir ilde doğanların nüfus içindeki oranı 1935 yılında %7.3 iken, 1960'ta bu oran %13.3 yükselerek 1,5 katını aşmıştır. Zonguldak İli'ne göç edenlerin bir başka özelliği ise büyük çoğunluğun ücretli işgücü olmasıdır. Erkeklerin ve çalışma yaşındaki nüfusun göç etmesi nüfusun yaş ve cinsiyet yapısını değiştirmektedir. İle yoğun göçün yaşandığı 1940-1960 yılları arasında bu oran erkekler lehine yükselmiştir. 1927 nüfus sayımında cinsiyet oranı* % 89.5 iken, 1940 yılında % 101.1, 1945'te % 107.9, 1960'ta %104.1 olmuştur.²⁶

1.2.5 Karabük Demir-Çelik Fabrikasının Kuruluşu

Ülkenin tek demir-çelik fabrikası ile kimya sanayindeki üç fabrikasından ikisinin yer aldığı Karabük'ün yer seçim öyküsü, dönemin karar mekanizmalarının oluşumuna ilginç bir örnektir.

Sanayi Planında proje bazında ele alınan yatırımların yer seçim kararlarına temel olan üç ölçütün; en az maliyet, geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi ve milli savunma gereklerine uygunluk ilkesi olduğundan söz etmiştik. İlk iki ölçüt herkese anlamlı gelse de, üçüncü ölçüt olan milli savunma gereklerine uygunluk ilkesi planlama kriterlerinde ancak istisnai durumlar için söz konusu edilebilir. 1934 yılı ve öncesi koşullar altında, yani yeni bir savaştan ağır yaralar alarak çıkmış, savaşı yaşamış askerlerin yönetimi paylaşmış olduğu bir konjonktürde, yer seçim kararı askerler tarafından verilirse, "milli savunma gereklerine uygunluk" doğal olarak yer seçim kararını belirleyen en önemli etmen olur. Demir-çelik sektörüne yatırım kararından, Karabük'ün yer seçim kararına kadar yaşanan tüm süreç "milli savunma gereklerine uygunluk" açısından eşsiz bir örnektir.

* Her 100 kadın için erkek sayısıdır.

²⁶ DİE Genel Nüfus Sayımı, Zonguldak, s.45

Ülkemize demir çelik alanında giren ilk tesisin 19. yüzyılda işletmeye açılan Tophane olduğu ve burada askerî amaçlı top dökümlerinin yapıldığı bilinmekte. Tanzimat devrinde, Zeytinburnu'nda kurulan fabrikada da top ve benzeri silahlar ile çeşitli araçların imal edildiği atölyeler, zaman içinde ekonomik ömrünü tamamlamış ve Cumhuriyet dönemine harabe olarak miras kalmıştı.

“Birinci Cihan Harbi (1914-1918) ve bunu takip eden istiklal Mücadelesinde (1919-1923) edinilen tecrübeler, memleketimizde de millî bir demir ve çelik sanayinin kurulması lehinde bir cereyanın uyanmasına amil olmuş, buna ilaveten demir ithalatının umumî ithalat rakamları arasında mühim bir yer işgal etmesi, memlekette bu sanayii tesis etmek mes'elesi üzerine düşünmek mecburiyetini doğurmuştur. Bu umumi cereyanın tesiri altında olarak, demir sanayii tesisi konusu, Cumhuriyet devrinin ilk senelerinden itibaren Hükümet Makamlarınca ele alınan bir iş olmuş ve bu sanayiın memleketimizde, iktisadi presipler dairesinde kurulup kurulamayacağının tetkikine 1925 senesinde iktisat Vekâletince başlanmıştır. Vekâlet, Avusturya'da Leopen Maden Mektebi Profesörlerinden Dr. Granigg'i mütehassis olarak 1925 senesi Temmuz'unda hizmete almış ve kendisini;

- Memleketimizde demir sanayini kurmaya elverişli miktarlarda demir cevheri bulunup bulunmadığı,
- Maden kömürlerimizin demir sanayinde kullanılabilecek kokun imaline müsait olup olmadığını,
- Demir sanayinin iktisadi bir tarzda memleketin neresinde ve ne tarzda kurulması lazım geldiği, husustan gibi bu sanayiyle ilgili esas konuların tetkikine memur etmiştir.”²⁷

Alıntıdaki “... buna ilaveten demir ithalatının umumî ithalat rakamları arasında mühim bir yer işgal etmesi...” sözcüğü gerçeği pek yansıtmadığından; ordunun bağımsızlık savaşından yeni çıkmış, savaş silahlarını kendi üretmekteki kararlılığının bu girişimdeki ağırlığı kestirilebilir.

²⁷ Kemalettin Apak vd., a.g.e., s.111

“Memleketimizde uzun müddet kalıp tetkik seyahatleri yapan ve müteaddit raporlar veren Profesör Granigg’in müstakbel demir sanayiinin kok ihtiyacının Zonguldak havzasına istinat ettirilebileceği kanaatine vardığı anlaşılmakta; buna mukabil, uzun zaman ve masrafa mütevakkıf olan jeolojik etüdler ikmal edilmemiş olmakla beraber, Profesörün iş/etmeye yarar demir kaynaklarının bulunabileceğine ilişkin ümidinin zayıf olduğu görülmektedir. Bununla beraber, 1925 nihayetinde verdiği raporda, memleketin demir cevherlerinin bu işe elverişli olup olmadığının tetkikine lüzum görülmeksizin ve icabında hem demir cevherinin hem de kok kömürünün hariçten getirilmesi suretiyle demir sanayinin kurulmasını mümkün görüyor ve buna taraftar bulunuyordu. (...) Bu kararın neticesi olarak ve Profesör Granigg’in görüşlerine istinaden, demir sanayinin tesisine dair 17.3.1926 tarih ve 786 sayılı kanun TBMM’ce kabul edilmiştir.”²⁸

“Memleketimizde uzun müddet kalıp tetkik seyahatleri yapan” Profesör Granigg, 1925 Temmuz’unda işe alınıp, en geç 1925 Aralık’ında raporunu teslim etmişti. Yani en fazla 4-5 ay içinde. Yazarlarca “düşünüş tarzının çok ameli olduğu anlaşılan Profesör” olarak tanımlanan Granigg’in “bilimsel” raporunda Zonguldak havzası kömürlerinin bu sanayide “belki” kullanılabileceği, demir cevherinin bulunma “ümidinin” olmadığı, ama fabrikanın “kesinlikle” kurulması tavsiye edilmiştir. Üç ay içinde “Demir Sanayinin Tesisine Dair Kanun” çıkarılır. 18 milyon lira bütçe ile “Divanı Muhasebatın vizesine tabi olmayan” Karadeniz bölgesinde kömür ve demir madenlerinin araştırılması, çıkarılması ve işletilmesi amacıyla bir Umum Müdürlük kurulur. Profesör Granigg 1926 yılı sonuna kadar hizmetine devam eder ve memleketine döner. Yerine, Lüksemburglu Dr. Lueius gelir. Dr. Lueius demir sanayinin kurulması konusunda herhangi bir görüş bildirmez.

1927 yılında İktisat Vekâletince demir sanayilerini incelemek üzere bir eleman Belçika, Fransa ve Almanya’ya gönderilir. İnceleme sonrası sunulan rapor bu sanayinin bizde kurulması ve yaşatılabilmesi için muayyen bir kapasiteden aşağı gidilemeyeceğini ve evvel emirde kömürün ve demir cevherinin ucuza ve muntazam ve daimi olarak tedarikinin temini lazım geldiğini²⁹ belirtmekte, böylece taşıma suyla değirmenin dönmeyeceğini ima etmektedir.

²⁸ Kemalettin Apak vd., a.g.e., s.111-112

²⁹ Kemalettin Apak vd., A.e., s.113

Tüm bu olumsuzluklara karşın, 1930 yılında İktisat Vekili Şakir Kesebir tarafından hazırlanan “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor”da Profesör Granigg’in görüşleri ağır basar.

1932 yılında Sovyetler Birliği’nden teknik heyet getirtilir. Heyet başkanı Prof. N. Yuşkeviç’in Türkiye kimya ve demir sanayinin tesis ve inkişafı hakkında hazırladığı ve iktisat vekaletine sunduğu raporda durumu şöyle belirtmektedir: *“Karadeniz kömür havzası (Ereğli-Zonguldak) demir ve kimya sanayinin bir araya gelmesi için esaslı bir zemin teşkil eder. Türkiye’de yakınında demir fabrikaları kurulabilecek bir tek demir madeni malum değildir. O halde yüksek fırınları kömürün yakınında kurmak ve madenden fabrikaya ve fabrikadan istihlak merkezlerine olacak nakliyatı en az masrafla temin etmeye çalışmak lazımdır. Yüksek fırınlar için en kârlı yer şüphesiz Zonguldak Havzasıdır. Deniz kenarında kurulan bir fabrika istihsalin ideal şartlarını tahakkuk ettirecektir. Fakat burada harp zamanında düşman topların mermilerine maruz kalır. Bunun için sahilden kati derecede uzaklaşarak, memleketin müdafaası ile iktisadi zaruretleri telif eden bir çare bulmak icap eder. Karabük’ü de nazari itibara almak mümkündür. Fakat burada fabrikanın iktisadi şartları Tefene nispetle daha gayri müsait olacaktır. Demir sanayi için en müsait yer olarak Filyos-Irmak demiryolu üzerinde Tefen istasyonudur. Bu yer bence askerlik bakımından kati derecede emindir. Bu olmadığı takdirde askeri emniyet daha içeri gitmeyi icap ettiriyorsa Karabük’tür. Bu durumda ilk tesisat masrafları yüksek olacaktır. Kömür ve diğer hammaddelerin nakliyesi üç misli fazla olacaktır.”*³⁰

Bu uzmanlar ise, yaptıkları çalışmayı, “demir sanayi tesisinin prensip olarak kabul edildiği farz olunarak” tesisin yeri ve ölçeğini belirlemeye yoğunlaştırır ve yer olarak Ereğli’yi uygun bulurlar. 1933 yılında hazırlanan Sanayi Planında demir-çelik yatırım için yer seçiminde ibre, uzman raporlarına göre Ereğli’yi göstermektedir. Ancak Mareşal Fevzi Çakmak konuya müdahale eder. “Tesis, düşman donanmasının top menziline düşmeyecek kadar içeride, piyadenin ulaşamayacağı kadar kuytu, süvarisinin dörtlü kalkanmayacağı kadar sarp bir yerde kurulmalıdır.” Haritalar açılır, ölçümler yapılır ve yer saptanır. Tefen -yani şimdiki

³⁰ Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3, ODTÜ İİBF Yay. No:39, Ankara, 1982, s.276-282

Gökçeşey'in eski adı. 1933 planında yer seçimi Tefen olarak belirtilir. Mareşal Fevzi Çakmak seçilen yeri incelemek üzere Ankara'dan uçağı binip yöreyi gözüyle görmek ister. Nasıl olduğı, ne zaman olduğı kesin olarak bilinemeyen bir şekilde uçakla çevrede geniş turlar atılırken uçak bir hava boşluğına düşer. Hava boşluğunun yeri saptanır. Bulunulan yer Safranbolu kazasına bağı Öğlebeli köyünün 13 hanelik mezrasıdır. İşte bu nokta, havadan bir taarruzu da zorlaştıracaktır. Çünkü, hava boşluğu uçaklara irtifa kaybettirerek bir bombalama teşebbüsünü zorlaştıracaktır.

Bu mükemmel yer şimdiki Karabük'tür.

Yukarıdaki anlatımın detaylarını doğrulayan yazılı bir kaynak yok. Ancak Karabük'ün üstünde bulunan hava boşluğu koridorunun varlığı ve bu koridorun, kentin günümüzde çektiğı hava kirliliğı sorununun, en az demir çelik tesisleri kadar büyük bir sorumlusu olduğı biliniyor. Hava boşluğu nedeniyle, rüzgârın kirlı havayı dağıtma etkisi sınırlıdır. Bu nedenle Karabük, ciddi bir hava kirliliğı tehdidi altındadır.

Yer seçimi kararının askeri gerekçelere dayandığı resmi kaynaklarca, ayrıntıya gitmeden kabul ediliyor. Şöyle ki; "Daha sonra askeri nedenlerle, tesis, kurulması gereken yerden -Tefen'den- 100 km. içeride, Karabük'te kurulmuştur."³¹

Yer seçiminin uzman raporlarına aykırı olarak güvenlik nedeniyle önce Ereğli'den Tefen'e, daha sonra, son anda Karabük'e taşındığı, açık bir gerçek. Yatırımın yer seçim kararına, tüm olmazlara karşın "milli güvenlik gerekleri" uyarınca varıldığı da gerçektir. O halde, senaryoyu nasıl yazarsanız yazın, yöre halkının dilinde dolaşan masalsı anlatımın gerçek payı da çok yüksek.

Gazeteci Aydın Engin'in, Karabük Demir Çelik'in 45 yıllık işçisi, Kuvvet Santralı Ustabaşılığı'ndan emekli Hakkı Yardibi ile yaptığı röportaj fabrikanın kuruluş günlerini anlatıyor.

"- Karabük, evet. Karar verildi. Karar verildi ama fabrikayı yapmak için ne lazım? Yol lazım. Yol gerekli. Malzeme gelecek. Peki nereden gelecek? Havadan gelmez ya. Eee, Ankara-Zonguldak arası demiryolu yok. Her yer kayalık. Tekrar gene heyet kurdu rahmetli.

³¹ Çelebi, Işın; "Türkiye'de Demir Çelik Sanayi'nin Yapısı ve Sorunları", D.P.T., İ.P.D. Sektör Programları Şubesi. Yav. No: DPT: 1672 - İPD 405. Ankara, 1979, s.51.

- Hangi rahmetli? İnönü mü, Atatürk mü?

- Gazi, Gazi. Atatürk yani. Heyete dedi ki: Ankara Zonguldak arasına demiryolu kurun. Şemasını yapın, getirin bana. Heyet çıktı. Yol ölçümü yaptılar. Geldiler, geldiler. Bolluk deresi var surda. Oraya kadar geldiler. Tıkandılar kaldılar.

- Yani ileriye gidemiyorlar mı?

- Gidemiyorlar değil, baktılar, hurdan, dediler, ne kuş uçar ne kervan geçer, ne de demiryolu geçer. Ne yapacağız? E, gideceğiz Mustafa Kemal'e raporu vereceğiz. buradan yol imkânı yok geçmez, diye. Döndüler Ankara'ya geldiklerinde Atatürk çağırdı onları. N'oldu dedi. Paşam ne olacak falan yere kadar... Şirince'ye kadar iyi de, ordan ötesine imkân yok. Niye? Atatürk niye, diye sordu. Efendim, bütün boğaz kaya.

Burdan demiryolu imkânsız. Durdu Atatürk bir an. Sordu onlara. Dedi ki bir amele, bir günde, o geçmez dediğiniz kayadan bir kilo taş koparabilir mi? Ötekiler, koparır paşam deyince, "Yolu yaptık" dedi. Derhal geriye, marş marş!.. Böylelikle Atatürk'ün zoruyla 1934 müydü, 33 müydü neyse Zonguldak - Ankara arasında demiryolu yapıldı. Sonra da fabrikanın inşaatına başlandı. " ³²

Aydın Engin'in de yazısında belirttiği gibi "masalın aslı"nı kimse bilmiyor. Bilinen 1934 yılında Ankara-Zonguldak demiryolu hattının tamamlandığı.

Yatırıma başlanırken, kömür ihtiyacının Ereğli havzasından karşılanabileceği sonucuna varılmıştı. Demir cevheri hâlâ sorun olmaya devam ediyordu. Cevherin bir bölümünü mevcut yataklardan sağlayıp, kalan kesimin Tunus, ispanya veya Yunanistan'dan ithali düşünülüyordu. Kurulacak tesislerin; kok ve elektrik fırınlarından oluşması kararlaştırılmıştı. Tesis için 10.000.000 TL ön yatırım maliyeti öngörülmesine karşın, planlanan kapasite bir misli arttırılınca maliyetin 22 milyon lira olması beklenmekteydi.

Fabrikaların yapımı, 30.1.1936 tarihinde 2,5 milyon İngiliz liralık kredi antlaşması ile İngiliz H.A. Brassert firmasına verilir. Karabük'te tesis inşaatına başladığı sırada, Divriği'de zengin demir yatakları bulunur. 3.4.1937'de temeli atılan tesisin 1.3.1938'de montajına başlanır. Kuvvet santrali; 6.6.1939'da,

³² Engin Aydın "...Ve Kara Cevher Işık Oldu", Cumhuriyet Gazetesi, 12 Aralık 1994.

kok fabrikası; 26.7.1939'da, yüksek fırınlar; 9.9.1939'da Boru fabrikası; 15.11.1939'da, Çelikhane ise 9.1.1940'ta üretime başlar. Haddehaneler 1940'ta, sac haddesi ise Ocak 1941'de işletmeye açılır.

Çeltik tarlaları arasındaki 13 hanelik mahallenin 1927 nüfus sayımına göre 120 olan nüfusu, 1935 yılında 210'a çıkar. 1940 nüfus sayımında ise Karabük'ün nüfusu 210'dan 6825'e fırlar. 1955'te kentli nüfus 15.624, 1960'ta ise 31.840 olmuştur. Kısacası, Karabük de Zonguldak gibi yoktan var edilmiş bir kent olur. Şimdilerde ise, özelleştirme tartışmalarının ortasında vardan yok edilmeye çalışılıyor.

1.2.6 Toplumsal Yaşam

Akif B. İyidoğan'ın yerine atanan Arif Bey 1930-1932 yılları arasında valilik görevini üstlendi. 1932'den 1941'e kadar ise bu görevi Halil Aksoy yürüttü ve döneme imzasını koydu. Zonguldak il olduktan sonra belediye başkanları her yıl değiştiriliyordu. 1931-1935 döneminde sırasıyla Dr. Nihat Arkat, Dr. Necati Duman, Dr. Hayri Necati, M. Reşit Tankut ve Hüseyin Hilmi Uluğ (Mektupçu) belediye başkanlığı görevine getirilip, seneleri dolmadan değiştirildi. Zonguldak tarihinde en uzun süre görevde kalan S. Faik Ertaman 1935 yılında göreve geldi ve çok partili seçimlerin yapıldığı 1950 yılına kadar görevde kalarak kendi alanında rekor kırmış oldu.

1930'lu yıllar, bir yandan başlayan devletçilik uygulamaları, öte yandan da savaş sonrası harabeye dönen ülkenin imarı çalışmalarıyla çok yoğun bir biçimde yaşandı. Kozlu, Zonguldak, Kilimli ve Çatalağzı'nı birleştirecek, tümü 5 km olarak hesaplanan demiryolu ve tünellerin yapımı Bahriye Nezareti tarafından 1897-1913 yılları arasında Fransız şirketine verilmişti. Şirket demiryolu tünellerini açarken Karadon ve Üzülmüş'de zengin kömür damarlarını bulunca yapım işini savsaklamaya başlayıp üretime yönelmişti. Resmi bilgilere göre hattın yapımı; ancak 1934 yılında tamamlanabildi. Böylece işçi hinterlandı Bartın ve Ulus ilçelerini de içine alacak kadar büyüdü.

1900'lerde Fransız şirketince inşa edilen liman, bir fırtına sonucu yıkılınca yeniden inşa edilmişti. 1931'de yaşanan ikinci bir fırtına limanın ve mendireğin

yeniden yapımını zorunlu kıldı.

1935 yılında yapılan sayımda Zonguldak kentsel alanında 43.488, kırsal alanına ise 278.620 kişinin yaşadığı saptandı. 1940 yılına gelindiğinde, kentsel nüfus 49.644'e, kırsal nüfus ise 300.129'a ulaşmıştı.

Hükümet konağı yapımı hızla tamamlanarak hizmete girdi. Hükümet konağı, dönemin toplumsal bakış açısını da yansıtan bir biçimde halkın toplanmasını sağlayan bir meydan, çocuk parkı, ailelerin gelip oturacağı çay bahçeleri ile çevrelendi. Halkevi inşa edildi. Cumhuriyet Halk Fırkası ve Halkevi (şimdiki belediye binası) aynı binada hizmete başladı. 1930 yılında Zonguldak Ticaret Odası hizmete açıldı. 1931 yılında tüm ülkede olduğu gibi Zonguldak'ta da görkemli bir "Yerli Malları Haftası" düzenlendi. Gazipaşa Caddesi her ne kadar kömür katarlarının geçişi ile kesintilere uğruyorsa da dönemin gezinti yeri olmayı koruyordu.

1939'da Şehir Stadyumu inşaatı bitti; 2000 kişilik kapalı tribünlü stadyumda ilk maçlar üretim bölgelerince oluşturulmuş takımlar arasında yapılmaya başladı. Halkevi; folklor, gösteri, klasik Türk müziği, köycülük gibi dallarda faaliyet gösteriyordu. Önemli günlerde ve resmi bayramlarda düzenleme komitesi işlevini Halkevi yüklenir, "Halk Kürsüsü" kurarak, görüş belirtilmesi için halkı teşvik ederdi. Şimdiki belediye binası halkevi olarak inşa edilmesine karşın, Halkevi, garip bir tecelli sonucu, belediyenin kiracısı durumuna getirilmişti.

Fener, Üzülmez ve Karadon'da EKI'ye ait sinemaların yanı sıra iki de tenis kortu bulunmaktaydı. Sinemalarda, zaman zaman Halkevi tarafından sahneye konulan tiyatro gösterileri de yer alırdı. Cumhuriyet sonrası eğitim yatırımları da gündeme gelmiş Zonguldak, Kozlu ve Kilimli'de ilkokullar, Zonguldak'ta ise ortaokul-lise ayarında okul ve meslek okulları açılmıştı. Buna karşılık, o güne kadar 70 mezun vermiş olan Maden Mektebi kapatıldı.

İmar çalışmaları S. Faik Ertaman'ın belediye başkanlığı dönemi ile Etibank'ın yöreye yatırım yaptığı 1936 sonrası kentin çehresinin olabildiğince olumlu yönde gelişmesine neden oldu. Etibank tarafından genelde çalışanlarına yönelik olarak yapılan yatırımlardan kent de payını alıyordu. Örneğin, birçok yol parke taş ile döşeniyor; sarp yerleşmelere giden yollar merdivenlere yavaş yavaş kavuşuyordu. 1935 sonrası belediye çöp toplama işini eşekler aracılığıyla ve oldukça düzenli bir

biçimde gerçekleştirmeye başladı. Tüm bu imar faaliyetleri sürerken Havza resmen hâlâ “metruk” olmayı sürdürüyordu.

1937-1939 döneminde daha önce sözü edilen işçi yatakhaneleri, kahveler, yemekhaneler ve duşlar yapıldı. Yapılan bu tesisler halk arasında “işçi sarayları” olarak adlandırılmaya başladı. Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş.’nin elektrik santralından sağlanan enerji yalnızca üretim ve üretime bağlı tesisler ile maden çalışanlarının yoğun olduğu mahallelerin aydınlatmasında kullanıldığından, kentin büyük bölümü geleneksel aydınlatmayı 1940’lara kadar sürdürmek zorunda kaldı.

Çalışanların ocaktan her çıkışta yıkanma zorunluluğuna başkaldırısı ve yağlı yemek yemeye alışkın olmayan bünyelerin diaretik tepkisi zaman içinde azaldı ve yok oldu. Çalışanların alım gücü yükselmedi; ama gerçekleştirilen sosyal tesisler ve hizmetler yolu ile yaşam standartları 1936’dan itibaren kademe kademe yükseltildi. Zonguldak’ın can damarı hâlâ, günümüzde önemini yitiren deniz ulaşımıydı:

“... Malpetli Dalacan biraderler acentesinin kapısına asılmış bir ilan gördü. Bu ilanda, “bütün esbab-ı istirahatı cami” gayetle yollu ve fevkalade sağlam olan Rize vapurunun bu akşam İstanbul ve Ereğli tarikiyle limana geleceği, gece yarısı da Zonguldak’tan kalkarak Amasra, İnebolu, Sinop, Samsun, Ünye, Ordu, Giresun, Polathane, Trabzon, Rize ve Hopa’ya kadar giderek oradan tekrar aynı iskelelere uğrayıp, İstanbul’a döneceği bildiriliyordu.

Bu, pek uzun bir seyahat olabilirdi. Çünkü, ortadan zaten kaldırılmak üzere olan bu hususi kumpanya vapurlarının yolculuklarını tamamen tesadüfler idare ediyordu... yolculuk ne kadar sürerse sürsün hep aynı para veriliyordu. Bu para da Seyr-i Sefain’e verilenden çok daha azdı.”³³

Limana bağlı bir yaşam süren ve hemen hiç kereste sıkıntısı çekmeyen Bartın’da ahşap tekne yapımı, günümüzde de sürdürülen geleneksel bir zanaat, balıkçılık ise yalnızca iç pazar dönük bir faaliyetti. Ankara’ya kadar uzanan bir hinterlanda ait tarımsal ürünler pazarlayan Bartın’ın İstanbul ve diğer ülkelerle olan yakın ilişkisi Bartın’ı öteden beri etkilemekteydi. Dışa açık, yenilikleri takip eden ve yanibaşındaki Amasra’daki kömür üretim nedeniyle Zonguldak’tan önce yabancı mühendislerle ve onların kültürü ile tanışmış Bartın’ın kadınları, yüksek alım

³³ N.S. Örik, a.g.e., s.225

güçlerini görgüleri ile birleştirerek modayı yakından izler, İstanbul ile eşzamanlı olarak uygularlardı. Geleneksel Hıdrellez eğlencelerinde, köylüsü, kentlisi, birlikte olmanın, birlikte coşmanın tadına varırdı.

Bartın'da kaptanlık ya da bugünkü deyiş ile armatörlük, en gözde meslek grubu olmayı sürdürüyordu. Gemiler çevresi için pazar merkezi konumundaki Bartın'da toplanan ürünler ve keresteyi İstanbul, Romanya ya da Bulgaristan'a taşıyor, dönüşte Karadeniz'deki hemen her limana uğrayıp oralardan topladığı malları ve yolcuları dağıtıyordu. Safranbolu'dan İstanbul'a deniz yoluyla sevk edilmek üzere bol miktarda yumurta, kereste ve deri karadan Bartın'a gönderiliyor; toptan ticaretin geliştiği Bartın'a bu işten önemli bir pay kalıyordu. Bartın eşrafı hemen tüm ihtiyacını Romanya, Bulgaristan ya da İstanbul'da dükkân açmış azınlıklardan karşılıyordu.

1938'e kadar Safranbolu, Daday, Eflani, hatta Ankara ve Çankırı'nın ithalat ve ihracat iskelesi konumunu sürdüren Bartın, denizden 10 km kadar içerde kurulmuş olmasına karşın, Bartın Çayı'nın elverişli akış rejimi nedeniyle oldukça büyük gemilerin Bartın'a kadar girebilmesini sağlamaktaydı. Tarla tarımı, ormancılık ve balıkçılığın yanısıra çok gelişmiş bir hayvancılığa sahip olan Bartın'dan daha 1870'lerde ülke dışına yumurta ihraç edilmekteydi. Yumurta ihracatı Safranbolu için de önemli bir geçim kaynağıydı.

Bartın'dan Avrupa'ya ilk yumurta satışının 1900'lerin başında Varnalı Hacı Mustafa Efendi'yle, Balçıklı Ali Efendi tarafından başlatıldığı, ancak yumurta ticaretinin 1860'lara kadar uzandığı, araştırmalarla da destekleniyor. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda artan yumurta ihracatı nedeniyle, 10 Şubat 1937 tarihli Kabuklu Yumurta ihracatı Nizamnamesi'nde Bartın, Avrupa'ya doğrudan yumurta satabilecek yerler kapsamına girmişti. 1937'de işletmeye alınan Ankara Filyos-Zonguldak demiryolunun, Bartın'ın kenar bölgeleri ile ilişkisini zayıflatmasının yanı sıra, yüksek tonajlı gemilerin Bartın limanına girememesi sonucu ihracat geriledi. Nizamname gereği, İktisat Vekaletince oluşturulan Liman Kontrolörlüğü de 1939'da kaldırıldı.³⁴

³⁴ Yıldırım Özel, "Varnalı Mustafa Efendi'den Günümüze Yumurtacılık", Bartın Gazetesi, 10 Ekşm 1992, Sayı 3014

1938 yılında Zonguldak-Karabük demiryolunun kurulması, 1932’de özel hatlar dışında denizyolu taşımacılığının devletleştirilmesi, Bartın’ın liman olmaktan kaynaklanan üstünlüklerini zaman içinde yitirmesine neden oldu. Önceleri, fakir Bartın köyleri için ekmek kapısı olan Zonguldak, 1930’ların ikinci yarısından itibaren Bartın eşrafı için de bir çekim merkezi haline gelmeye başladı. 1950’lerin Zonguldak eşrafını oluşturan Özbaylar, Şekerler, Çakaloğulları aslında Bartın’ın önde gelen aileleri idi.

Safranbolu’nun Bartın limanı yolu ile ihraç ettiği diğer ürün ise tiftikti. 1940-45’lerde ormanlara zarar vermesi nedeniyle keçi üreticiliği kısıtlanınca tiftik üretimi neredeyse durdu. 1930’lara kadar Gerede tarafının tiftiğini İngilizler, Safranbolu’nun tiftiğini ise Ruslar talep ederken, 1930 bunalımı, ilk etkisini tiftik tüccarları üzerinde gösterdi. Bartın, Ulus ve Safranbolu’nun benzer coğrafi koşulları, her ikisinde de orman ürünlerine bağlı kereste ticaretini elverişli hale getiriyordu. Limana yakınlığı nedeniyle Bartın öteden beri İstanbul’un yakacak ve inşaatlarda kullanılacak odun talebinin yanı sıra, Haliç tersanesinin gemi yapımı için ihtiyaç duyduğu özel kerestelerin, Zonguldak’taki kömür üretimi için gerekli direklerin üretildiği, kısacası orman zenginliklerinin sürekli yağmalandığı bir alandı. Bartın’a ilk kereste fabrikalarının 1884-1890 yılları arasında kurulduğu biliniyor. Kerestecilik Bartın’daki kadar yaygın olmasa da Safranbolu’da da önemli ekonomik faaliyetler arasında sayılabilirdi.

Ulus’ta kerestecilik, Safranbolu’da olduğundan daha da eskilere dayanmaktaydı. Suyla çalışan ilk gürgenlik kereste fabrikasının 1896’da kurulduğunu saptayan Yıldırım Özel, bu fabrikanın yılda 4000 m³ kereste üretim kapasitesi ile 1913 yılında çıkan yangına kadar üretimini sürdürdüğünü belirtiyor. 1900’lerde ise gene Ulus’ta Mehmet Hocaogulları’nca kurulan kereste fabrikasının, buhar gücü ile çalıştığı ve ayda 500-600 m³ kereste ürettiği, daha sonra makinaların bir bölümünün Yenihan fabrikasına taşındığı belirlenmiş. 1909’da yalnızca kayın ağacından kereste, portakal ve limon sandığı tahtaları üreten İbrahimderesi Fabrikası uzun yıllar ürünlerini ihraç etmiştir.

1927 yılında yapılan Sanayi sayımı sonuçlarına göre Zonguldak’ta çoğu küçük aile işletmesi şeklinde 154 orman işletmesi bölgeye hizmet vermekteydi. Aynı yıl yürürlüğe giren Sanayi Teşvik Yasası çerçevesinde vergi bağışıklığı, gümrük

muafiyeti, taşıma ücretlerinde indirim gibi teşvikler, kısa zamanda Bartın ve Ulus civarında hızla kereste işleme tesisleri ve atölyelerinin kurulmasına yol açtı. 1932 yılında Türk Ticaret Bankasının da katılımıyla 10.000 TL sermaye ile kurulan Ormancılık ve Endüstri Ticaret Limited Şirketi, 1934'te Eğriceova'da yeni bir kereste fabrikası kurdu. 1935'te bölgede keresteciliğin bunalıma girmesiyle, Banka, kredi ilişkisi olan iki fabrikaya borçlanma nedeniyle el koydu. 1940'ların başında Halkeme, Kumluca, Ulupınar, Eğriceova ve Karabük kereste fabrikalarının tüm denetimi bu şirkete geçti.

Hayvancılığın çevre köylerde gelişmiş olması ve Orman Kanunu öncesi yaygın olan keçi yetiştiriciliği, hayvan postlarının değerlendirilmesini de birlikte getirir. Yörede, Soğanlı Çayı adı ile bilinen Filyos Çayı'nın kentin içinden geçişi ve çeşitli zanaatlerde ustalaşmış Rum ve Ermeni nüfusun neredeyse Türk nüfusa eşit oluşu, Osmanlı döneminde bazı zanaatlerin gelişmesine zemin hazırlamıştı. Soğanlı Çayı üzerinde kaya ovuklarında yaklaşık 400 dükkân yer almıştı. Burada heydenlere (oluklara) basılarak deri tabaklanırdı. "Tabak gezer, oluk düzer" sözü buradan geliyor. Ayakkabıcılık işlerini genelde Ermeniler yürütürdü. Türkler ise yemeni yaparlardı. Arasna Hali'nde yer tutan yemenicilerde 8-10 kişi bir dükkânda çalışırdı. Kuvay-ı Milliye yıllarında her hafta 150-200 katıra yüklenen yemeni askerlere gönderilirdi. Askere yemeni yapımında rahipler de Türklerle birlikte çalışmıştı.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Milli Mücadele sırasında hilafetçi eğilimler ortaya koyan Bolu, Gerede ve Safranbolu'da İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu. Azınlık konumundaki Ermeniler daha Kuvay-ı Milliye hareketi sırasında yöreden göçmeye başladılar. Zanaatkârlarını önemli ölçüde yitiren Safranbolu yavaş yavaş eski önemini yitirdi. Yaşlanan tabakçılar bakkallık, manifaturacılık gibi işlere yöneldiler. 1931'de ilçeye Askerî Alay geldi. Safranbolu'da görülen hilafetçi başkaldırılarına bir cevaptır bu. Ama Safranbolu, artık eski Safranbolu değildi.

Karabük'e demir-çelik fabrikasının kurulması, önceleri Safranbolu'yu pek etkilemez. Ancak, Safranbolululara göre ticaret biraz daha hareketlenmiştir. Müslüman nüfusun zanaatı olarak gelişmiş olan demircilik, gülleplik (menteşe yapımı), semercilik, nalbantlık, saraçlık, tabakçılık gibi meslekler bir taraftan hammadde girişinin azalması, diğer taraftan değişen toplumsal talebe kısa sürede

kendini uyduramayan geleneksel üretim tarzı nedeniyle yok olmaya daha 1940'lara girilmeden önce başlar. Müslüman zanaatkarlar, genelde Hristiyan nüfusun geliştirdiği kundura yapımını bilmiyordu. 1935-36'da Müslüman yemeniciler Hristiyanlardan boşalan ayakkabı yapım işlerine yavaş yavaş yönelmeye başladılar. İnsanlar artık yemeni yerine kauçuk ayakkabıyı hem daha ucuz, hem daha dayanıklı, hem de daha modern buluyordu, İsmet Paşa'ya kauçuk ithalatını durdurması için Safranbolu'dan ricacılar gönderildi. Fayda etmedi. Artık herkes lastik ayakkabı giyiyordu. Zamanla ayakkabıcılık da öldü.

Kendi yağı ile kavrulmakta olan Ereğli'de, limanlardan yapılan özel taşımacılığın devletleştirilmesi, Bartın'da olduğu kadar büyük hüznün ve sarsıntı yaratmadı. İstanbul pazarı hâlâ Ereğli'nindi. Üstelik Deniz Birliğinin 1941'de Ereğli'de üslenmesiyle birlikte, artık her 1 Temmuz, ülkenin hemen her yerinde unutulmuş bir bayramı, değişik şenliklerle kutlama şansını eğlenceye düşkün Ereğlililere kazandırmıştı: Kabotaj Bayramı. Ereğli'de, günümüzde unutulmuş diğer önemli eğlenceler, Ramazan ve Kurban Bayramı eğlenceleriydi. Dinî bayramlarda ilk gün, öğleye kadar tüm yükümlülükler hızla tamamlanır, öğleden sonra herkes Kestaneci köyünde toplanırdı. Kestaneci köyünün deniz tarafında, şu anda bile ayakta duran iki fıstık çamına, gemici halatları ile kurulan büyük salıncakta sallanırdı, piknik yapılır, içki içenler edeplince demlenir, kadın-erkek gün batıncaya kadar eğlenirdi. Bayramın ikinci gününe "Hastane Önü Bayramı" adı verilirdi. Günümüzde de hâlâ hizmet veren Devlet Hastanesi ile Yeni Mahalle arasında yapılan piknik ve eğlenceler, üçüncü gün, Meydanbaşı'na taşınırdı. "Meydanbaşı", Demir-Çelik fabrikasının ön kısmına düşen kesimi. Bugün konutla dolu bu alanda bir zamanlar piknik yapıldığını düşünmek bile zor. Bayramın dördüncü günü, Beyçayırı'nda toplanılırdı. Beyçayırı bayramında gençler birbirlerine "yarın da deliler bayramı" diyerek takılarak eğlence tutkularını kendileri de hafiften alaya alırlardı. Bu eğlenceler şehre "yabancıların" geldiği 1960'lara kadar sürdü.

Halkevi öncülüğünde başlatılan kültürel faaliyetler, beraberinde spora düşkünlüğü de getirdi. Halkevi Spor Kulübü futbol, güreş ve kürek takımlarını kurdu. 1935'te Ereğli'de Göztepe Spor Kulübü de kurularak, Halkevi'ne okul takımları dışında bir rakip oldu. Ereğli Musiki Cemiyeti, halkevinde yetişenlerce olgunlaştırıldı.

1.3 Zonguldak İli'nde 1940-1950 Dönemi Sanayileşme ve Sosyal Değişim

Ülkede 1932-39 dönemi devletçilik dönemi olarak adlandırılmasına karşın, bu dönem Havza açısından, İş Bankası'nın hakimiyetini perçinlediği yıllar olduğunu daha önce belirtmiştik. 1940-45 dönemi ise savaş yıllarıdır. Bu dönemi araştırmacılar, 1932-1939 döneminde biçimlenen devletçilik uygulamaların gevşeme ve çözülme belirtilerinin başlangıcı ve savaş yıllarının şartları içinde özel birikimin hızlanma dönemi olarak tanımlarlar. 1946'dan başlayan ve 1950'deki çok partili döneme kadar geçen dönem ise devletçiliğin tasfiye dönemi olarak bilinir.

Oysa, Ereğli Havza'sı açısından devletçilik uygulamaları 1940'ta başlar ve 1946'da başlayan devletçiliğin tasfiyesi dönemi hiç yaşanmadan 1980'lere gelir. Gene 1940'larda Havza'da, ülkenin başka hiçbir yöresinde görülmemiş ölçüde yaygın ve etkili bir biçimde yaşanan mükellefiyet dönemi ise 1960'lara kadar sürer. Bu nedenle, devletçilik araştırmalarında anlayış değişikliklerine dayanarak yapılan dönemsel ayırımı, 1940'tan başlayarak yapmak Havza için anlamlı olmayacaktır.

Savaş yıllarının siyasi iktidarı sürüklediği ekonomik çıkmazı kaçınılmaz olarak niteleyen Boratav, 1940-45 döneminde savaş ekonomisinin ağır yükünün geniş halk yığınlarına yüklendiğini, buna karşılık ortaya çıkan vurgun ortamını ustalıkla değerlendiren bir grup tüccar ve büyük çiftçinin olağanüstü yüksek kazançlar elde ederek bu kazanca bazı yüksek bürokrasi kadrolarını ortaklık ettiğini vurgular.³⁵ Zonguldak özelinde, savaş ekonomisinin yarattığı zenginlerden çok, ücretli emeğin artan sömürsünden söz edilebilir. Hatta denilebilir ki, emek ülkenin başka hiçbir yerinde Zonguldak'ta olduğu kadar açık sömürülmemiştir.

1.3.1 Havzanın Devletleştirilmesini Hazırlayan Siyasi Ortam

Havza'nın devletleştirilmesi konusu aslında, doğrudan hiç telaffuz edilmese de, cumhuriyetin ilanından hemen sonra gündeme gelmişti. Ancak günün koşullarında yapılması düşünülen “devlet eli ile düzenleme”nin Türk Sanayi ve Maadin Bankası aracılığıyla gerçekleştirilmesi için başlatılan girişim, aynı tarihte kurulan İş Bankası'nın da Havza'ya el atmasıyla sonucuna ulaşamamış; 1929'da

³⁵ Korkut Boratav, a.g.e., s.218

Maadin Nizamnamesinde yapılan değişiklikle Devlet'in elindeki işletmeleri arttırmaya yönelik girişim ise, güçlü ilişkilere sahip İş Bankası'nın etki alanının genişlemesi dışında bir yarar sağlamamıştı 1935 yılında Maden Nizamnamesinde yapılmaya çalışılan ikinci değişiklik, 1931'den sonra pekişen devletçilik anlayışının doğal sonucu olarak gündeme gelince, Celal Bayar'ın "sosyalizm, kolektivizm ve hatta komünizm"den bahseden söylevi üzerine şekil değiştirerek, Havza'daki İş Bankası hakimiyetini pekiştirmişti.

Resmi kaynaklar, *"Havzanın devletleştirilmesi kararında, 26.8.1937 tarihinde Havza'yı ziyaret etmiş bulunan büyük dahi Mustafa Kemal Atatürk'ün başlangıcından beri direktiflerinin bulunduğu da pek tabidir."*³⁶ deyiş i ile devletleştirme sürecinin Atatürk'e rağmen geciktiğini ima etmektedirler. Oysa Havza'nın devletleştirilmesi uygulamasının, uluslararası konjonktürde savaş yılları, ulusal konjonktürde ise İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ile ilişkilendirmenin çok daha anlamlı olacağı, hatta ulusal konjonktürün savaş koşullarından daha da baskın unsur olduğu kanısındayız.

İş Bankasının kuruluşundan sonra, hükümet kararlarının oluşumunda giderek baskın rol oynayan "Aferistler" (İş Bankasının Fransızca karşılığı olan Banque d'Affaires'den esinlenerek ve Fransızca "çıkarıcı anlamındaki sözlük karşılığını anımsatarak) aynı zamanda İş Bankasının kurucularıydı ve genelde karşılarında İsmet İnönü'nün başını çektiği bir muhalefet vardı. Bu iki grubun çatıştığı noktada ise Gazi, genelde "aferistlerden yana tavır almaktaydı. Bu nedenle 1929'da ve 1935'te gündeme gelen ılımlı veya doğrudan Havza'nın devletleştirilmesi çabalarında Mustafa Kemal'in direktiflerini varlığına değil, aksine, İş Bankası'nın büyümesini destekleyen telkinlerin bulunduğu sonucuna varabiliriz. Nitekim en yoğun devletçilik uygulamalarının yaş andığı 1931-1939 döneminde bankacılık ve sigortacılık sektörünün yanısıra İş Bankası'na en büyük getiriye sağlayan madencilik sektörünün de devletleştirme kapsamının dışında tutulmuş olması bu savı desteklemektedir.

1931'de toplanan CHP'nin 4. Tüzük Kurultayı'nda Recep Peker tarafından açıklanan devletçilik anlayışı, devletin ihtiyaç duyulan her alanda ve o konuda

³⁶ Bahri Savaşkan, a.g.e., s.50

faaliyet gösteren özel sektörün varlığı ve konumuna bakmaksızın girmesini öngörüyordu. Bu devletçilik tanımından rahatsız olan liberal eğilimlerin, başta Emin Sazak olmak üzere tepkisi üzerine Recep Peker “Devlet hangisini yapacak? Hususi teşebbüslerin geriye bıraktığı işleri mi? Hayır. Ulusun kısa zamanda refaha kavuşması ve yurdunda kısa zamanda ümrana varması için devletin lüzum göreceği işleri yapacaktır. Devlet bu işi yaptıktan sonra o sahada hususi teşebbüs erbabına iş kalmazsa başka iş yapsın. Devlet bu yolda kayıt altına giremez.”³⁷ Bu devletçilik anlayışının doğal sonucu olarak madencilik sektöründe devletleştirmenin gerçekleşmeyişinin altında yatan nedenleri Fikret Bila şöyle açıklar:

“1932 senesi inkılap tarihi bakımından bazı mühim cereyanlar ve hadiselerle doludur. Açık olarak iki cephe teşekkül etmiş ve çarpışmaya başlamıştır. Himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta, devletin kuvvetlenmesi nisbetinde kuvvetlenen memur sınıfı diğer tarafta... Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış, ikincisi de hükümet ve mecliste hakim olmaya başlamıştır. İş Bankası Gazi’nin himayesinde... Gazi, işin, zenginliğin çoğalmasını istiyor. Bunun yapacağı fenalık üzerinde hiç durmuş değil, ikinci eğilim ise daha çok İsmet Paşa tarafından himaye görüyor. 1932 senesinde İş Bankacılarla hükümetçilerin gizli ve açık çarpışmalarının şiddetlendiğini hatırlıyorum.”³⁸

Kağıt Sanayii bardağı taşıran son damla olur. İnönü kağıt sanayiinin bir devlet işletmesi olarak kurulmasını ister. Aynı işe İş Bankası talip olur. Bankacılar Atatürk’ten hükümetin girişiminin engellenmesini isterler. 1932’de Mustafa Şeref, İktisat Vekilliği’nden istifa ettirilir. Yerine İş Bankası Umum Müdürü Celal Bayar atanır. Atatürk-İnönü dargınlığı bu yıllarda başlar. İsmet Paşa Başbakanıdır ama gerçek hükümet, İktisat Vekili Celal Bey ve Bankacılarıdır. Celal Bayar 1933’te İktisat Vekili sıfatıyla Zonguldak’ı ziyaret eder. İş Bankasının tekeline geçmiş olan dört şirket gezilir ve çalışmaları takdir edilir.

Atatürk ve İnönü arasındaki görüş farklılıkları kaçınılmaz bir çatışmaya dönüşür. Atatürk’ün başarılarından övgüyle söz ederek, İş Bankası’na arka çıktığı günlerde İsmet Paşa şu sözlerin sahibidir:

“Bir iş ki kimse yapamaz, devlet yapar bunu anlıyorum. Bir iş ki hususi

³⁷ Fikret Bila, CHP Tarihi, 1919-1979, Ankara, 1979, s.96

³⁸ Fikret Bila, A.e., s.117-118

*teşebbüs yapar, bunu da anlıyorum. Fakat devletin nüfuzunu kullanarak şahıslar veya bankalar yapar, bunu anlamıyorum. Ben devletçilik denilen şeyi anlarım, fakat dolapçılığı anlamam.”*³⁹

Eylül 1937’de Celal Bayar Başbakan olur. Meclis kapalı olduğu için İnönü izinli sayılmış ve Bayar asaleten Başbakanlığa atanmıştır. “İş Kabinesi” olarak da adlandırılan yeni kabine, İnönü’yü tarihin tozlu sayfalarında unutulmaya terk eder. Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de ölümüne kadar İnönü adeta tecrit edilmiştir. Özellikle askeri çevrelerde içten içe süregelen huzursuzluğu engelleyen Gazi’nin yokluğu, O’nun kanatları altında palazlanan çevreleri bir anda sahipsiz bırakınca, meclis hiçbir fire vermeden, oybirliğiyle İnönü’yü Cumhurbaşkanlığına taşımayı kendi siyasi gelecekleri açısından uygun görür. 26 Aralık 1938’de CHP 1.Olağanüstü Kurultayı toplanır. İnönü’yü “değişmez genel başkan” ve Türkiye’nin “Milli Şefi” yapan Tüzük değişikliği onaylanır. Tüm bu oluşumların arkasında askerlerin çoğunun ülkenin sürüklendiği “iş yapma - kâr etme” akımı karşısında, Paşa’nın çevresinde toplanması ve direnmeye başlaması yatmaktadır.⁴⁰

Bu geçici hezimetin rövanşını aferistler DP iktidarı ile alırlar. 1960 ihtilali ile tersine çevrilmeye çalışılan dengeler kısa sürede yeniden tesis edilerek günümüze kadar gelir. Ama Paşa en acı intikamını Vedat Nedim’in tespitiyle İş Bankasının “fahiş karlarla tekel oluşturduğu” madencilik sektörünün dışına atılması ile alır. İnönü’nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile birlikte Havza’nın devletleştirileceği söylentisinin yanısıra devletleştirme için gerekli yasal çalışmalar başlar. Altı ay içinde kanun hazırlanır. 30.5.1940’ta mecliste onaylanarak yürürlük kazanır.

1.3.1 Füzyon Kanunu ve Mükellefiyet Dönemi

Havza’da devletleştirmeye gidileceği dedikoduları İnönü’nün Cumhurbaşkanlığına getirildiği gün başlar. Nihayet 30.5.1940 tarihinde, “Füzyon Kanunu” diye anılan 3867 Sayılı Kanun çıkarılır. Kanunda Ereğli Kömür Havzası dahilindeki ocakların belirli bir tazminat karşılığı devletleştirilmesi ve devletleştirilecek alanın Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmesi hükme bağlanır. Devletleştirme kararının çıkacağı yolunda 1939’larda başlayan belirsizlik ortamı, iş

³⁹ Fikret Bila, A.e., s.128

⁴⁰ Korkut Boratav, a.g.e., s.19

Bankası'nın da dahil olduğu pek çok maden işletmesinde köklü yatırımlara gidilmesini zaten engellemekteyken, devletleştirmenin kanunlaşması, Madencilik alanında Etibank'ın elinde bulunan EKİ TAŞ dışındaki yatırımları adeta durdurur. Direkt alımları ve acil yatırımlar dahi yapılmadan, ocak sahipleri erişilebilecek tüm kömürü, olabilecek en kısa sürede çıkartmaya girişirler. Etibank'ın girişimlerini başlatabilmesi için gerekli sınır tespiti Kanun'un çıkmasından ancak yaklaşık 6 ay geçtikten sonra, 15.10.1940'ta 2/14547 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yapılır. Bu tarihten sonra başlatılan devir teslim işlemleri ise ancak 1.12.1940 tarihinde tamamlanabilir. Aradan geçen yedi aylık sürenin sonunda Etibank, direk, makine, teçhizat ve erişilebilir kömür stokları hemen hemen tamamen tüketilmiş bir enkazı devralır.

EKİ TAŞ müdürlüğüne 10 Ocak 1940 tarihinde getirilen Müdür Y.Müh. Bedri Bekiroğlu savaş ortamında devraldığı enkazı ayağa kaldırmaya, beklenen üretimi 1941 başında devralabildiği Havza'da gerçekleştirmeye çaba gösterir. “... *Havzanın teslim alınışında nasıl hazır kömür panoları israf edilerek tüketilmiş ise, direk stokları da yıllık gereksinimin çok altında devredilmişlerdi. Rahmetli Bedri Bekiroğlu'nun (Müessese Müdürü) bütün yazılı, sözlü, telli uyarılarına karşın, Hükümetin gerekli önlemleri almayı 1942 yılında kömür üretiminin direksizlik yüzünden durmasına neden oldu...*”⁴¹ Üretim koşulları savaşın da etkisi ile daha da ağırlaşmıştır. “O dönemlerde kullanılan yarım tonluk, adına “berlin” denilen vagonetlerin açık yataklarına sürülecek yağ, savaş yıllarının kıtlığı yüzünden bulunamadığı için, vagonetler bir kişi yerine beş kişiyle nakliyat yoluna indirilebiliyordu. Aynı nedenle 50-60 vagoneti çekebilecek güçteki dizel lokomotifler ancak 15-20 vagonet sürükleyebilmişlerdir. İşte bu koşullar, işçiye olan gereksinimi çok artırmıştı.”⁴² Kıtlığı çekilmeyen tek şey ise insan gücüydü.

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı koşulları nedeniyle, hükümete son derece geniş yetkiler tanıyan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu, TBMM'de kısa bir sürede görüşülüp oy birliğiyle, 26 Ocak 1940 tarihinde kabul edildi. Milli Korunma Kanunu ile başlayan dönem Havza'da “mükellefiyet dönemi” olarak anılır:

⁴¹ Kadri Yersel, a.g.e., s.22-23

⁴² Kadri Yersel, A.e., s.19

“Uygulamada Milli Korunma Kanunu ne savaşın yükünün toplumsal sınıf ve tabakalar arasında adil bir biçimde paylaşılmasını sağlayabilmiş, ne de fiyat artışını ve karaborsayı önleyebilmiştir. Milli Korunma Kanununun savaş dönemindeki uygulamasının en önemli sonucu, gerek devlet, gerekse özel kesim işletmelerinde sömürü oranının yükseltilmesini sağlayarak sermaye birikimi açısından önemli olanaklar yaratmış olmasıdır. (...) Milli Korunma Kanunu savaş boyunca dört kez değişikliğe uğradı. Olağanüstü durum nedeniyle çıkarılmış ve uygulanacağı olağanüstü durum açık bir biçimde tanımlanmış olmasına rağmen, Kanun savaşın bitiminden sonra da yürürlükten kaldırılmamış, 1960 yılına kadar çeşitli değişikliklerle varlığını sürdürmüştür.”⁴³

Milli Korunma Kanununa dayanılarak 26 Şubat 1940 tarihinde 2/12899 sayılı kararname ile “Ücretli iş Mükellefiyeti” getirildi. Aynı gün, kömür satışının tek elden yönetilmesi amacıyla “Ereğli Havzası Kömürleri Satış Birliği Hakkında Kararname” de yürürlüğe sokuldu. Bu önlemlere karşın, beklenen üretim artışının gerçekleşmemesi karşısında geliştirilen önlem ise Füzyon Kanunu olmuştu. Ancak üretim 1940-1941 dönemlerinde de anılan gerekçelerle arttırılamadı. Beklenen üretimin gerçekleştirilememesinin faturası Müessese Müdürüne çıkarıldı. 1942 yılında İhsan Soyak (İş Bankası yönetiminde Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş. Umum Müdürlüğü de yapmıştı) EKİ T.A.Ş.’ın başına getirildi 1940 yılı Haziran ayında gerçekleştirilen devletleştirme sonrası üretim 1941 yılında ancak bir önceki yıldaki düzeyde tutulabilmiş, 1942 yılında ise azalma göstermişti.

1940 yılının Şubat ayında başlayan “mükellefiyet dönemi” Kadri Yersel’in anılarında özel bir yer tutmaktadır. Zira “Havza müdürlüğüne bağlı olarak kurulan Ücretli iş Mükellefiyeti Müdürlüğünün başına da ilk mükellef olarak kendisi getirilmiştir!”⁴⁴

“Emeğin özgürlüğünü tümüyle ortadan kaldıran zorunlu çalışma yükümlülüğü özellikle 9. madde çerçevesinde oldukça yaygın ve etkin bir biçimde uygulamaya konmuştur. Konuya ilişkin olarak alınan Bakanlar Kurulu Kararları (uyarınca)... savaş dönemi boyunca şu işletme ve alanlarda zorunlu

⁴³ Namık Özcan, Savaş Ekonomisi, Politikası ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1940-1945), ODTÜ, 1981, s.46-47

⁴⁴ Kadri Yersel, a.g.e., s.20

çalışma yükümlülüğü uygulanmıştır Ereğli Kömür Havzası, Soma, Değirmisaz ve Tavşanlı Linyit Havzaları, Ereğli Kömür Havzası, orman işleri, Maarif Matbaası, Nafia Vekaletinin yol, köprü meydan ve iskele inşaatları, demiryolu tamirati."⁴⁵

Bu dönemde, Ereğli Kömür havzası ve çevre ilçeler hemen her konuda mükellefiyet ile donatılmıştı. Mükellefiyet dönemi beraberinde zaten çok ağır koşullarda çalışan maden işçilerinin hayatını iyiden iyiye zorlaştırmış, maden işçisi olarak mahkumların da kullanılması dönemi başlamıştı. Dönemin panoramasını Kadri Yersel'in anılarıyla izleyelim:

"Mükellefiyete tabi tutulacaklar için Havza Maden Müdürünün, seferberlik planına göre hazırladığı yirmişer bin kişilik üç tecil (askerlik erteleme) listesinin uygulamasına geçildi. Buna göre, 1. ve 2. listedekiler çalışırken 3. listedekiler dinlenecek ve böylece sayısal artma sağlanamasa bile çalışma süresi uzayacağından, üretim arttırılacaktı. Ama bu hesap tutmadı. Çünkü listelerde ölüm, yer değiştirme, ad ve soyadı tutmazlığı, ana baba adı farklılıkları, doğum tarihi yanlışlıkları yüzünden % 50'yi aşkın tutarsızlık vardı. Tecilden yararlanarak askerlikten kurtulmak isteyen ve işçilikle ilgisi olmayanlar da bu listelere yazılmışlardı. Her köyden çeşitli iş yerlerine tertip edilenler de olduğundan, iş kaçaklarının izlenmeleri çok güçtü.

Devlet, işçi üzerine bir zor düzeni getirmişti. Ama ücret tarafını işverenin insafına bırakmıştı. Zor uygulamasının tüm çirkinlikleri başgösterdi. Sonraları, savaş korkusu azaldıkça, askerlik tecilinin çekiciliği de kayboluyordu. Bir zamanlar işçi olmadıkları halde kendi/erini listelere yazdıranlar, asker kaçaklığından "mükellefiyet mağduru" haline dönüştüler. Yasanın askerlikten başka da etkin müeyyidesi yoktu. Kaçakları kovalamak, yakalamak ve iş yerine teslim etmek yeterli olmuyordu. Yine kaçıyorlardı. Normal jandarma gücü yetmez oldu. Takviye edildi, yine yetmedi. Kaçanlar, askere alınıp işçi taburu oluşturuldu.

Havza devletleştirildiği için bu zor uygulamasından özel çıkar sağlanması sakıncası bertaraf edilmişti. Ama, ücret takdirinin keyfiliği sürüyordu. Cezanın yanında teşvik önlemlerinin alınmasına da girişildi. Çaycuma, Devrek, Ereğli gibi toplama merkezlerinde devamlı ve verimli çalışan işçilerin ailelerine normal

⁴⁵ N. Özcan, a.g.e., s.87

bedellerine tahıl ve çaput vermeye başladık. Etkili de oldu.”⁴⁶

Yersel’in anılarında yer alan son cümleye dikkat edelim: “Devamlı ve verimli çalışan işçilerin ailelerine normal bedellerine tahıl ve çaput vermeye başladık.” Karamanyan Kumpanyası’nın 1884’lerde kendi kurduğu fırın, bakkal ve manifatura mağazalarından ücret yerine fahiş fiyatlı ihtiyaç maddelerini takas etmek üzere oluşturulmuş “ekonoma”lar, Karamanyan Kumpanyası’nın ortaklığındaki Ereğli Şirketince de benimsenmiş ve sistem tüm madencilik şirketlerine yaygınlaşmıştı. Emegın çifte sömürsünün azaltılması, fahiş fiyatın, (elbette kâr da içeren) normal bedele indirilmesi ise verimliliğin ödölü haline gelmişti!

1940-45 döneminde çalışma koşullarının düzenlenmesine ilişkin olan 3008 sayılı Kanunun 12 yaşından aşağı kız çocuklarının sanayi işletmelerinde, 16 yaşından aşağı erkek çocukların da madenlerde çalışmalarını engelleyen hükümlerinin yanı sıra, zorunlu fazla mesai ve Hafta Tatili Kanunu hükümleri de madenler özelinde yürürlükten kaldırıldı. Emegın serbest dolaşımının yasaklandığı, ücretin keyfi bir biçimde saptanıp, hedeflenen üretimin gerçekleşmemesi halinde tümü ile kesilebildiği, direnme halinde her türlü zora başvurulabilen iş koşullarında, Havza işçisi yeni tür bir kölelik dönemini yaşamaya başladı.

1942 yılı sonlarında, bir defaya mahsus dolaysız vergi olarak konulan “Varlık Vergisi” Zonguldak’ın gayrimüslim azınlıkları ile bu kez, çok farklı bir biçimde kader ortaklığı yapmasını sağladı. Faik Öke’nin “Varlık Vergisi Faciası” adlı kitabında ayrıntıları ile belirlenen bu dönem, büyüyen bütçe açıklarının kapatılması amacıyla “savaş döneminden kâr sağlayan” tüccarlar, emlak ve akar sahipleri ile büyük çiftçileri hedefliyor gibi görünse de, gerçekte, gayrimüslim azınlıkların mal varlıklarına el konarak “milli burjuvazi”nin yaratılmasını amaçlıyordu. O güne kadar gayrimüslim azınlıkları işveren konumunda görmeye alışmış olan Zonguldak, vergisini ödemeyen veya ödeyemeyen azınlıklara getirilen zorunlu çalışma yükümlülüğü “sayesinde” onları işçi konumunda görüyordu. Önceleri Van, Zigana ve Palu’ya gönderilecekleri bildirilen mükelleflerin ilk kafilesi 28.1.1943’te Aşkale’ye, 7.8.1943’te ise Sivrihisar’a gönderilmişti. Daha sonra Zonguldak’a da iki

⁴⁶ Kadri Yersel, a.g.e., s.20-21

ay zorunlu çalışma cezalıları gelmeye başladı.

Zonguldak Milletvekili R. Barkın, 1945 yılında TBMM’de yaptığı konuşmada zorunlu çalışma mükellefiyetinin Zonguldak havzasındaki uygulamasını şöyle anlatır:

“Arkadaşlar bu az yevmiyeler mükellef ameleye verilmektedir. Yani mükellef ameleye verdiğimiz yevmiyenin miktarı, serbest ve yer üstünde çalışan ameleye verdiğimiz miktarın altındadır. (...) işçi, çalıştığına mukabil hakkının verilmediğine, gadre uğradığına kaildir. (...) Bu para harama gitmesin diye o amele, muayyen bir kömür çıkarmaya mecburdur. Bu kömürü çıkarmasa yevmiyesi kesilir veya cebredilir. Çünkü asgari bir istihsale mecburdur, her ocak ağzı muayyen araba kömür vermeye mecburdur. Onun için zorla çalıştırılıyor. Zorla çalıştırılınca pasif muhalefet artıyor. Artınca da iş dövüp sövmeye müncer oluyor.”⁴⁷

Dayak ve hakaretlerle sürdürülen mükellefiyet döneminde, üretim zorlamasının getirdiği diğer felaketler de elbette ki kaçınılmazdı. 1943 yazında meydana gelen grizu patlaması kaçınılmaz sonuçlardan biri oldu. Patlamanın yakın tanıklarından olan Yersel’in anılarına dönelim:

“... Üretimin arttırılarak direksizliğin sebep olduğu açığın kapatılmasına büyük çaba harcanıyordu. 1943 yazında, Kandilli’nin Çamlık ocağında meydana gelen ve 63 işçinin ölümüne neden olan grizu patlaması da bu baskıların sonucunda ve güvensiz elektrik donanımı kullanılması yüzünden olmuştur kanısındayım. Soyak, üretimle doğrudan ilişkisi olmayan mühendis müdürleri derhal büyük bir ekip halinde kaza yerine gönderdi. Aralarında ben ve yabancı müşavir Löfevr de vardık, ikişer kişilik postalar halinde kurtarma ekiplerinin başına üç vardiya olarak geçtik; bir ekip de dışarıdaki işleri düzenlemek üzere yedekte kaldı. (...) İlk vardiya benimdi. Anayoldaki küçük bir göçüğün oluşturduğu tepeciği, karbondioksit kontrolünden sonra sürünerek aşar aşmaz ilk kurbanla karşılaştık: Göçüğe kadar gelebilmiş ama zehirin etkisinden tepeciği aşamayıp ölmüş. Benden sonraki vardiyada Sayın Zeki Yerdelen arkadaşımız bir farede (kömür içinde dikine açılan kuyu) üst üste yığılmış ceset çıkardı. Üçüncü veya dördüncü gün ölü sayısı 63’e vardı. Kazazedelerin tümünün cesetleri çıkarılmıştı. Kurtarma çalışmalarına son verildi. Kaza nedeni

⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 20, Dönem 7, B. 19, 0:1, 26.12.1945

hakkındaki tahminler, bir vantilatörü çalıştıran motordan veya kumanda aletlerinden çıkan kıvılcım üzerinde yoğunlaştı. Ama, ana neden hiç dile getirilmedi. Bu da, üretim zorlamasıydı!”⁴⁸

Mükellefiyet döneminin getirdiği ortam, diğer eksiklikleri giderecek ölçüde ucuz bir iş gücü sağlıyordu, Etibank çalıştıracağı mahkûmlar için Zonguldak cezaevini inşa etti. Üretimi daha verimli hale getirmek için 1945 yılında havza için “Genel Amenajman Projesi” hazırlandı. Teknolojik yenilenmeye gidildi. Artık karpit lambaları ile grizu kontrolünden vazgeçilmişti.

İhsan Soyak 27.1.1942’de EKİTAŞ’a müessese müdürü olarak atandı. 21.7.1950’ye kadar süren bu görevi ile İhsan Soyak en uzun süre müessese müdürlüğü yapan kişi olurken, 1942-1950 döneminde yalnız EKİ’nin değil, Zonguldak’ın da kaderi üzerinde söz sahibi oldu.

23 Ekim 1943 tarih ve 275/8 sayılı Yönetim Kurulu karar ile EKİTAŞ, Sınırlı Sorumlu EKİ Müessesesi Müdürlüğü haline dönüştü. Sermayesi 1944 yılında 52 milyon TL’ye yükseltildi. 1939 yılında 2.696.935 ton olan tüvenan üretimi, önceki yıllarda, yıllık ortalama 100-150.000 ton artış ile gerçekleşmişken, 1940 yılında havzanın talan edilmesi sırasında rekor bir artışla, 3.019.458 tona çıktı. 1941 yılında üretim, tüm zorlamalara karşın 3.019.626 tonda kalmışken, 1942’de, 500.000 ton civarında azalarak 2.509.614 tona düşmüştü. Rakamsal olarak hezimet gibi görülen bu durum aslında, EKİ’nin bir daha asla erişemeyeceği bir verimliliğe de işaret eder. 2.509.614 tonluk tüvenanın, 1.813.000 tonu yani % 72.27’si satılabilir üretimdi. 1943 yılında tüvenan üretimi, % 126 artışla 3.162.605 tona çıkarken, aynı yılda üretilen tüvenanın verimliliği % 69.94’e düşerek, satılabilir üretim 2.211.905 ton olarak gerçekleşmişti. 1945’te, 1941’in verimlilik düzeyini yakalayamayan ancak yine de % 70.14’e çıkabilen işletmenin verimliliği 1950’de % 64.95’e düştü ve bu eğilim günümüze kadar süren düşüşün de başlangıcı oldu. Üretim verimliliği 1941-42 yıllarının eriştiği düzeyin altına düşmüş olsa da, görünür üretim, yani tüvenan üretimi 1950’ye gelindiğinde 4.360.598 tona yükselmişti.

⁴⁸ Kadri Yersel, a.g.e., s.25-26

Bu noktada yapılması gereken teknik açıklama şu: tüvenan üretimi denirken, kömür alınırken beraberinde gelen taş, toprak ya da genel adı ile cüruf veya hurufatın toplam miktarı belirtilir.

Satılabilir üretim ise, kömür ile birlikte gelen maddelerden lavvarlarda yıkanarak ayrıştırılmış, bildiğimiz taş kömürü. Kömür ile birlikte kaçınılmaz olarak alınan taş-toprak oranı, verimli damarlarda çalışmadığında büyük oranda artmakta. Üretim programları, yani yıl içinde her ocakta yapılacak tahmini üretimlere dayanılarak hesaplanan toplam üretim planları, tüvenan üretimi miktarları üzerinden yapılagelmektedir. Üretim artışının göstergesi, taşıdığı kömür oranı her ne olursa olsun çıkarılan cüruf olunca, programın gerisinde kalan yönetimler, çoğunlukla, verimsiz bulunarak terk edilmiş ocaklara girilerek tüvenan çıkarılmasını isteyebilmekte; ya da, yeni bir damar araştırmakla vakit kaybedileceğine, verimliliği düşmüş, kazmanın anlamı kalmamış damarlarda çalışmayı sürdürmekte. Kısacası, kömürde “idare-i maslahat...”

Tablo 11. 1941-1950 Yılları Arası EKİ’de Üretim

Yıllar	Üretim (Ton)		Personel Sayısı						
	Satılabilir	Tüvenan	İşçi	Kadrolu Memur	Taşkömürü ortalama satış fiyatı Ton/TL	Taşkömürü Ticari Maliyeti Ton/TL	Kar başına ton/yıl zarar üretimi	İşçi verimliliği tüvenan	Üretim
1941	2.174.995	3.019.626	-	820	8.61	10.95	-2.34	-	70.37
1942	1.813.943	2.509.614	21.166	1.101	11.97	15.23	-3.26	118.57	72.27
1943	2.211.905	3.162.605	29.915	1.242	19.86	21.03	-1.17	105.72	69.94
1944	2.493.034	3.554.279	27.598	1.876	20.29	23.10	-2.81	128.79	70.14
1945	2.524.056	3.718.772	28.921	1.868	20.64	26.02	-5.38	128.59	67.87
1946	2.525.581	3.830.245	27.292	1.864	22.14	25.02	-2.88	140.34	65.94
1947	2.623.315	3.945.119	26.954	1.855	22.53	29.75	-7.22	146.36	66.50
1948	2.668.985	4.021.797	26.052	1.706	24.00	31.54	-7.54	154.38	66.36
1949	2.705.941	4.181.375	26.460	1.672	26.02	30.98	-4.96	158.03	64.71
1950	2.832.243	4.360.598	26.243	1.628	27.65	30.44	-2.79	166.16	64.95

Kaynak: TMMOB, Zonguldak Şubesi Yay. “Türkiye Taşkömürü Madenciliğinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Mayıs 1992, Zonguldak s.87, s.90, s.91

1941 yılında 820 memur ile işe başlayan EKİ TAŞ, 1943 yılında EKİ olduktan sonra memur sayısını 1242'ye çıkarttı, 1944'te kadrolaşmasını tamamlayarak 1876 kişiyi çalıştırmaya başlayan EKİ'nin memur sayısının yıllar itibariyle sürekli azalmasına bakarak, memur kadrolarını biraz da şişirmiş olduğu sonucuna varmak mümkün. Bu sayı EKİ'nin TTK'ye (Türkiye Taş Kömürü Kurumu) dönüşmesi öncesi, 1309'a kadar düştü.

1941 yılının işçi sayısı belirtilmemekle birlikte, 1940 yılından başlayıp 1960'a kadar varlığını sürdüren “Zorunlu Çalışma” statüsü ve mahkûmların çalıştırılması için Etibank tarafından yaptırılan Zonguldak cezaevinin bitmesi, havzada işçi sayısının 1943 yılında 30.000'e ulaşmasını sağladı. Zaman içinde azalan işçi sayısı; ancak 1950 seçimleri sonrası, özellikle 1954 seçimleri sırasında yeniden yükselme eğilimine girdi.

1940-1950 dönemini topluca değerlendiren tabloda bizce üzerinde en fazla düşünülmesi gereken konu, taşkömürünün ortalama satış fiyatı ile ticari maliyetinin farkından doğan kâr/zarar sütununun sürekli eksi değer vermeye başlamasıdır. Konu Etibank kaynaklarında şöyle dile getiriliyor: “Sosyal kaygılar, kömür fiyatlarının düşük tutulması mecburiyeti, savaş yılları boyunca ve daha sonra EKİ Müessesesinin zarar etmesine yol açmıştır. Bu zararlar da öteki madenlerin kârları ile karşılanmıştır.”⁴⁹

Vedat Nedim Tör'ün 1934 yılı verileri ile yapmış olduğu değerlendirmede, kömürün ticari maliyetinin 6.90 TL olarak hesapladığını ve 10 TL'ye satılmasını “haksız kazanç”, “fahiş kâr” olarak nitelediğini biliyoruz. Lozan Barış antlaşmasının koşulları gereği, 1929'da başlayan Osmanlı Hükümeti borçlarının Hükümetçe geri ödenmesi işlemi ile derinden sarsılan genç Cumhuriyetin dış borç ödemeleri ve dünya buhranının enflasyonist etkisiyle para sürekli değer kaybetmeye başlamıştı. II. Dünya Savaşı ile başlayan yeni dönemin enflasyonist baskılarına karşın 1941'de saptanan kömürün satış fiyatının 10,91 TL olan maliyetinin ve 1934'teki satış fiyatının da altına düşülerek 8,61 TL olarak saptanmış olması, Havza kömürünün en büyük tüketicisi olan Karabük Demir-Çelik'in sübvansede edilmesi, savaş yılları boyunca anlamlı görülebilir ve bu açıdan “görev zararı” olarak kabul edilebilir.

⁴⁹ Burhan Ulutan, a.g.e., s.126

Taşkömürü konusunda tekel niteliğini kazanan EKİ'nin fiyatlarının, 1940'larda piyasa koşulları içinde oluştuğunu söylemek olanaksız. Devletleştirildikten hemen sonra başlayan ve olağanüstü koşullar aşıldıktan sonra da günümüze kadar sürdürülen farklı bir fiyatlandırma politikası, Kurumun günümüze kadar taşınan “zarar”larının altında yatan temel etmenlerden biri olmakta. Bu noktada, Etibank'ın yayınında sözü edilen “sosyal kaygılar” konusu ele alınmalı.

Sözü edilen “sosyal kaygılarla, her ne kadar Havza'ya yapılan ve işçilerin yaşamını kolaylaştırmaya yönelik yatakhane, yemekhane, lojman vs. ‘yi kastetse de; devletçilik uygulamalarının tasfiyesinin başlamış olduğu bu dönemde duyulan en büyük kaygı, I., II. ve III. sanayi planlarında görülen “milli sanayi” ve “milli burjuvazi”yi yaratma kaygısıydı. Milli sanayinin yaratılması, oluşacak sanayinin kullanmak zorunda olduğu hammaddenin olabildiğince ucuza sağlanarak, sanayicilerimize karlı bir iş ortamı teminini gerektiriyordu. Tüm sanayiler açısından gerekli birincil hammadde ise enerji idi. 1957 yılına kadar Etibank'ın yüklendiği maden ve linyit kömürü üretimi ile 1957'lerden sonra da sürdürülen enerji santralleri kurma ve elektrik enerjisi üretme görevi, Etibank'ın sürekli zarar ettiği kalemleri oluşturuyordu.

1.3.2 Zonguldak'ta Diğer Yatırımlar

Zonguldak tümü ile EKİ'ye endekslenmiş bir büyüme gösterirken, 1. Sanayi Planının öngörüsüyle Zonguldak il sınırları içinde farklı yatırım alanları kuruluyordu. Filyos'ta ateş tuğlası fabrikası, Karabük'te demir çelik fabrikası kamu yatırımlarına bağlı kentsel gelişmelere yol açıyordu.

Ateş tuğlası fabrikasının tohumlarının, 1896 yılından sonra kömür tozlarının % 10'unun devlet idaresine bırakılıp, kalanının piyasaya satılması kararı verildikten sonra, Bahriye Nezareti döneminde atıldığına ilişkin bilgilere rastlıyoruz, idareye bırakılan tozlardan briket yapımı için kurulan fırınların ateş tuğlasına ihtiyacı vardı. “... Fen Komisyonu Başkanı Albay Veli Bey briket fırınlarının yanısıra kok fırınları da kurduğu gibi; yörede ateş tuğlasına uygun toprak bularak ateş tuğlası da üretmiştir. Hem Havza'da hem de İstanbul'da

tersanenin ateş tuğlası ihtiyacı buradan karşılanmıştır. Ayrıca çimento üretimine de girildiği belirtilmektedir.”⁵⁰

Ateş tuğlası ve seramik hammaddesi olan şiferton, yörenin zengin maden kaynaklarından. 1. Sanayi Planında Sümerbank’a porselen sanayiini kurma görevi verilmişti. Bu amaçla, 1938 yılında yabancı uzman getirterek konuyu incelettiren Sümerbank, başlangıçta İstanbul, Bakırköy civarında kurulması tasarlanan komple bir seramik fabrikası için avan proje hazırlattırdı. Bu projeye göre, özellikle sıhhi malzeme, fayans ve bir kısım porselen ürünleri yapacak olan bu fabrikada, üretim sırasında kullanılması gereken ateşe dayanıklı kapsülleri de imal etmek üzere 5000 tonluk bir ateş tuğlası kısmı da yer alıyordu. II. Dünya Savaşı projenin yaşama geçirilmesini engelledi. 1936 yılında hazırlanan II. Sanayi Planında ise şamot (ateşe dayanan malzeme) sanayiinin ayrıca kurulması önerilmekteydi. Ağır sanayi için gerekli olan bu malzemenin ithalatı yılda 5000 ton düzeyinde olmasına karşın, kurulan demir-çelik tesisinin, demir ve deniz yollarının ve diğer sanayi kollarının gelişmesi ile ateş tuğlası ihtiyacının 12-15.000 tona çıkması bekleniyordu.⁵¹

Savaş yılları boyunca mevcut sanayi tesislerinin ateş tuğlası ihtiyaçları, işletme güvenliğini tehlikeye düşürecek boyutlarda sıkıntılara neden olunca, savaş sırasında yaşanan zorlu şartlara karşın, bir fabrika kurulması arayışları başlatılmış, fabrikanın yapım işi ise; ancak 1944 yılında bir İsviçre firmasına ihale edilebilmişti. Fabrika yeri olan Filyos, hem yörede bolca bulunan şiferton, hem de temel tüketicisi olacak olan Karabük’e yakınlığı nedeniyle ve kara ve deniz taşımacılığına uygunluğundan dolayı seçilmişti. 1946 yılında temeli atılan fabrika 1948 yılında doğrudan doğruya Sümerbank’a bağlı olarak faaliyette bulunmuş, 1950’den başlayarak ise normal işletme faaliyetlerini üstlenmişti. Fabrika 100.000 ton şamot ateş tuğlası (normal ve şekilli) 2000 ton şamot harcı ve 2000 ton silika ateş tuğlası üretmek üzere planlanmıştı. Ateş tuğlası fabrikasının kuruluşu, Filyos’ta önemli bir gelişmeye neden olmazken, Karabük’te kurulan Demir Çelik fabrikası ve kimya sanayi, Zonguldak’ın kömüre bağımlı gelişme eğilimine benzer bir eğilimle bir kenti yoktan var ediyordu.

⁵⁰ Burhan Ulutan, a.g.e., s.60

⁵¹ Kemalettin Apak vd., a.g.e., s.163

1935 yılında 210 olan Karabük'ün nüfusunun yirmi yılda onbeş bine fırladığına değinmiştik. 1940-41 yuları arasında haddehaneleri devreye giren demir çelik fabrikasının kimya sanayinin ihtiyaçlarını karşılamak için öngörülen sülfürik asit ve süperfosfat fabrikaları 1944'ten itibaren hizmete girdi. Her biri 10.000 kw gücünde iki turbojeneratörle enerji sürekliliği sağlandı. Fabrika bünyesinde yapılan su sondajları sonucu elde edilen su, fabrikanın ihtiyacından başka kentin de su talebini karşılamaya başladı. İdare binaları ve lojmanlarla oluşturulan ilk nüvenin çevresini kısa zamanda fabrika çalışanlarının önce gündelik ihtiyacına, zaman içinde ise artan gelir düzeyine uygun tüketim maddelerini satan mağazalarla başlayan ticari gelişme giderek büyümüştür.

1.3.3 Zonguldak'ta Toplumsal Yaşam

1940'tan başlayarak Zonguldak'ta toplumsal yaşamın temel belirleyicisi EKİ oldu. 1935'te göreve gelen Belediye Başkanı S. Faik Ertaman ile 1943'te göreve gelen EKİ Müessese Müdürü ihsan Soyak 1.950 yılına kadar Zonguldak'ı adeta birlikte idare ettiler. EKİ'nin imtiyazında olan işletme sahası, Zonguldak, Kozlu ve Kilimli'yi yani tüm yerleşme alanlarını içeriyordu. Belediye ile uyum içinde EKİ 30.000 civarında lojman, sosyal tesisler, okullar ve hatta cezaevi inşa ederek büyürken, aslında Zonguldak'ı inşa ediyordu. Belediye neredeyse çöp toplama işi dışında başka bir işi pek üstlenmiyor; yollar EKİ tarafından açılıp asfaltlanıyor, su EKİ tarafından getiriliyordu. Kozlu Elektrik Santrali güçlendikçe, kente verilen elektrik giderek düzenleniyordu. Çatalağzı Termik Santralinin 1948'de devreye girmesi ile Zonguldak'ın her yeri elektriğe kavuştu. Hatta, hava hatları tamamlandığında, İstanbul da Çatalağzı'nda üretilen enerjiyle aydınlanır oldu. 1942'de 21.166 olan işçi sayısı 1945'te 28.921'e çıkmıştı. Kentsel yerleşme alanı Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı'na kaymaya başladı. 1940'ta 5310 olan Kozlu kentsel nüfusu 1945'te 14.122'ye çıkmış, 1950'de ise, 11.835'e düşmüştü. 1950 yılında görülen düşme ve 1945'lerde 1950 nüfusunun yaklaşık üç katına çıkması ile sonuçlanan süreç, 1948'de Çatalağzı Termik Santralini işletmeye girmesi ile farklı noktalardan artan istihdam talebine bağlı olarak nüfusun Kozlu'dan kayması biçiminde açıklanmakta. Aynı sayım sonuçlarına göre; Kilimli nüfusu 1940'ta 1795 iken

1945'te 9775'e, 1950'de ise 11039'a çıktı. Çatalağzı ise, 1940'ta 2403, 1945'te 2244, 1950'de ise 3626 nüfusa sahipti. Zonguldak merkezinin nüfusu 1940'ta 27.972 iken, 1945'te 32.978'e, 1950'de ise 35.722'ye yükseldi.

Devrek, Çaycuma, Bartın, Ulus gibi hinterlandı demiryollarının sağladığı olanaklarla genişlemiş yerleşmelerden yöreye gelen mevsimlik işçilerin bir bölümünün Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı'na yerleşmeleri bu yörelerde nüfusu hızla arttırdı. Örneğin, aynı dönemde Zonguldak'a göç veren Bartın'ın nüfusu adeta sabitlenmişti.

1.4 Zonguldak'ta 1950-1960 Dönemi Gelişimi

Siyasi tarihçiler tarafından 1939-46 dönemi, bazen 1950'lere kadar uzatılarak genelde "Milli Şef dönemi olarak adlandırılır. 1950-1960 dönemi için yapılan tanımlamalar ise araştırmacının bakış açısına bağlı olarak, kimi için "Çok Partili Dönem", kimi için "Demokrat Parti İktidarı" veya "Demokrasiye Geçiş Dönemi" bazen de "Adım Adım Mutlakiyet" gibi çeşitli adlar altında anılmaktadır.

Ticari burjuvazinin gelişmediği, toprak sahiplerinin ("metruklu" nedeniyle) olamayacağı, memur ve devlet işçisi ağırlıklı bir nüfustan oluşan Zonguldak seçmeninin DP'ye bunca destek vermesi ilginçti. Zonguldak'ta CHP kalesi, Mükellefiyet döneminde acı bir biçimde yaşanan uygulamaların hesabı sorularak, "ceberrut devlet = CHP" özdeşleştirilmesiyle fethedilmişti.

1.4.1 1950-1960 Yılları Arasında Ereğli Kömür İşletmeleri

Hükümet politikası ile belirlenmiş olan enerji ve hammadde fiyatlarının düşürülmesi sonucu 1955 yılından itibaren EKİ zararlarının hızla artışı ile üretim rakamları arasındaki paralellik görülemiyor, dolayısıyla yeni yatırım yapılmıyordu. 1940'larda yapılan yatırımların meyveleri 1951-53 yılları arasında toplandı. İşçi başına tüvenan üretimi 1953'te 203 ton/yıla kadar çıktı. 1953'te Zühtü Aysan yönetimindeki işçi alımında esas yetkili DP'nin ocak-bucak teşkilatlarıydı.

Partili işçiler genelde yerüstünde çalışmayı "tercih" ediyordu. Yeraltı işçilerinin taşıdığı yük daha da büyüdü. DP'den adamını bulan kazmacılar da yer üstüne kaçmanın yolunu bulmaya çalışıyordu. İşçi başına tüvenan üretimi doğal

olarak azalmaya başladı.

Toplam tüvenan üretiminde azalma görülmesi de, 1953 yılı dışında, ciddi bir artış da yoktu. Seçim atmosferinde işe alman 3000 işçiye karşılık tüvenan üretimi ancak 50.000 ton civarında arttırılabilmisti. Büyüyen EKİ zararının kapatılması için 1954 yılı ortalarında üretim zorlaması başladı. Zühtü Aysan, göreve seçim sonrası da devam etti.

Üretim zorlaması giderek artınca, kaçınılmaz son, 23 Ocak 1955'te kendini gösterdi: Grizu patlaması!

1955 Gelik grizu faciasının nasıl geliyorum dediğini ve patlama sonrasını Maden Mühendisi Müşfik Şanşan şöyle aktarıyor: *“Kısa bir sürede ocak üretimi, prevünün**” üstünde artış gösterdiğinden bütün ilgililerin dikkatleri Sulu Damarına çevrilmişti; gelişme herkesi ziyadesiyle memnun ediyor; buna karşı tarifi zor bir huzursuzluk beni devamlı şekilde rahatsız ediyordu. (...) Kısa bir süre sonra damardan başlayan bol metan degajmanı da ciddi miktarlara ulaşmıştı. Hemen her yerde, metan intişarının fısıltıları duyulabiliyor ve sulu zeminde de fokurtusu görülmüyordu.”*⁵²

Patlama öncesini bu satırlarla anlatan Müşfik Şanşan 23 Ocak 1955 gecesini “24’e çeyrek kala” baca ağzına gelip patlamanın ardından ocağa girer: “Karşıma çıkan vücudunun açık yerleri yanık bir işçiden durumun vahametini anladım. Kancacı olduğunu söyleyen işçi olayı şöyle anlatmıştı: ‘Dolu katarlarla, vinç dibine hareket ettik. Panodan bir hayli ayrılmıştık. Birden, bir patlama sesiyle kendimi yerde buldum. Arkadan, üzerimden bir alev dalgası geçti. O sırada, motorcu devrilen motorun altında kalmış, “Kurtarın”, diye bağıırıyordu. Onu oradan çıkarmak için omuzlarından çekmek istedim, ellerimin derisi birdenbire eldiven gibi çıkıvermişti. Aynı anda büyük bir acı duydum. Yapabileceğim bir şey yoktu. Yardım istemek için buraya geldim.¹ (...) Devrilen motorun yanına geldiğimizde ne yazık ki, motorcu artık yaşamıyordu. Bu arada ileriden bir inilti sesi geldi. Hızla oraya yöneldik. Ağır yaralı da olsa canlı bir kişiye rastlayınca umutlanmıştım. İşçiler yaralıyı omuzlarken tek başıma yola devam ettim. Bir ara başım boyunduruklardan sarkan ıslak bir cisme çarptı. Dikkatle bakınca, bunun parçalanmış insan bağırsakları olduğunu fark

** Prevü: Belirli bir ünitenin çıkaracağı kömür miktarı ile çalıştıracağı işçi sayısının miktarı.

⁵² Ömer Karahasan, a.g.e.

ettim. İkinci kez dizlerimin bağı çözülür gibi olmuştu.”

Fen Heyetinin tatbikat ve tahkikatı neticesinde tanzim ettiği rapora göre kazanın oluşu şöyle olmuştu: “23.1.1955 günü saat 23.00’de Gelik Bölüm-1. Ocak’ta 20 Sulu Panosunun Kuzeybatı Tabanı’na hava veren vantilatör arızalanmıştır. Vardiya mesul nezaretçisi, her ne kadar, vantilatörün tamiri için bir ajüstör^{***} gönderilmesini istemiş ise de drenaj^{****} sebebiyle Kuzeybatı Tabanını istop ettirememiştir. Bu yüzden grizu terakümü kısa bir sürede patlayıcı yüzdeye ulaşmış ve patlayıcı unsurun teşekkül etmesiyle de infilak vukua gelmiştir...”⁵³

Metan birikiminin başladığı önceden bilinen bir ocakta “demaraj sebebiyle” vantilatör arızasına rağmen “istop” edilmeyen çalışma... Yani üretim zorlamasının ta kendisi ve 58 madencinin öldüğü, 18 işçinin yaralandığı Gelik faciası. Grizu’nun “kader” olduğunu söyleyenlere açık bir cevap: Grizu kader değil, üretim zorlaması ile gelen, geliyorum diye bağırان ama duymazdan gelinen bir iş cinayeti, madenci kıymıdır.

Gelik faciası Cemal Zühtü Aysan’ın da sonu olur. Müessesede aşırı istihdama göz yuman Aysan bu zafiyetini EKİ’de üretimi arttırmak ve zararı azaltmakla gidermeye çalışıyordu. Özel sektöre ucuz enerji sağlama politikası uyarınca, satış fiyatının zarar pahasına düşük tutulmasına ayak direyen Aysan’ın 1954’te ton başına zararı 53 kuruşa kadar indirmekle gösterdiği kurumsal başarı zaten Hükümet tarafından hoş karşılanmamıştı. Ocak ayında Gelik’te patlayan grizu, Aysan’ın görevden alınmasını kolaylaştırdı. Martta yerine atanan Abdurrahman Aydın da bir ay içinde görevden alınıp, 19.4.1955 tarihinde, 10.9.1957’ye kadar görevde kalacak Muzaffer Ulusoy atandı. Bu arada 1954 yılında 57 kuruş olan ton başına zarar, 1955’te 12.57 liraya, 1956’da 22,49 liraya ve nihayet 1957’de uzun süre gerçekleşmeyecek bir rekorla 33.47 liraya yükselmiştir.

^{***} Ajüstör: Ocaklarda su, havalandırma ve stim borularının takılıp sökülmesi, tulumba, vinç, pervane, oluk vs. gibi küçük makinelerin günlük bakım ve onarım işleriyle uğraşan işçi.

^{****} Drenaj: Kelime anlamı olarak bir makinenin ya da motorun ilk tahriki için çektiği güç, aynı zamanda, işçilerin tabiriyle “zarzor” diye anılan ve ayın belli günlerinde (genellikle başında) normal prevünün üzerindeki bir kömür çıkartımını hedefleyen dönem.

⁵³ Müşfik Şanşan, “1995 Gelik Grizu İnfilakı”, Madencilik Bülteni, Sayı 9, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 1990, s.14

Tablo 12. 1950-1960 Yılları Arası EKI'de Üretim

Yıllar	Üretim (Ton)		Personel Sayısı						
	Satılabilir	Tüvenan	İşçi	Kadro lu Memur	Taşkömürü ortalama satış fiyatı Ton/TL	Taşkömürü Ticari Maliyeti Ton/TL	Kar başına ton/yıl zarar üretimi	İşçi verimliliği tüvenan	Üretim
1950	2.832.243	4.360.598	26.243	1.628	27.65	30.44	-2.79	166.16	64.95
1951	2.987.846	4.729.589	25.518	1.620	28.70	29.32	-0.62	185.34	63.17
1952	3.010.312	4.846.342	25.295	1.546	29.54	33.02	-3.48	191.59	62.12
1953	3.664.314	5.654.326	27.810	1.508	28.32	31.76	-3.44	203.32	64.81
1954	3.690.125	5.711.253	30.519	1.482	27.80	27.23	-0.57	187.14	64.61
1955	3.500.219	5.495.697	31.152	1.400	33.52	46.19	-12.57	176.41	63.69
1956	3.717.718	5.888.308	31.916	1.383	36.47	58.96	-22.49	184.49	63.14
1957	4.011.494	6.259.057	34.733	1.397	36.17	69.64	-33.47	180.20	64.09
1958	4.074.887	6.550.218	36.088	1.651	65.86	82.41	-16.65	181.51	62.21
1959	3.941.479	6.515.148	37.582	1.654	98.61	112.46	-13.85	173.36	60.49
1960	3.652.959	6.307.057	37.977	1.625	105.50	132.09	-26.59	166.08	57.92

Kaynak: TMMOB, Zonguldak Şubesi Yay. "Türkiye Taşkömürü Madenciliğinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Mayıs 1992, Zonguldak s.87, s.90, s.91

1.4.2 1950-1960 Döneminde Çalışma Yaşamı

Aysan'ın görevden alınmasına gerekçe oluşturan grizu patlaması ile sonlanan "ölümüne çalışma"nın pahasına ilişkin ulaşabildiğimiz tek bilgi 1953 yılına aittir.

Karabük Demir Çelik Kombinası işçilerinin % 83'ünün ayda 78 ila 156 lira arasında, Ereğli Kömür işletmelerinde ise işçilerin % 88'inin ayda 26 ila 130 lira arasında ücret almakta olduğunu kaydeden araştırmada, sözü edilen ücretlerin satınalma gücünü karşılaştırabileceğimiz bazı bilgiler de yer almaktadır. 1952 yılında Samsun Tütün Fabrikası işçilerinin Yüksek Hakem Kuruluna yazmış oldukları bir dilekçede, ağır ve tehlikeli işlerde çalışan bir işçinin günlük kalori ihtiyacını karşılayabilecek besinleri alabilmesinin ancak 408 kuruş gündelikle mümkün olduğunu belirttiklerinden söz eden araştırma, 1952 yılında asgari ücretin 122 lira olması gerektiğini belirtiyor.

1953 verileri ile 26 ila 130 lira arasında ücret alanlar, 1952 yılına göre asgari besin ihtiyacı olarak belirlenen 122 liralık asgari gıda harcamasını doğal olarak karşılayamamaktaydılar. Demek ki EKİ'de uğruna ölünecek değil, yaşamını asgari gıda harcamalarına dahi yetmeyen bir pahaya satacak bir ücret politikası uygulanmaktaydı. Karabük Demir Çelik işçilerinin % 54,19'unun, EKİ çalışanlarının ise % 88,09'unun, 1953 yılı ortalama brüt ücreti olarak görülen 5.50 liranın altında ücret almakta olduğunu saptıyoruz.

1958-1959 yılları arasında gündelik ortalama ücrette 210 krş. gibi önceki yıllara kıyasla önemli bir artış var gibi görünmesine karşın, aynı dönemde geçinme endeksinin düşmesi ve söz konusu artışın 1962 fiyatları ile 23 kuruşa karşılık gelmesi, yaşanan enflasyon oranını da çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Ücretler, dönemin enflasyonu altında giderek erirken, özel sektörün ucuz emek talebi, bir yandan mevcut ücret rejimi ile destekleniyor, öte yandan da 1950'lerde başlayan Marshall yardımı ile tarım sektörünün tanıştığı traktör sayesinde kırsal kesimde işsizleşenlerin göçmeye başladığı günlerde işsiz sayıları hızla artıyordu. 1946'da 25.022 olan resmî işsiz sayısı 1955'te 18 kat artarak 562.900'e çıktı.

20 Şubat 1947'de çıkarılan sendikalar kanunu grev ve toplu sözleşme haklarından söz etmese de, sendikaların kurulmasına olanak tanıyordu. DP

iktidarının 1950 hükümet programında ver alan grev hakkı ise kısa sürede unutulmuştu, iktidar yanlısı olmayan her türlü faaliyetle sendikalar kapatılır oldu. Örneğin 1953 yılında Karabük'te politika ile uğraştıkları gerekçesiyle Metal İşçileri Birliği'nin faaliyetleri 3 ay süre ile yasaklandı. 1946'da sendika sayısı 73 iken 1955'te 363'e, 1959'da ise 417'e çıktı. Sendika sayısında görülen hızlı artış ise, yazıktır ki, sendikalı işçilerin toplam işçiler içindeki oranına pek yansıyamadı. Bu oran 1950'de % 20.9'dan 1960'ta ancak % 34.3'e yükselebildi.

Tablo 13. 1953 Yılında KDÇ ve EKİ'de İşçilerin Ücretleri

Günlük Ücretler (Kuruş)	Karabük Demir-Çelik		Ereğli Kömür İşletmeleri	
	İşçi Sayısı	Toplam İşçiye Oranı %	İşçi Sayısı	Toplam İşçiye Oranı %
100-200	-	-	2.001	17.72
201-300	-	-	4.208	37.15
301-400	1.360	33.73	2.274	20.12
401-500	821	20.36	1.476	13.10
501-600	1.160	29.00	751	6.64
601-700	257	6.37	266	2.35
701-800	255	6.32	143	1.25
801-900	26	0.64	75	0.70
901-1000	5	0.12	58	0.50
1001-1100	71	1.73	16	0.14
1101-1200	17	0.42	16	0.14
1201-1300	7	0.17	6	0.05
1301-1400	34	0.84	7	0.06
1401-1500	11	0.29	5	0.01
1501-2000	-	-	4	0.03

Kaynak: Y.N. Rozialiev, Türkiye Sanayi Proletaryası, Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, a.g.e., .89

1.5 1923-1960 Döneminde Zonguldak'ta Sosyal Değişim

Cumhuriyet'in ilanı Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda köklü dönüşümlerinin başlangıcı olarak değerlendirilir. Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Birinci İktisat Kongresi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal ve kurumsal düzenlemelerinin temel oluşumu belirlenmiştir. Bu düzenlemelerin bir kısmı çalışma yaşamına ilişkindir. İşçi örgütlenmeleri ve işçi hareketlerinin dönüm noktası olarak cumhuriyeti başlangıç noktası almak uygun olacaktır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'a kadar olan dönemi ikinci temel kısım olarak inceleyeceğiz. İlgili dönemi kendi içinde de alt dönemlere ayıracağız. Bu ayırmada hukuksal ve kurumsal

değişimlerin yanında siyasal gelişmelerde işçi hareketi içinde önemli değişimlere yol açtığından, ilgili üç faktörü dikkate alarak alt dönemleri açıklamaya çalışacağız. İnceleyeceğimiz dönem içinde siyasal gelişmeler açısından işçi hareketlerinin dönemleştirilmesi (1925-1945) Tek Parti Dönemi ile, 1946-1960 Parlamenter Demokrasiye Geçiş olmak üzere iki alt döneme ayırmak gerekir. Hukuksal değişimlerin işçi hareketi içinde dönemleştirmeye temel alınacak yıllar ise, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu'nun çıkarıldığı dönemi birinci alt dönem; 1936'dan 1947'ye kadar İş Kanunu'nun geçerli olduğu dönemi ikinci alt dönem, 1947-1960 yılları ise 1947'de çıkarılan 5018 sayılı "İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendikal Birlikleri Hakkında Kanun"un çıkarılmasıyla başlayan üçüncü alt dönem olarak inceleyeceğiz. Bu dönem içinde Zonguldak işçi hareketi içinde çok önemli yeri olan İkinci Dünya Savaşı sırasında 1940 yılında çıkarılan "Milli Koruma Kanunu"yla 1947'ye kadar uygulanan "Ücretli İş Mükellefiyeti"dir. Bu dönemi incelerken hukuksal, kurumsal ve ekonomik faktörlerin her üçünü de dikkate alacağız.

1.5.1 1923-1925 Dönemi İşçi Hareketleri ve İşçi Örgütlenmeleri

Bu dönemde, işçi örgütü içinde birinci kısımda incelediğimiz "Amele Birliği" varlığını sürdürmektedir. Amele Birliği tüzük gereği siyasal iktidarla uyumlu bir yapı göstermektedir.⁵⁴ İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarda "İşçi grubunun iktisadi esasları" içinde maden ocaklarında çalışan işçilerin mesaisinin bir günlük ücret karşılığı sayılması, işçilere yurt ve hamam yapılması gibi esaslar getirmiştir.⁵⁵ Bu esasların aynısı 1921'de çıkarılan 151 sayılı yasada da mevcuttur. Kongrede alınan kararlar içinde işçi sorunlarından çok kömür üretiminin artırılması için daha çok işverene yönelik "Zonguldak Madencilerinin Hazırlıkları" başlığıyla kararlar alınmıştır.⁵⁶ Kararların maden işletmesi ve işverene yönelik olmasında en büyük etken İzmir İktisat Kongresi'ne katılan işçi grubu Zonguldak temsilcilerinin içinde

⁵⁴ Amele Birliği Biriktirme ve Yardım Sandığı talimatnamesine göre Ereğli Maden Müdürü Amele Birliği Başkanı, Amele Müfettişi ise ikinci başkandır.

⁵⁵ A. Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi, Ankara, 1989, ss:53

⁵⁶ A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar), A.Ü.S.B.F. Yayını:471, Üçüncü Baskı, Ankara, 1981, ss:179-185

işçilerden çok işveren madenci ve tüccarların olmasıdır.⁵⁷ Bu dönem içinde Zonguldak kömür havzasındaki işçi hareketlerini belirleyen temel unsur, devletin belirlemiş olduğu yasanın uygulanmaması nedeniyle ortaya çıkan grevlerdir. Bu dönemde Zonguldak işçilerinin sendikalarda örgütlenememesinin en büyük nedeni, kömür işçilerinin dönuşümlü (münavebeli) çalışması ve belli bir çalışma süresinden sonra köylerine, topraklarına dönmeleridir. Bu yapı, işçilerin işçi-köylü, emeğin yeri, feodal niteliği sınıf bilincinin yerleşmesini ve sendikal örgütlenmenin gelişmesini engellemiştir. İşçiler için madenlerde çalışma tuz, şeker, gaz ve vergi borçlarını ödeyebilmek için gerekli olan kazancı elde edecek kadar çalışılan bir iş olarak görmektedirler.

1.5.2 Tek Parti Dönemi (1925-1945)

1925-1945 dönemi, Türkiye'nin siyasal yaşamında "Tek Parti Dönemi" olarak nitelenen ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamında etkili olduğu dönemdir. CHP 1925-1946 döneminde işçi sınıfı hareketinin gelişiminde belirleyici olmuştur. 1925-1945 dönemini incelerken bu dönem içinde oluşturulan kurumsal ve hukuksal düzenlemelerin örgütlenme ve işçi hareketine getirdiği değişimleri ele alacağız. Bu dönemin başlangıcı olarak saydığımız 1925 yılı, Türkiye'de Şeyh Sait ayaklanmasından sonra çıkarılan 17 Mart 1925 tarihli "Takrir-i Sükun Yasası"nın kabul edilmesiyle işçi sınıfı üzerine yoğun bir baskı dönemi başlamıştır. CHP hükümeti bu yasaya dayanarak sendikaların büyük bir bölümünü kapatmıştır.⁵⁸ Sadece iktidarla uyumlu ve onun denetiminde olan "Amele Birliği" gibi örgütler varlıklarını sürdürmüşlerdir. CHP işçilerin kendi sınıf çıkarlarını koruyacak bağımsız işçi örgütlerine izin vermiyordu. Niyazi Berkes bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"Cumhuriyetin ilk yıllarında yok olan yalnızca özel teşebbüs değil, aynı zamanda sanayi işçisidir. Ekonomik gelişmede müteşebbisin önemine baş yeri veren kimseler sanayi işçiliğini*

⁵⁷ İzmir İktisat Kongresi'ne katılan işçi grubunun Zonguldak temsilcilerinden Bekir Sıtkı Bey, Mesut Bey, Ahmetli Zade Ali Efendi, maden ocağı işleten madencilerden; İbrahim Bey ve Osman Nuri Efendi, tüccar Ahmet Çavuş ocak amele çavuşudur. Ömer Karahasan, Türkiye'de Sendikacılık, ss:199

⁵⁸ "Takrir-i Sükun Yasası" sendikalaşmaya doğrudan yasak getirmemiştir. Yasa, hükümete ülkedeki toplumsal düzeni ve huzuru bozmaya yönelik kuruluşları kapatma yetkisi vermiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Yıldırım Koç, Sendikal Eğitim Notları, s:91

hamallık, suculuk, kahve çıraklığı, küfecilik gibi şeyler sanırlar, oysa sanayi işçisi yaratmak özel müteşebbis yaratmaktan daha zor ve daha önemli iştir. Devlet bir yandan sanayileşmek isterken diğer yandan sanki Türkiye baştan başa işçileşmiş de, hani bugün yarın proleter ihtilali kopacakmış gibi bir işçi korkusu, bir emekçi düşmalığı körüklenmektedir. Daha doğru, dürüst işçi bulunmayan bir memlekette, her köşesinin ardında bir proleter, her adım arkasında bir kıvıltı ihtilal saklı sanıldı”⁵⁹

Bu yorum CHP’nin işçi sınıfına bakış açısını açık olarak yansıtmaktadır. İşçilerin bu dönem sayıca az olması ve yarı işçi-köylü tipi siyasal iktidardan bağımsız işçi örgütlenmelerini ortadan kaldırdı.

1.6 1925-1936 Dönemi İşçi Hareketleri ve İşçi Örgütlenmesi

17 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükun Yasası’nın yürürlüğe girmesiyle işçi hareketleri sessizlik dönemine girmiştir. CHP 1925’ten itibaren işçi sınıfına dayalı örgütlenmeleri yasakladı. Hükümetin denetiminde olan yardımlaşma sandığı niteliğindeki “Amele Birliği” ve meslek örgütleri varlıklarını sürdürmüştür. Bu dönemin işçi hareketleri ve örgütlenmesine geçmeden önce işçilerin çalışma koşulları, işgücünün özelliklerini incelemede yarar vardır.

1.6.1 1925-1936 Döneminde Çalışma Koşulları Ve İşgücünün Özellikleri

Zonguldak’ta Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte yürürlüğe giren 151 sayılı yasayla işçiler o dönemin koşullarına göre ileri sayılabilecek haklar elde etmiştir. İlgili yasanın işçilere getirdiği hakları önceki bölümde belirtmiştik. Ancak, bu yasanın yaptırımları uygulanmadığı ve kağıt üzerinde kaldığını bu bölümde yeri geldikçe açıklayacağız. 1923 sonunda Zonguldak-Ereğli kömür işletmelerinde ortalama 16.000 işçinin çalıştığı tahmin edilmektedir.⁶⁰ Çalışan işçilerin sayısının az

⁵⁹ Niyazi Berkes, “Toprak Reformu” Yön sayı:66, Mart 1963 s:11, Aktaran: Hikmet Özdemir, Kalkınmada Bir Strateji Arayışı, Yön Hareketi, Bilgi Yayınları/Bilgi Dizisi:45, Birinci Baskı, Aralık 1986, s:177-178

⁶⁰ M. Şehmus Güzel, Türkiye’de İşçi Hareketleri, s:129

olması yanında işçinin toprağa bağımlı olması ve işçilerin yarı işçi-köylü özelliği, işçi sınıfın gelişmesini engelleyen önemli faktörlerdir.

Tablo 14. 1926-1929 Kömür İşçileri Ücretleri

	1926 (krş)	1927 (krş)	1928 (krş)	1929 (krş)
Zonguldak	118	90	126	148
Kozlu	116	146	101	183
Kilimli	116	108	107	200
Ereğli	114	112	114	129
Amasra	85	108	107	80
Ortalama	109	128	121	148

Kaynak: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, 1930, s.198, Aktaran T.İ.B. Türkiye’de İşçi, s.66

Tablo 14’te Zonguldak kömür havzasında 1926-1929 yılları arasındaki kömür üretimi yapılan bölgelere göre işçi ücretleri verilmiştir. Bu ücretler kadınlar için 15-60 kuruş, çocuklar için de 10-15 kuruş olmaktaydı. 151 sayılı Amele Birliği yasasına göre maden ocaklarında çalışan işçilerin asgari ücretlerinin Amele Birliği İktisat Vekaleti ve ocak sahiplerinden oluşan üçlü komisyon tarafından tespit edilmesi öngörülürken bu uygulama maden havzasının devletleştirildiği 1940 yılına kadar sadece 1926 tarihinde tespit edilmiştir.⁶¹ Bunun dışında çalışanların lehine olan diğer hükümler sekiz saatlik çalışma süresi, fazla çalışma için fazla ücret ödenmesi gibi hükümler uygulanmadığı gibi, 151 sayılı yasadan önce uygulanan keyfi gündelik kırma para cezası gibi uygulamalar devam etmiştir. Bu uygulamaları Zonguldak kömür işletmelerinde uzun yıllar önce işçi, daha sonra maden mühendisi ve yönetici olarak çalışmış Kadri Yersel anılarında şöyle dile getirmektedir: “...Ücretler köy ağaları ile tefecilerin alacakları ile maden işletmesi sahiplerinin bakkallarında yapılan alışveriş bedeli çavuş veya özel olarak görevlendirilen kişiler tarafından tahsil olunurdu. Ücretlerin birkaç ay gecikmeyle ödendiği veya hiç ödenmediği de olurdu....Köylü işçilerin gündeliklerinin saptanmasının ölçütleri ne güç, ne beceri be de üretimdi. Daha çok köy ağasına, tefeciye ve çavuşa bağımlılık etkili olurdu. Küçük kusurların cezası gündelik sıfırlamaydı. Bu tutum havza devletleştirilip (1940 yılı kastediliyor.) İş Kamunu etkinlik kazanıncaya kadar sürdü. Bu ayıp işleri ne yazık ki bende yaptım. Üretimde çalışıpta bu ayıbı işlemekten kurtulabilmiş meslektaşım

⁶¹ Ömer Karahasan, Türkiye’de Sendikacılık, s:532

olabileceğini de sanmıyorum."⁶² Alıntidan da anlaşıldığı gibi 151 sayılı yasanın işçilere yönelik hükümleri uygulanmadığı gibi, yabancı şirketlerin Osmanlı döneminde işçilere uygulanan sömürü ve baskının Cumhuriyet'in ilk yıllarından kömür işletmelerinin devletleştirildiği 1940 yılına kadar devam ettiğidir. 1925-1936 döneminde Zonguldak kömür havzasında çalışan işçilerin son derece kötü koşullarda çalıştırılmalarına rağmen, işçilerin mevcut yasal haklarını kullanamamalarının nedeni, bir taraftan hükümetin iç isyanları bastırma gerekçesiyle örgütlenmeye getirdiği baskılar, ikincisi ise Zonguldak kömür işçilerinin yarı işçi, yarı köylü tam anlamıyla mülksüzleşmiş işçi olması, işçi sınıfı bilincinin gelişmesini engelleyen önemli unsurlardır. İşçinin toprağa bağımlı olması, işçilerin toprakta çalışmaktan arta kalan zamanda çalışması ve yeterli olmayan tarımsal gelirini tamamlayacak bir iş olarak görmesidir. Bu nedenle tarımsal ürünlerin iyi olduğu yıllarda, Zonguldak kömür havzasında üretimi durduracak düzeyde işçi sıkıntısı yaşanmış ve üretim azalmıştır. Zonguldak-Ereğli kömür havzasında yaklaşık 10 bin işçi çalışmaktadır. Bu işçilerin bir kısmı sürekli bir kısmı geçici çalışmaktadır. Sürekli çalışan işçiler buraya yerleşmiş, Trabzon, Rize ve Doğu Karadeniz vilayetlerinden gelen işçilerdir. Geçici işçiler Zonguldak-Ereğli köylerinden gelen her ayın on beş günü maden ocağında, on beş günü de köyünde toprağında çalışan işçilerdir. Bu işçiler toplam çalışan işçilerin üçte ikisini teşkil etmektedir.

1.6.2 1925-1936 Arasında İşçi Örgütlenmesi

Bu dönemde Zonguldak kömür havzasında önemli gelişmeler olmasına rağmen, işçi örgütlenmesi açısından bir gelişme olmamıştır. 1923 yılında yoğunlaşan işçi hareketliliği ve örgütlenme girişimleri çıkarılan 151 sayılı yasayla "Amele Birliği" yapısı içinde kontrol altında tutulurken diğer yandan 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile diğer örgütlenme girişimlerini yasaklamıştır. 1925-1936 arası işçi örgütlenmesi içinde sayılabilecek tek kuruluş Amele Birliği'dir. Bu örgütün bu dönem içinde devletle olan ilişkisi ve işçi haklarına karşı olan tutumu açısından son derece önemlidir. Bu nedenle ayrıntılı olarak incelemek gerekir.

⁶² Kadri Yersel, *Madencilikte Bir Ömür (Anılar, Görüşler)*, Maden Mühendisleri Odası Yayını, Birinci Baskı, İstanbul, Mayıs, 1989, s.8-13

1.6.2.1 1925-1936 Dönemi Zonguldak Amele Birliği

1925-1936 dönemi Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) iktidarının “Tek Parti Dönemi” diye nitelenen dönemidir. 1929 ekonomik bunalımı sonrasında işçilerin yaşam koşulları ağırlaşırken, “devletçilik” uygulaması ve artan kömür talebini karşılamaya yönelik işçi sayısına olan talebin artması CHP’nin işçi sorunlarına eğilmesini zorunlu kılmıştı. Zonguldak kömür havzasındaki ağır çalışma koşulları, Amele Birliği yasasının Zonguldak işçilerinin tümüne uygulanmaması ve bu örgütün devlet yanlısı tutumu işçi sorunlarını tümünden ağırlaştıran etkenlerdi. Bu koşullara karşı Amele Birliği’nin işçi sorununa yaklaşımı son derece ilginçtir. Amele Birliği yardım sandığının öngördüğü yardımlardan yararlanabilmek için her amelenin teşkilata kaydolduktan sonra 180 gün çalışmasını şart koymuştur.⁶³ Ayrıca amele ailelerinin yararlanabilmesi için “maden sahası” civarında oturması zorunluluğu getirilmiştir. Zonguldak maden kömürü havzasında çalışan işçilerin büyük kısmı “münavebeli” dönüşümlü çalıştığı için işçi 15 gün maden ocağında çalışırken 15 gün köyünde dinlenmektedir. Dolayısıyla işçiler maden ocağı civarında oturmadığı gibi kesintisiz 180 gün çalışması fiilen mümkün olmadığından işçilerin büyük kısmı bu yasadan yararlanmamıştır. Bu uygulamalar, Zonguldak gibi işçilerin yoğun olduğu işyerlerinde bu çelişkilerin önem kazanacağını düşünerek sınıf çelişkilerinin keskinleşmesine yol açmasını sağlamak amacıyla⁶⁴ 1932 yılında iş yasası tasarısı hazırlanmıştır.⁶⁵ Bu tasarı hakkında Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odaları ve Zonguldak Amele Birliği’nden de görüş sorulmuştur. Ereğli Havzai Fahmiye Amele Birliği Reisliği’nin 11/V/1932 tarih ve 438 sayılı yazısı ve Birlik Reisi Refik imzası ile T.B.M.M. İktisat Encümeni Riyaseti’ne Amele Birliği’nin görüşü olarak bir rapor göndermiştir.⁶⁶ Bu raporda Amele Birliği “madenleri gerek işleyenlerin gerek işletenlerin karşılıklı haklarına daha uygun olarak tadil edilmesinin lüzumlu

⁶³ Ahmet Naim (Çıladır), Zonguldak Havzası, s.144

⁶⁴ Yıldırım Koç, Türkiye’de İşçi Sınıfı, s.105

⁶⁵ Bu tasarıdan önce hükümet 1924-1925 ve 1927’de iki iş yasası tasarısı hazırlamış fakat yasallaşmamıştır. 1932 yasa tasarısı Amele Birliği’nin görüşleri açısından ele alınacağından tasarılar incelenmeyecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Gülmez, Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), s.240

⁶⁶ Mesut Gülmez, “1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Amele Birliği’nin ve Madencilerin Görüşleri” Amme İdaresi Dergisi, Cilt 17, Sayı 4, Aralık 1984, s.135-172

bulunduğu”⁶⁷ belirtilmiştir. Tasarıda işçi lehinde yer alan ağır işlerde çalışanlara dayanıklılık raporu alınması, işçi evlerinin en çok beş yılda bitirilmesi, ücretlerin en geç iki haftada ödenmesi gibi hükümleri⁶⁸ kömür maliyet fiyatındaki olumsuz etki ve ocak imalat ve istihsalatını durdurmak mahiyetindeki bir hareket⁶⁹ sayarak ağırlığını maden işverenlerinin oluşturduğu Zonguldak Ticaret Odası ile aynı görüşü bildirmiştir. Bu rapor Amele Birliği’nin yapısını ortaya koyması açısından ilginçtir. İki rapor arasında kopya derecede benzerlik olması⁷⁰ Amele Birliği’nin işçiden çok maden işverenlerinin çıkarlarını düşünüp, tasarıda işçi lehine olan kurallara karşı çıkıp işveren lehine önermelerde bulunması işveren güdümünde bir örgüt olduğu ortaya çıkmaktadır. Amele Birliği örgüt yapısı olarak yarısı işverenlerin yarısı işçilerden seçilen idare heyeti ile yönetilmesi öngörülürken, idare heyeti başkanı “maden müdürü”dür. Amele Birliği işçi, işveren ve hükümetçe atanan memurdan oluşan üçlü bir örgütsel yapıya sahiptir. Ancak işçi üyelerin ne ölçüde işçilerden seçildiği tasarıdan da anlaşıldığı gibi işçi temsilcilerinin seçimi, işçinin eline önceden adları-sanları matbaada bastırılmış oy pusulası tutuşturulur. İşçiler bu oy pusulasında yer alan kişileri asla tanımadan İktisat Müdürlüğü’nce özel olarak görevlendirilmiş kişilerin kontrolünde oy kullanıyordu. İşçilere ne için oy kullandıkları sorulduğunda yiyeceklerle ilgisi olduğunu sanmaktadır.⁷¹ Bu yapıda olan bir kuruluşun gerçek anlamda bir sendikal örgüt niteliği taşıyıp işçi lehine görüşler bildirmesi beklenemez. 1932 İş Yasası tasarısı konusunda Amele Birliği’nin işçilerin görüşlerinden çok madencilerin görüşlerini yansıttığını ortaya koyan diğer bir belge de Ziya Haşim’in T.B.M.M. İktisat Encümeni Reisi Rahmi Beyefendi’ye gönderdiği nottur.⁷² Ziya Haşim notunda “Zonguldak emekçilerinin tercümanı, hissiyatı” başlığıyla işçilerin duygularını ve işverenlerin görüşlerine karşı kendi eleştirilerini içermektedir. Ziya Haşim 1932 İş Yasası tasarısının Havza’ya gönderilmesinin, maden işverenlerinde büyük telaş uyandırdığını, tasarıda açıklanan acı gerçeklerin patronları hiç memnun

⁶⁷ A.e., s.135

⁶⁸ A.e., s.141

⁶⁹ A.e., s.136

⁷⁰ A.e., s.144

⁷¹ Sabire Dosdoğru, Hulusi Dosdoğru, Maden İşçilerimizin Dünü, Bugünü, BDS Yayınları, İstanbul, 1990, s.57

⁷² Mesut Gülmez, “1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Ziya Haşim’in Bir Notu”Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı 10, Nisan-Mayıs 1985, s.87-100

etmediğini, tasarının hiçbir maddesi değiştirilmeden aynen kabul edilmesini savunmuştur.⁷³ Notta maden işletmelerindeki çalışma koşullarına yer vererek işçilerin sorunlarını şöyle dile getirmiştir: *“Yabancı ve yerli işverenler yevmiyelerinin tayininde, veriliş tarzında, işçiyi köle gibi kullanmakta, vatandaşa bir köpek kadar kıymet vermemekte en mühim amildirler. Zavallı amele, zavallı hakiki ve asil Türk vatandaşı izbelerde kuru tahta üzerinde sıhhî ve içtimai hiç bir ihtiyacını tatmin edemeden aç, çıplak, makrur, zelil bir hayata, bir hayata değil cehennem azabına mustağrak bulunuyor.”*⁷⁴ Ziya Haşim, notta ayrıca ücretlerin zamanında ödenmemesi, çalışma süresinin günlük on altı saate düşmediği, tasarının ancak uygulamakla bir anlam ve değer kazanabileceğini vurgulamıştır. Ziya Haşim’in notu Amele Birliği ile maden işverenlerinin görüşlerine karşı işçileri savunan ve tasarının aynen korunmasını yeterli bulan bir görüştür. Notun ortaya çıkardığı diğer önemli bir nokta ise, Amele Birliği yasasının (151 sayılı yasa) kağıt üzerinde kaldığı ve işçi lehine uygulanmadığını ortaya koymasındır. 1925-1936 yılları arasında işçi hareketleri ve işçi örgütlenmeleri açısından çok zayıf bir dönem olarak geçmiştir.

1.7 1936-1945 Dönemi İşçi Hareketleri ve İşçi Örgütlenmesi

1960 öncesi işçi hareketleri ve işçi örgütlenmesi açısından ikinci dönüm noktası 1936’dır. Türkiye’de ilk iş yasası 1936 yılında kabul edilmiştir. 1936 tarihli 8008 sayılı İş Kanunu, grev ve lokavtı yasaklamakla birlikte, çalışma ilişkilerini bütünüyle düzenleyen bir düzenlemenin yapılmasıdır. Bu düzenleme ile İşçi Temsilciliği Kurumu geliştirilmiştir. Bu dönemin diğer bir özelliği de İkinci Dünya Savaşı ile birlikte uygulanan Ücretli İş Mükellefiyeti’dir. Türkiye’de 1929 ekonomik bunalımı sonrasında çalışanların yaşam koşulları kötüleşti. Toplumsal muhalefetin artması siyasal iktidarın işçi sorunlarına eğilmesini zorlarken, ekonomik olarak uygulanan “devletçilik” politikasıyla kamu kesiminde çalışan işçi sayısında hızlı bir yükselme görülüyordu. Tüm bu etkenler bu dönemde hukuksal ekonomik ve siyasal planda değişimlerin başlangıcı olarak ortaya çıkmıştır.

⁷³ A.e., s.88

⁷⁴ A.e., s.89

1936 yılında çıkarılan İş Yasası 1937 yılında yürürlüğe girdi. Ancak; bu yasanın öngördüğü düzenlemeler İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 1940 yılında kabul edilen Milli Koruma Kanunu ile uzunca bir süre uygulanmayarak bu yasanın kaldırıldığı 1947 yılından sonra uygulandı. 1938 yılında kabul edilen Cemiyetler Yasası ile sınıf esasına dayalı örgüt kurma yasağı getirildi. Böylece Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı işçi dernekleri ile Amele Birliği gibi yardımlaşma sandıklarına benzeyen dernekler dışındaki işçi örgütlerine yaşama hakkı tanınmamıştır. İkinci Dünya Savaşı işçi haklarının ortadan kaldırıldığı, özgürlüklerin kısıtlandığı yıllar olmuştur. Bu gelişmeleri birkaç başlık altında inceleyelim:

1.7.1 1936-1945 Döneminde Çalışma Koşulları

Bu dönem Zonguldak havzasında çalışan işçiler açısından son derece ilginç dönemdir. Dönemin ekonomik ve toplumsal durumuna bağlı olarak çalışanların çalışma ve yaşam koşulları ağırlaşmıştır. Bu dönemin çalışma koşullarını çalışma süresinin uzatılması, hayat pahalılığı, beslenme ve konut sorunu, iş kazaları ve meslek hastalığı olmak üzere dört ana başlık altında toplamak mümkündür.

1.7.1.1 Çalışma Süresinin Uzatılması

İkinci Dünya Savaşı dönemi işçilerin daha önce yasal olarak elde ettiği hakların kısıtlandığı, ortadan kaldırıldığı yıllardır. 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu'nun (M.K.K.) yürürlüğe girmesiyle alınan ilk karar Ereğli kömür havzasında ücretli iş yükümlülüğü konulmasına ilişkindir.⁷⁵ İş yükümlülüğü Zonguldak İli'nde oturan maden işlerinde az çok çalışmış olan veya bu işlerde çalışmayı adet edinmiş ailelere mensup olup çalışma yaşına gelmiş bulunan ve yılın bütün mevsimlerinde hiç işi olmayan 16 yaşından büyük erkeklerle, diğer illerde oturan madencilikte uzman, sanatkar, işçi erkeklere uygulanır.⁷⁶ Zonguldak maden işçilerine 28 Şubat 1940'ta başlayıp 1 Eylül 1947'de kaldırılan ve ikinci kez uygulanan zorunlu çalışma maden işçilerinin en zor koşullarda çalıştırıldığı yıllar olmuştur. M.K.K. 19. maddesine göre çalışma süresi iş gününü üç saat uzatıp 11

⁷⁵ 27.02.1940 Tarih 4444 sayılı Resmi Gazete Kararname No:12899

⁷⁶ Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Yurt Yayınları, No:12, Ankara, 1986, s.479

saate çıkartmıştır. Bu madenlerde fiilen 14 saate ulaşmıştır. Zorunlu çalışma yöntemi ile madenlerde işyerlerini terk etme yasağı getirilmiş, ulusal bayram ve haftalık dinlence kaldırılmıştır. 1936 İş Kanunu ile getirilen kadınlar ve çocukların korunmasını öngören hükümler geçici olarak yürürlükten kaldırılmıştır.

1.7.1.2 Hayat Pahalılığı

İkinci Dünya Savaşı yılları işçilerin en fazla sömürüldüğü ve savaşın yükünü işçi sınıfının taşıdığı yıllar olmuştur. Zonguldak kömür havzasında bu dönemi de kapsayan yıllarda işçi ücretlerine baktığımızda bu durum açıkça gözlenmektedir.

Tablo 15. Zonguldak Kömür Havzasında Ortalama Gündelik Ücretler (1933-1942)

Yıllar	Dahili	Harici	Yekûn
1933	102	122	109
1934	97	127	107
1935	92	128	106
1936	96	128	104
1937	102	132	112
1938	109	127	114
1939	111	116	112
1940	115	114	115
1941	120	121	120
1942	153	165	158

Kaynak: Umran Nazif Yiğitler, Kömür Havzasında Amele Hukuku, 1943, Zonguldak Milli Korunma Mahkemesi s.74

Tablo 15'ten anlaşılabacağı üzere 1933-1942 yılları arasında gündelik ücretlerde belirli yıllarda (1934-1935) düşme meydana gelirken dönem içinde önemli artış olmamıştır. Bu dönemde fiyat artışları ise çok daha yüksektir. 1938'de 100 olan indeks 1939'da 101, 1943'te 280, 1944'te 459, 1945 genel fiyat endeksi 457 olarak gerçekleşmiştir.⁷⁷ Bu dönem içinde parasal ücretler çok az artmasına rağmen fiyatlar 4 kat artmıştır. Hayat pahalılığından en çok etkilenen işçi kesimi olmuştur. 1942 yılında Zonguldak Belediyesi ve Ticaret Odası'ndan alınan resmi rakamlara göre dört kişilik bir ailenin aylık harcaması, işçinin eline geçen ücretler ancak 1/3'ünü karşılamaktadır.⁷⁸ İşçi ücretlerinin bu düzeyde düşük olması maden işçilerinin zorunlu ve çok kötü koşullarda çalıştırılmış olması maden üretiminde verimsizlik ve

⁷⁷ M. Şehmus Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketleri, s.180

⁷⁸ Baha Akel, Zonguldak Devlet Memurlarının Bugünkü Hayat Pahalılığı Karşısındaki Durumu, Kara İnci, İkinci Kanun 1942, Yıl 1, Sayı 10, s.7-8

işçi sorunu bir arada yaşanmıştır. M.K.K. ile uygulanan zorunlu çalışma iş kanununun işçilere sağladığı nispi hakları yok ettiği gibi, sınıfsal açıdan işçi aleyhine bir durum yaratmıştır.

1.7.1.3 Beslenme ve Barınma Sorunu

Zonguldak kömür havzasında çalışan işçilerin yaklaşık 314'ü Zonguldak ve çevre ilçe ve köylerinden gelen köylü-işçilerden oluşmakta idi. Köylü-işçiler her ayın on beş gününü maden ocağında, diğer on beş gününü de köyünde tarlasında çalışmakla geçirir. Tarım ürünlerinin bol olduğu yılların hasat toplandığı aylarda kömür üretimini azaltacak düzeyde işçi sıkıntısı yaşanmıştır. İşçilerin madenlerde çalışmayı meslek edinmemelerinin en büyük nedenlerinden biri çalışma koşullarının ağırlığı ve sosyal ihtiyaçların yetersizliğidir. Bu sorunların başında barınma ve beslenme sorunu gelmektedir. G. Kessler “Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları” isimli makalesinde bu durumu şöyle dile getirmektedir. “*Eski Fransız maden şirketinin işçilerine ikametgah olarak tahsis ettiği yerlerden birkaç tanesini ziyaret ettim: Gördüklerim modern bir çiftçinin hayvanları bile barındırmaktan içtinap edeceği (sakınacağı) penceresi dahi bulunmayan taş odalardı. Hiç bir suretle bu duvar harabelerine insan ikametgahı denemez. Anlaşılan bu müteşebbisler kendilerine toprak altından kara elması (kömür) çıkarmak için çok ağır ve tehlikeli şartlar altında çalışan kimselere karşı en ufak insani duygular beslememişlerdir.*”⁷⁹ Çok kötü koşullarda barındırılan bu yarı işçi-köylü grup kömür havzasında nitelikli işçi sorunu ile verimsizlik işçi başına düşen, üretim değerinin düşüklüğünü beraberinde getirmiştir. Aynı olumsuzluk işçilerin beslenmeleri için de geçerlidir. 1943 yılında işçiler 8'er saatlik 3 vardiya çalışır. Kendilerine işletmece sadece 2 öğün yemek verilmektedir. Ocakta çalışan işçinin günlük ekmek tüketimi 900 gr'dır. Bir ağır işçinin günlük kalori gereksinimi 4500 kalori iken işçi ancak 2000 kalorilik beslenebilmektedir. Bu yüzden yetersiz beslenmenin ortaya koyduğu zayıflık, kansızlık, her türlü hastalığa karşı dayanıksızlık havzadaki işçilerde çok yaygın olan bir durumdur.⁸⁰

⁷⁹ Gerhard Kessler, “Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları”, İktimai Siyaset Konferansları, Kitap 2, İstanbul 1949, s.13

⁸⁰ S. Dosdoğru – H. Dosdoğru, Sağlık Açısından Maden İşçileri, s.28

1.7.1.4 İş Kazaları ve Meslek Hastalığı

Madencilik iş kolunda eksik olmayan diğer bir sorun ise iş kazaları ve meslek hastalığıdır. Özellikle iş kazaları ve buna bağlı ölümler bu dönemde aşırı üretim zorlaması nedeniyle çok sıkça görülen bir durumdur. İş kazaları niteliksiz işgücü veya işçilerin dikkatsizliğinden ziyade; yeterli koruyucu önlemlerin alınmaması ve araç ve gereçlerin eksikliği başta gelen etkenler olmuştur.

Tablo 16. Zonguldak Kömür Havzasında İş Kazaları (1941-1948)

Yıllar	Ölü Sayısı	Yaralı Sayısı
1941	75	3.274
1942	108	3.154
1943	72	4.039
1944	83	3.817
1945	81	4.059
1946	61	3.798
1947	121	2.664
1948	58	3.860

Kaynak: Türkiye Taşkömürü Kurumu İstatistik Yıllığı, 1976

Tablo 16’da Zonguldak kömür havzasında 1941-1948 yılları arasındaki ölü ve yaralı sayıları verilmiştir. Bu dönem içinde ölümle sonuçlanan tüm iş kazalarının %59’u maden ocaklarında meydana gelmektedir. Tüm ülkedeki iş kazalarının yarısı Zonguldak kömür havzasında meydana gelmiştir.⁸¹ Bu rakamlar gerçeği yansıtmaktan uzaktır. M.K.K. ile zorunlu çalışma ve iş kazaları ile ilgili haberlerin yayınlanma yasağı getirilmiştir. Çalışma koşullarının bu derece zorlandığı, işgücünün daha fazla çalışma yöntemiyle sömürüldüğü bu dönem içinde üretimde sekiz yılda ortalama %33 oranında bir artış sağlanabilmiştir.⁸² Çalışanlar açısından diğer bir sorun meslek hastalıkları olmuştur. Maden ocaklarında sağlık koşullarını engelleyen güneş ve temiz havadan yoksun olunması ve kömür tozlarının yoğun olarak solunmaktan oluşan ve madenci hastalığı olarak bilinen “toz hasatalığı” neden olmaktadır. Ayrıca meslek hastalığı olarak sıtma ve verem çok yaygın görülen hastalıklardır.

⁸¹ Cemil Koçak, Türkiye’de Milli Şef, s.487

⁸² Sına Cıladır, Zonguldak Havzası Tarihi Gelişimi, G.M.İ.S. Yayınları, s.122

Tablo 17. Zonguldak Kömür Havzasında Akciğer Veremi Sayısı

Yıllar	Akciğer Veremi Sayısı
1938	121
1939	198
1940	286
1941	396
1942	652
1943	756
1944	960

Kaynak: Sabire-Hulusi Dosdoğru, Sağlık Açısından Maden İşçilerimiz, BDS Yayınları, 1990, s.36

Tablo 17’de 1938-1944 yılları arasında akciğer veremi sayısı görülmektedir. Kömür havzasında maden işçileri arasındaki veremli sayısını göstermemesine rağmen İkinci Dünya Savaşı yıllarında havzada veremin hızla yayıldığı görülmektedir.⁸³ Ahmet Ali Özeken 1937 yılında havzada yaptığı incelemede sıtmanın yaygın olması nedeniyle işçinin verimini düşürdüğünü, bu hastalığın insan enerjisi üzerinde yaptığı tahribat ve verimlilik üzerinde yaptığı olumsuz etkiyi bir iktisadi problem olarak görmektedir.⁸⁴ Tüm bu kötü barınma ve beslenme koşulları Zonguldak maden işçilerinin hayat standartlarının çok düşük olduğunu, gelişmiş ülkelerin standartlarının çok altında olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

1.7.2 1936-1945 Döneminde İşgücünün Özellikleri

Zonguldak kömür havzası 1840’lardan beri kömür madeni üretimiyle işçi yoğun kentlerden biri olmuştur. Ancak; havzada çalışan işçilerin 2/3’ü köylü-işçi niteliğinde oluşu yılın belirli aylarında çalışıp belirli aylarında köylerinde topraklarında ziraatle uğraşmaları madende çalışmayı sadece parasal gereksinmelerini karşılayacak kadar en fazla yılın dört ayında madenlerde çalışmakta diğer aylarında köyüne dönmektedir. Madenciligi kendisine meslek edinmeyen bu yarı işçi-köylü tipi kömür havzasında “işçi sorununu” sürekli yaşamıştır.

1930 yılında sonra kömür tüketiminin süratle artmaya başlaması, maden işçisi sorununu had safhaya ulaştırmıştır. Zonguldak kömür havzasında maden işletmeleri devletleştirilmeden önce her kuruluş işçi sorununu halletmek için değişik yöntemlere başvurarak çözmeye çalışmıştır. 1939 yılında (Kömür-İş) köylüyü maden işletmesine

⁸³ Sabire-Hulusi Dosdoğru, Sağlık Açısından Maden İşçilerimiz, s.36

⁸⁴ Ahmet Ali Özeken, Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi, İ.Ü. Yay. No:593, İkt. Fak. Yay. No:74, İstanbul, 1956, s.183

bağlamak ve sürekliliği sağlamak için işçilere maliyet fiyatına mısır dağıtımına başlamış, ocaklarda çalışan işçilerin vergi borçları işletmeler tarafından ödenerek, daha sonra ocaklarda çalıştırılarak işletmeye olan borcuyla takas edilmiştir.⁸⁵ Kuşkusuz bu tür özendirici koşullar üretimde nispi bir artış sağlasa bile nitelikli maden işçisi sorunu çözülememiştir. 1938 tarihinde Profesör Granigg tarafından hazırlanan raporda işçi sorunu çözüme yönelik getirilen öneride Zonguldak ve civarında işçi sitesi oluşturularak her işçiye 1 dönüm toprak vermek şartıyla 5-10.000 işçi yerleştirilebileceğini, burada yerleştirilen işçilerin ailelerinin toprak ekip, hayvan besleyeceğini, işçinin hergün servis trenleriyle iş başına getirilecek ve kendisine verilen ev ve arazi müesseseye ait olduğu için iş inzibatı da kolaylıkla temin edilmiş olacaktır.⁸⁶ İşçi sorununa yönelik tüm bu yaklaşımlar mevcut olan işçi-köylü tipinin korunmasına yöneliktir. Aynı zamanda siyasal iktidar işçiyi bir taraftan kontrol altında tutacak, diğer taraftan tarımsal gelirlerinde azalmayacağı görüşüyle uyumlu bir politikadır. Bir diğer görüş ise, maden havzaları içinde kütle halinde işçileri bir araya toplamak, köylünün ziraat işletmesinden ayırılarak proleterleştirilmesi, sol cereyanları körüklemek, ülkenin sosyal bünyesi açısından zararlar doğuracağıdır. Bu nedenle köylerde seyyar kurslar açmak suretiyle bugünkü sistemi (işçi-köylü tipini) muhafaza etmektir.⁸⁷ Yarı işçi-köylü tipinin korunması için bir diğer öneride işçilere ziraat hakkında dersler verilmesi ve bunların küçük örnek bahçelerinde örnek olarak gösterilmesinin yararlı olacağıdır.⁸⁸ Bu tür bir işçi-köylü tipi işçilerin mülksüzleşmemesi işçilerin sınıfsal açıdan bilinçlenmesi güçleştiği gibi, sendikacılık açısından da elverişli olmamaktadır.

Bu dönem içinde işgücünün bir diğer özelliğide işçi devrinin yüksek olmasıdır. Ahmet Ali Özeken, bu durumu şöyle dile getirmektedir: *“1937 senesinin başında son beş yılda çalışan işçi kayıtlarına dayanarak yaptığım incelemede bir işçinin havzada vasatı (ortalama) olarak 14-17 gün kaldığı kazmacı ve bilhassa lağımıcılar arasında nispeten kalifiye bir duruma gelmiş olan bazı işçilerde azami ikamet müddetlerinin 55 günü bulmadığını tespit etmiştik....1945'te havzaya*

⁸⁵ Orhan Tuna, Memleket Tetkikleri Konferansları 1943 Devresi, İstanbul-Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı XXI, İstanbul 1943, s.63

⁸⁶ Başbakanlık Umumi Murakebe Heyeti, Etibank EKİ Müessesesinin 1939 Yılı Raporu, Alaeddin Kural Basımevi, 1940, s.18

⁸⁷ Orhan Tuna, a.g.e., s.67

⁸⁸ Gerhard Kessler, Zonguldak ve Karabük'teki....., s.18

yaptığımız ikinci inceleme seyahatinde 1943 ve 1945 yıllarında çalışan serbest işçilerin ocaklarda kalış müddetlerinin 13 ile 28 gün arasında değiştiği ve 25 günden fazla kalanların ancak 4 işçiden ibaret olduğunu gördük.”⁸⁹ Havzadaki kömür işletmelerinin devletleştirilmesi ve M.K.K. uygulamasıyla devamlı işçi sorunu aşmaya çalışılmıştır. Orhan Tuna madenlerde zorunlu çalışma (mükellefiyet) uygulanmasının nedenlerini şöyle açıklamaktadır: “Bu yöntemin uygulanması muhtelif müesseseler arasında işçi tedariki bakımından olan rekabeti bertaraf etmek, işçinin muhtelif müesseseler değiştirmesine mani olmak, işçi tedarikini temin etmek ve diğer taraftan ücretin maliyet üzerindeki tesirini artırmamak bakımından çalışanların aldıkları ücreti tespit etme, ortalama olarak 17 gün kalan işçilerin daha uzun çalışmalarının temin olunamayacağı, ekim ve hasat zamanında işçi akınını ayarlamaya imkan bulunmayacağını”⁹⁰ vurgulamıştır. Maden işçiliğinin çalışma ve yaşam koşullarının oldukça ağır olması, zorunlu çalışma ve maden işçiliğini tercih edebilir kılmak için yapılan özendirici uygulamalar⁹¹, madenlerde devamlı işçi sorununu çözememiştir. Zorunlu çalışma 1 Eylül 1947’de kaldırılmasına rağmen çevre köylerden gelen işçiler asgari ücretle günde 12 saat çalıştırılmakta, ücretlerin düşüklüğü ve çalışma koşullarının ağırlığı nedeniyle işçilerin %80’i yılın iki ayı ocaklarda çalışmakta ve süre sonunda havzayı terk etmektedir.⁹² Zorunlu çalışmanın kaldırılmasıyla tekrar işgücü yetersizliği ile karşılaşılmuş ve bunun sonucunda Kasım 1947 başında İstanbul, İzmir gibi kömür kullanımı yüksek olan yerlerde kömür sıkıntısı yaşanmıştır.⁹³ Zorunlu çalışmanın yarattığı olumsuz etkiler sonucunda işçiler uzun bir süre madenlerde çalışmaya yanaşmamışlardır. Bu dönemde yöre halkına uygulanan bu baskılar romanlarımıza konu olmuştur. Sorunu en dramatik biçimde anlatan roman ise İrfan Yalçın’ın “Ölümün Ağzı” isimli romanıdır.⁹⁴ İşçiler bu

⁸⁹ Ahmet Ali Özeken, Türkiye’de Kömür Ekonomisi, s.181-182

⁹⁰ Orhan Tuna, Memleket Tetkikleri Konferansları, s.64

⁹¹ Zorunlu çalışmadan sonra işçilerin madenleri terk etmemeleri için okuma-yazma, çıraklık, meslek kursları, işçilere işçi koğuşları ve pavyonlar yapılması, sıcak yemek verilmesi, devam ikramiyesi gibi işi özendirici uygulamalara gidilmiştir.

⁹² Necdet Evliyagil, “Anadolu’dan Notlar”, Cumhuriyet, 17 Kasım 1948, Aktaran Şehmus Güzel, Türkiye’de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950), Ankara, 1982, A.Ü.S.B.F. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), s.187

⁹³ Aynı eser, s.187

⁹⁴ İrfan Yalçın, Ölümün Ağzı, Gölge Yayınları, 2. Baskı, 1990

dönemde madenlerde çalışmamak için çok ilginç yöntemlere başvurmuşlardır.⁹⁵ Zorunlu çalışma dönemi günümüzde Zonguldak'ta halk arasında “Madenkeşlik” olarak anılmaktadır. Zorunlu çalışma en uzun süre Zonguldak kömür havzasında uygulanmıştır. Zorunlu çalışmaya göre ayarlanmış maden üretiminin azalmaması için bir yıllık intibak devresi bırakılması zorunlu görülmüştür. Bu sürede zorunlu çalışma kaldırılacak, münavebeli (dönüşümlü) zorunlu çalışmaya tabi olanlarda yukarı yaş haddi 53'ten 45'e indirilmiştir. Zorunlu çalışmaya tabi iki çocuklu babalar hizmete alınmayacaktır. Bütün işçilere yıl sonunda hizmetlerine göre muntazam devam ve çalışma primi verilecektir. M.K.K. ile İş Mükellefiyeti Teşkilatı İşçi Takip Müdürlüğü şeklini almış ve işçi gelen bölgelere birer memur gönderilmiştir. Bu memurlar çalışmaya gelen işçileri (ameleleri) kaydederek her ay sıra ile isteğe bağlı olarak ocağa sevkedeceklerdir.⁹⁶

1.7.3 1936-1945 İşçi Hareketleri

Zonguldak kömür havzasında 1936-1945 yılları arasında işçi hareketleri açısından fazla canlı bir dönem değildir. Bu dönem Zonguldak kömür havzasında önemli gelişme ve uygulamaların olduğu dönemdir. Daha önce yabancı ve yerli sermayeli kömür şirketleri 1940 yılında devletleştirilerek tümü Ereğli Kömürleri İşletmeleri (EKİ) bünyesinde toplanmıştır. Bu dönemde diğer bir önemli gelişme MKK ile 28 Şubat 1940 tarihinde Ereğli kömür havzasında uygulanan Ücretli İş Mükellefiyeti'dir. Bu kararnameyle Zonguldak İli sınırları içinde ve Trabzon havalisinde İş Mükellefiyeti Takip Müdürlüğü kurulmuştur. İlgili müdürlük seferberlik planına göre hazırladığı yirmişerbin kişilik 3 grup askerlik ertelemesini uygulamaya geçirmiştir. Buna göre 1. ve 2. listeler çalışırken 3. listedekiler dinlenecek, iki ay çalışma ve bir ay dinlenme esası üzerine çalışmaya tabi tutulacaklardır.⁹⁷ İş mükellefiyeti hükümet tarafından bir tür askerlik görevi gibi görülmektedir. İki ayda bir değişen münavebeli (dönüşümlü) işçiler, askerlikte

⁹⁵ Bir zamanlar ocakta çalışmamak için işçiler kendilerini sakat ederlermiş. Kimisi bir odunun üzerine koyarmış sağ veya sol elini avradının eline de verirmiş baltayı... vur dermiş baltayı “vur ki yanında kalam” Doğan Katırcıoğlu, Yeraltında Sesler Var, İstanbul, 1993, (kendi yayını), s.107

⁹⁶ M. Şehmus Güzel, “İkinci Dünya Savaşı'nda İşçiler ve Sermaye”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Aralık, 1992, Sayı 150, Cilt XVI, s.31-41

⁹⁷ 27.02.1940 tarih ve 12899 sayılı kararname, Resmi Gazete, No:4444

olduğu gibi kilo kaybedip kaybetmediklerini ölçmek için tartılıyor. EKİ tarafından yılda bir kez olmak üzere işçilere bir kat elbise, bir kasket ve kundura verilmekteydi.⁹⁸ İş davetine uymayan veya işbaşından kaçanların zabıta kuvveti ile işyerine getirilmesi, kaçan ve saklanan mükelleflerin bulunması için ailelere baskı yapılması, yöre halkının büyük tepkisine neden olmuştur. Bu tepkilerin kamuoyuna yansımaması için “maden müesseseleri tarafından işçi celbi için her ne şekil ve nam olursa olsun propaganda yasağı”⁹⁹ getirilmiştir. Ücretli iş mükellefiyeti uygulamasına en büyük tepki işe gelmeme ve işten kaçma şeklinde ortaya çıkmıştır.

Tablo 18. İş Mükellefiyeti Teşkilatlarınca Kaydedilen Olaylar (1 Haziran-30 Aralık 1940)

İlçeler	Ay Başında Gelmeyenler	Firar Edenler	Toplam
Zonguldak (merkez)	1.333	808	2.141
Bartın	1.372	1.398	2.770
Devrek	2.375	2.858	5.233
Ereğli	234	236	470
Safranbolu	985	299	1.284
Toplam	6.299	5.599	11.898

Kaynak: Hürrem Barım, “Ücretli İş Mükellefiyeti”, Zonguldak, Doğan Matbaası, 1941, s.63*

Tablo 18’de zorunlu çalışmanın uygulandığı ilk sekiz aylık dönemde 5.599 kişi iş yerinden firar etmiş, 6.299 kişi de ay başında işten dönmeyip toplam 11.898 kişi bir biçimde işten ayrılmıştır. İşçi eylemleri açısından grevler değişik ölçütlere göre türlere ayrılırlar. İşyerini terk etme işe gelmeme grev türleri içinde sayıldığından¹⁰⁰ bu denli yüksek işten kaçma ve ayrılmaları işçi hareketi içinde bir eylem türü olarak sayılır. Bu dönemde zorunlu çalışma ve yapılan diğer baskılar göz önüne alındığında oldukça büyük bir işçi eylemi olarak nitelenebilir. Bunun dışında 1936-1945 dönemi Zonguldak kömür havzasında işçi eylemi olmamıştır.

⁹⁸ Şehmus Güzel, Türkiye’de İşçi Hareketleri, Sosyalist Yayınları, No:5, İstanbul, Birinci Baskı, 1993, s.169

⁹⁹ 27.02.1940 tarih ve 12899 sayılı kararname, Madde no:5

* Düzeltme

¹⁰⁰ Şehmus Güzel, Grev, Sosyalist Yayınları, No:6, İstanbul, 1993, s.21

BÖLÜM 2

ZONGULDAK İLİ'NDE 1960-1980 DÖNEMİ SANAYİLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞİM

2.1 1960-1971 Dönemi

27 Mayıs 1960 üzerine yapılan araştırmalar genelde yaşanan siyasal ortamın değerlendirilmesinde odaklaşmaktadır. DP iktidarının olumsuzlukları üzerine yapılan değerlendirmelerde geriye doğru gidildiğinde "Aferistlerin 1939'da devletçi bürokratlara terk etmek zorunda kaldıkları iktidarı 1950'lerde yeniden ele geçirmelerini izleyen uygulamaları ile aydın kesimler üzerindeki baskılarından söz edilir. Günümüzde yapılan bazı değerlendirmelerde ise 60 ihtilalinin özünde; asker sivil bürokrasinin gelişen sermaye kesimi karşısında yitirmekte olduğu toplumsal statüyü yeniden kazanmak için başkaldırısı olduğu noktasında birleşilmektedir. Dönemin siyasal ve toplumsal gelişmeleri incelenirken genelde gözardı edilen bir olay ise; uluslararası konjonktürdeki değişime bağlı zorlamalar olmaktadır.

1945'te Milletler Cemiyeti'nin yerine kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kuruluşu ile birlikte gündeme gelen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1930'larda kabul görmeye başlayan Keynesçi iktisat politikalarının uzantısı olarak "Sosyal Devlet" ilkesinin geliştirilmesini zorunlu kılıyordu. Bu yeni ilke, sermaye birikim sürecinin sağlanması sırasında, tarafları "eşit" olarak tanımlayan ve eşit taraflar arasındaki serbest rekabet ve pazarlık koşullarına her türlü müdahaleden kaçınan "Hukuk Devleti"nin yeniden tanımlanmasını zorunlu kıldı. Devlet, sosyal olma niteliği ile birlikte "ekonomik açıdan zayıf tarafın koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için piyasaya doğrudan müdahale yetkisi ile donatıldı. Dünyada 1945-1960 dönemi genelde "kapitalizmin restorasyonu" ya da "yoksullukla mücadele yılları" olarak anılmaktaydı. DP'nin iktidar dönemine denk düşen bu yıllarda diğer ülkelerde yaşanıp tamamlanan bu süreç Türkiye'de hiç yaşanmadı.

Çalışan kesimlerin tüketici niteliğini kazanarak, artan üretimi talep edebilme yeteneğini geliştirecek toplumsal ve yasal düzenlemeler ihmal edildi. Sermaye birikim sürecini artırmaya yönelik sömürü düzeyi giderek arttı.

1957 seçim sonuçları DP'yi çılgına çevirmişti. İçeride hırçınlığını artıran DP dış destek arayışına girdi. Hatta bu uğurda Lübnan'ı bile istilaya kalkıştı. Buna karşılık CHP toparlanmaya başladı. İlk kez Genel Sekreterliğe bağlı bir araştırma bürosu kurularak, hepsi de yabancı dil bilen Türkan Feyzioğlu, Osman Okyar ve Bülent Ecevit bu büronun başına getirildi. Araştırma bürosu yabancı yayınlar yolu ile dünyadaki gelişmeleri yakından izleyerek 12 yasa tasarısı hazırladı. Bu tekliflerin büyük çoğunluğu grev hakkının tanınması, Milli Korunma Kanununun kaldırılması gibi çalışanları yakından ilgilendirmekteydi. DP iktidarı çöküş paniği içinde ABD'ye müdahale hakkı tanıyan antlaşmalar imzaladıysa da batının desteğini kazanamadı. Batı, DP'yi "sosyal devlet" ilkesine yaklaşmaya zorluyordu. DP 1960 öncesi bu kez de Sovyetler Birliği'ne yanaşmaya çalıştı, gene başarısız oldu. İçte yükselen baskıyı "Görülen Lüzum Üzerine" yasasıyla bastırmaya çalışan DP'nin Yargıtay Başkanı ve bir grup yargıcın görevden alınmasıyla sokağa taşan tepki, 28-29 Nisan olaylarına neden oldu. Gençlik ayaklanmaları 30 Nisan'da Ankara'ya da sıçradı.

27 Mayıs 1960'da başlayan dönem ve bu dönemin uzantısı olan yasal düzenlemeler, bazı yazarlarca "elitist", "toplumdan kopuk", "tepki yasaları" vb. biçiminde değerlendirilse de olayın özü, 1961 Anayasası'nın 2. Maddesinde açık ifadesini bulmuştur. "Türkiye Cumhuriyeti sosyal bir hukuk devletidir." Bundan sonra yapılacak olan yasal düzenlemeler de sosyal devlet ilkesi ile uyumlu düzenlemeler olacaktır. Ta ki 12 Mart 1971 'e kadar.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile DP'nin iktidarı son buldu. Parti kapatıldı; yöneticileri, Meclis divan üyeleri Yüce Divan'da yargılanmaya başladı. Böylece CHP ülkedeki en güçlü siyasal örgüt konumuna geldi. Büyük ölçüde CHP'nin 1. kurultayında kabul edilen "İlk Hedefler Bildirgesinin izlerini taşıyan

yeni Anayasa taslağı Kurucu Meclis'te¹⁰¹ ve kamuoyunda tartışılarak halk oyuna sunuldu ve % 61 çoğunlukla kabul edildi.

2.2 Zonguldak'ta İlk Bölge Planlama Çalışması

27 Mayıs 1960 ortamında hazırlanarak kabul edilen 1961 Anayasası genelde, bir "tepki" anayasası olarak tanımlanmaktadır. 1961 Anayasasının bizce önemle üstünde durulması gereken bir hükmü, 2. Madde'de yer alan "Sosyal devlet" ilkesidir. Kabaca, iktisaden zayıf tarafın korunması amacıyla devletin toplumsal yaşama müdahalesi biçiminde tanımlanabilecek bu ilke, bir yandan çalışma yaşamında sendikal gelişmelerin teşvikini öngörürken, öte yandan da fizikî planlama yolu ile özellikle kentsel alanlarda ortaya çıkan eşitsizliklerin kısmen de olsa azaltılmasını hedeflemekteydi.

Kentsel alanlarda fizikî planlama, Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen ilk yıllardan başlayarak özellikle Başkent'in imarı konusunda gündeme getirilmişti. Kentler için imar planları 1961'den önce de yapılmaktaydı. Ancak, planı ekonomik ve sosyal ilişkilerin mekana yansıması olarak gören "bütüncül planlama", yani planlama alanının bölgesel ve ülkesel ilişkiler içinde olası gelişme alternatiflerinin değerlendirildiği çalışmalar, 1961 öncesinde gündeme getirilmemişti. 1960 sonrası bütüncül planlama anlayışının, büyük ölçüde dış yardımlardan yararlanma amacıyla da olsa, gündeme gelmiş olması planlılar açısından çok önemli bir gelişmedir.

1960-1971 döneminde görülen yeni kurumlaşma, "planlama"nın önemini, 1930'larda proje bazında ele alınan Sanayi Planları'ndan farklı bir biçimde ortaya koymuştu. Devlet Planlama Teşkilatınca üstlenilen, geniş anlamı ile sosyal ve iktisadi planlama, fizikî boyutunu, İmar ve İskan Bakanlığı bünyesinde kurulan "Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü" aracılığıyla kazanacaktı. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşunun ardından OECD, FAO, ve AID gibi uluslararası kuruluşlardan da teknik yardım alınarak İstanbul'da kurulan Doğu Marmara Alt Bölgesi Pilot Projesi çalışmalarına başlandı. Merkez Teşkilatı ise AID ve DPT koordinasyonunu kurarak 1961 yılında "Zonguldak Pilot Projesi" çalışmasını

¹⁰¹ Kurucu Meclis'te Zonguldak'ı Necat Duman temsil etmekteydi. (İl İl Türkiye Ansiklopedisi, Milliyet yayımları, cilt 3, Milliyet Matbaası, s.905)

başlattı. Zonguldak Pilot Projesi olarak başlayıp, Zonguldak Bölgesi Ön Planı'na dönüşerek 1961-1963 yıllarında merkez teşkilatınca ele alınan ilk proje olma özelliğini taşıyan çalışmaların temel amacını, Ereğli'de Demir-Çelik Fabrikalarının kurulmasından sonra yaşanacak gelişmelerin önceden planlanması gereği oluşturmaktaydı. Zonguldak Bölgesi Ön Planına, Aydın Germen, Tuğrul Akçura, Enver Ergun, Yiğit Gülöküz ve İlhan Tekeli gibi günümüzün planlama, alanındaki saygın isimleri emek vermişti.¹⁰²

Zonguldak Bölgesi Ön Planı her ne kadar Ereğli'de yaşanacak değişimin Zonguldak bölgesine etkilerini irdelemekteyse de, olası gelişmelerin olumsuz etkilerini gidermeye yönelik yaptırım gücü ve önlem önerileri geliştirmekten çok, mevcut ilişkilerin kapsamlı bir tespitinin yanı sıra, olası olumsuzluklara dikkat çekmekle yetinmiştir. Bu yönü ile fizik mekânı irdeleyen ayrıntılı bir analitik etüd çalışması niteliğinde olan Ön Plan, fizikî önermelerinin gerçekleştirilmesi için gerekli malî ve idari yaptırımdan yoksun olduğundan -ki bu eksiklik günümüz için de geçerliliğini korumaktadır- iyi bir akademik çalışma olmanın ötesinde bir anlam taşımamaktadır.

Planlama İmar Genel Müdürlüğü bu dönemde bölge kitapları da hazırlamış, buradan giderek Millî Fiziki Planlamaya geçişi öngörmüşse de, giderek artan "bölgecilik" korkusu bu çalışmaların da askıya alınması ile sonuçlanmıştı. DPT ile bir türlü gerekli koordine çalışmayı sağlayamayan Genel Müdürlük 1970'lerde bu tür çalışmaları durdurup, daha az toplumsal tehlike içeren, analitik etüdlere dayanmayan Çevre Düzeni Planlarına yöneldi.

1960'larda başlatılan projelerin hemen tümünün dikkat çekici ortak özelliği, hepsinin dış kaynaklı kredi veya teknik yardım ilişkisine 'sahip olmasıydı. Ereğli Demir-Çelik Tesislerinin kurulması için de Amerikan konsorsiyumu ile anlaşma sağlanmış, yabancı yatırımcıların teşviki amacıyla DP döneminde başlatılmış tüm ilişkilerin daha da geliştirilerek sürdürülmesine önem verilmişti.

¹⁰² Zonguldak Bölgesi Ön Planı, a.g.e., s.7

2.2.1 Ereğli Demir-Çelik Tesisi'nin Kuruluşu

Zonguldak'ın sanayileşme süreci bu ilde kurulan sanayi kuruluşlarının kuruluş öyküsü kadar çalışmaların gündemine girmemiştir. Kentin sanayileşme politikası bölgede bulunan hammadde kaynaklarına göre şekillenirken kentin özelliği de bu faktörler üzerinde şekillenmiştir. Birinci bölümde belirttiğimiz Karabük Demir-Çelik Fabrikalarının kuruluş öyküsü kadar olmasa bile Ereğli Demir-Çelik Fabrikalarının kuruluş öyküsü Türkiye'deki sanayileşme politikası ve sermaye birikim modeli çerçevesinde çok önemli örnek teşkil etmektedir.

1944'te Ereğli'de bir demir-çelik kompleksi kurulması öngörüldü. Bu yolda istenen kredi ve teknik yardım ABD tarafından reddedildiği gibi yolladıkları uzman Thomburg'un raporunda Türkiye için, Karabük kompleksini durdurmayı önerecek dereceye varan bir hammadde ve tarım ürünleri ihracatçısı işlevini öngörüyordu.¹⁰³ Bu tarihten 16 yıl sonra 1960'ta Ereğli demir-çelik (EDÇ) kompleksi başlıca Amerikan kredisi ve teknolojiyle kuruldu. AID'in Türkiye hükümetine EDÇ inşası için verdiği 129 milyon dolarlık kredi esas fabrikayı anahtar elde teslim için Koppers Co. Inc.'in liderliğindeki konsorsiyuma verdi.

1944'te sakıncalı, gereksiz, imkansız görülen bu kompleksin kuruluşunun ulusal ve uluslararası düzeyde ne olmuş ne değişmişti de 1960'ta mümkün olmuş gerçekleşmişti. Demir-çelik sanayi başlıca iki ayrı tür meta üreten iki ayrı eksen etrafında oluşmuştur. Profile çelik üretimi ve yassı çelik üretimi bu iki ayrı girdi şeklinde kullanılan sanayi dalları açısından ayrı birikim modellerini beraberinde getirmiştir. EDÇ Türkiye'de yassı çeliği ilk defa üreten birim olarak kurulmuştur.

Demir-çelik sektörünün gelişmişlik düzeyi ülkenin sanayileşmede ulaştığı aşamayı işaret etmesi bakımından hemen herkes tarafından kabul edilmiş bir ölçüttür. Demir-çelik sektörü hem ekonomik gelişmeden büyük ölçüde etkilenen, hem de ekonomik gelişmeyi büyük ölçüde belirleyen bir sektördür. Demir-çelik sektörü geriye doğru bağlantı etkisinin büyük olması nedeniyle, tüketici olan madencilik, enerji sektörlerini beslemektedir.

Ereğlililere soracak olursanız, Er-Demir, Ereğli'ye DP iktidarının bir hediyesi olarak tanımlanır. Oysa, ülkede bir Demir-Çelik fabrikasının yapılması konusundaki

¹⁰³ Nora Şeni, Dünya Sanayi Haritasındaki Evrimi Açısından Ereğli Demir-Çelik, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 7. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1774-1775

ilk tartışmaların ortaya çıktığı 1920'lerde, adı anılan Ereğli'den salt güvenlik gerekçeleriyle vazgeçilmişti. Deniz kenarında yer âlân, stratejik önemdeki bir fabrikanın korunamayacağı kaygısı ile ilk tesis için önce Tefen, daha sonra ise Karabük'e karar verilmişti.

Karabük'te 1927'de temeli atılıp, 1941'de üretime geçen yuvarlak mamul üreten fabrika daha tam kapasite ile üretime başlamadan önce, yassı mamul üretecek bir fabrikanın daha kurulması istemi ortaya çıktı. II. Dünya Savaşı daha sona ermeden, 1944 yılında, Karadeniz Ereğlisi'nde bir demir çelik kompleksi kurma projesi ortaya atıldı. Dönemin Başbakanı Saraçoğlu'nun metalürji, tarım, ulaşım ve ücretler alanında bazı hedefler tespit etmek üzere oluşturmaya çalıştığı planda, Ereğli'de bir demir-çelik kompleksinin de kurulması öngörülmüştü. Bu projeler ABD'nin Türkiye hakkında tasarılarına öylesine aykırıydı ki, projelerin gerçekleştirilmesi için gerekli her türlü yardım (kredi, teknik yardım, danışmanlık vb.) reddedildi.

1947 iktisadi Kalkınma Planı'nda da, Ereğli'ye demir-çelik kompleksi kurulması, gerekli kredi anlaşmaları sağlanamadığı için plana alınmadı. Buna karşılık, Karabük'ün dörtte bir kapasiteden tam kapasiteye ulaşmasını sağlayacak tevsi çalışmaları, Amerikalıların "kapatma" tavsiyesine rağmen, 5 yıllık plana dahil edildi. Karabük'e ilişkin yapılacak, diğer işler arasına ise, "İnşaa halinde bulunan Ereğli Limanının plan devresinde ikmali"¹⁰⁴ konusu alındı.

Karabük tevsi planı içinde Ereğli Limanı ile Karabük arasındaki bağlantının demiryolu ile sağlanmasının öngörülmesi, Karabük'ün kendisine çok daha yakın ve demiryolu bağlantısı kurulmuş, denizyolu olarak kullandığı Zonguldak Limanının yerine, yeni bir denize çıkış arayışı ile değil, ileride kurulacak fabrikalar arasında, gerekli kara ve deniz bağlantısının önceden sağlanması amacı ile açıklanabilir. Nitekim aynı planda, Ereğli Limanı tevsi çalışması "müstakbel ihtiyaçlara göre tevsian ikmali" gerekçesi ile yer alarak 25.000.000 TL'lik bir ödenek ayrılması öngörülyordu.

1944 yılında Amerikan vetosu ile karşılanan, ancak zamanın Hükümetlerinin gündeminde her zaman yer alan Ereğli Demir Çelik kompleksinin

¹⁰⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Türkiye Bölgesel İktisat Tarihi I, ODTÜ Yay., Ankara, 1974, s.126

yapımının, 1960 yılında salt ABD kredileri ve teknik yardımı ile kurulması nasıl açıklanabilir? Bu konuda yapılan açıklamalar genelde, 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermaye Kanununa karşın, Türkiye'deki siyasal dengesizliğin uluslararası sermayeye gerekli güven sağlayamaması; ya da 1950'lerin liberal gümrük rejimi nedeniyle, yabancı sermayenin kendi merkezlerinde ürettiği metayı Türkiye'ye doğrudan ihraç etmeyi tercih etmesi başlıkları altında toplanmaktadır. Nora Şeni ise, araştırmasında,¹⁰⁵ yabancı sermayenin Türkiye'ye yatırım yapmaktan kaçınmasını sermayenin uluslararasılaşma sürecinin kapsamının değişmesine bağlamakta. Söz konusu dışsal konjonktürel değişim, çok kabaca özetlenecek olursa; kâr hadlerini belirleyen geleneksel meta-para-meta dönüşüm dinamiğinin yerini para-meta-para ilişkisine terk etmesi ile açıklanmakta. Bu dönüşümün ilginç bir örneği olarak Ereğli Demir Çelik tesislerini inceleyen Nora Şeni, tesislerin kuruluşunu 1954 Petrol Kanunu ve 1957'lerde yabancılara Türkiye'de rafineri kurma hakkını veren kanunla ilişkilendiriyor. Petrol, benzin gibi sıvı ve gazların taşınması ve muhafazasını sağlamak amacıyla çelik tüp ve boru imaline yönelik iki fabrikanın (Mannesmann-Sümerbank ve Borusan'ın) kuruluşu¹⁰⁶ da bununla ilgili. Türkiye'de Kurtuluş Savaşını destekleyen mevcut sermayeyi, uluslararası sermayenin "ticarî" uzantısı olarak niteleyen Nora Şeni, Ereğli Demir Çelik kompleksinin kuruluşunun; ticarî sermayenin paketleme, montaj, ambalaj gibi kalifiye iş gerektirmeyen "sınai" faaliyetlere yönelerek tarihi görevini bitirmekte olduğu bir dönemde gerçekleştiğini savunur.

Ereğli Demir - Çelik Fabrikaları T.A.Ş., 28 Şubat 1960 tarihli ve 7462 sayılı yasa ile anonim şirket statüsü ile kurulur. Koppers Corp. Inc.'in liderliğindeki konsorsiyumun "anahtar teslimi" gerçekleştireceği yatırımın toplumsal sermayesine katılım payları şöyle belirlenmiştir: % 28 ABD konsorsiyumu payı, % 9 Chase International, % 12 öze! sektör ve % 51 Türkiye Devleti. Buna karşın, kompleksin 9 koltuklu idare heyetinde "Devlet" Karabük Demir-Çelik ve Sümerbank adına iki koltukla temsil edilir gibi görünürken,

¹⁰⁵ Nora Şeni, Emperyalist Sistemde "Kontrol Sanayi" ve Ereğli Demir-Çelik, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978

¹⁰⁶ Kaynak Yılpar, "1961 Demir-Çelik Sektörü Programı Ön Çalışmaları", DPT, Ankara, s.48

Vehbi Koç, "toplumsal sermayesine katılmadığı bir üretim biriminin idare heyetinde 9 koltuktan birini işgal etmektedir."¹⁰⁷

1968, 1969 ve 1972 yıllarında kompleksin büyütülmesi söz konusu olduğunda US Steel Engineers and Consaltant'ın mühendislik hizmetleri ve yabancı sermaye yeniden devreye girer. 1968 ve 1969 yıllarında AID'den toplam 26.700.000 frank, 1969'da ve 1972'de, ikinci oksijenli çelikhane için toplam 11.044.000 frank Fransız kredisinin yanı sıra 1972'deki büyük gelişme projesi için; 161.810.600 frank kredi daha kullanılır.

Ereğli Demir Çelik fabrikalarının yer seçimine ilişkin ayrıntılı bir çalışmayı Zonguldak Bölge Ön Planında bulabiliyoruz. Zonguldak Bölge Ön Planı, 21.4.1960 tarih ve 4/12975 sayılı kararname ile kabul edilen "Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketinin kurucular anlaşması" ve "Esas Mukavele" şartlarından başlayarak, resmî bir yayına göre dozu oldukça yüksek eleştiriler içeriyor. Plan belgesinde, sermaye ve yönetim yapısının çelişkili durumuna dikkat çekilerek şöyle deniyor: "Ereğli Demir Çelik Fabrikaları'nca yapılan 22 Kasım 1963 tarihli ilanda 70.000 hisse senedinin" satıldığı bildirilmektedir. Görüldüğü gibi, şimdiye değin ancak 35.000.000 TL'lik özel sermaye kullanılabılmıştır. Bu durumda 2,5 milyar TL tutarındaki yatırımın çok büyük bir oranı Türk Hükümetince karşılandığı halde, Devlet tarafından kurum üzerinde hiçbir denetleme hakkı bulunmaması Devlet'çe yapılmış toplu bir yatırımın çok ufak bir toplulukça denetlenmesi gibi istenmeyen bir durum yaratmıştır."¹⁰⁸

Çalışmada ayrıca, Ereğli Demir Çelik'in yatırım bedeli, Hindistan'da yapımı planlanan Rourkela, Bhilai ve Durgapur demir-çelik fabrikaları ile üretim ve yatırım açısından karşılaştırılarak; yapılan yatırımın dünya standartlarına göre çok pahalı, geri teknolojili ve mukavele şartı olan % 30 kâr marjı ile rekabet gücü olmayan bir yatırım olduğu belirleniyor.

"Bir Demir Çelik Fabrikasının Kuruluş Yeri Seçiminde Genel Eğilim" başlığı altında genel olarak demir-çelik Sektörünün yer seçiminde gözetilmesi gereken temel kriterler de irdeleniyor. Bu irdelemeye göre; işgücü ve enerji kaynaklarına yakınlık faktörü ikincil etmenler arasına sokulmakta, hammadde taşıma

¹⁰⁷ Nora Şeri, a.g.e., s.83

¹⁰⁸ Zonguldak Bölge Ön Planı, a.g.e., s.74

maliyetlerinin, mamul madde taşıma maliyetlerinden yaklaşık 3-4 kat yüksek olduğu belirtilerek, ülkemizde çekim gücü yüksek merkezler oluşmadığından, pazara yakınlık ilkesinin de çok önemli olmadığı belirlenmekte.¹⁰⁹ Karabük Demir Çelik Fabrikasının yer seçimini "savunma yönünden bazı düşüncelere bağlayarak tartışmayan çalışmada, Ereğli Demir-Çelik Fabrikalarının yer seçimine biraz daha ayrıntılı olarak yer veriliyor: "Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları, Armutçuk Kömür İşletmesi yakınında" kurulmasına karşılık, buradan elde edilen kömürün koklaşmaya elverişli olmamasından ötürü, kullanacağı kömürü Zonguldak'tan getirecektir. Demir cevherinin de demiryolu ile Balıkesir, Samsun ve İskenderun'dan getirileceği düşünülürse, fabrikanın bugünkü kuruluş yerinin seçimindeki neden anlaşılamamaktadır."¹¹⁰ Gözetilen yer seçim ilkesinin "kömüre yakınlık" olması halinde bile Ereğli'nin tercih edilemeyeceğinin belirtildiği çalışmada "... bu durumda da fabrikaları Filyos'a kurmak gerekirdi. Böylece Karabük fabrikaları ile bağlantısı sağlanır, iki fabrikanın entegre kuruluş gibi çalışmaları mümkün olurdu" deniliyor. Yer seçimine ilişkin değerlendirme günümüz gerçeklerini öngören şu saptama ile sonlanıyor: "Görülüyor ki, bugün gerek çalışan, gerekse kurulmakta olan iki demir çelik işletmesi, başarılı olmayan kuruluş yerlerinden ötürü Türkiye'nin endüstriyel varlığı içinde sürekli bir yük olarak belireceklerdir."¹¹¹

Planlama açısından son derece önemli bir yatırım olan Erdemir'in kuruluşu ve yaratacağı sonuçları içeren planlama çalışması, 1960'ların sonlarında İmar ve iskân Bakanlığınca başlatılır. Yukarıda aktarılan görüşlerin yapımın başlamasından önce büyük bir ihtimalle DPT'ye de iletilmesine karşın, Mayıs 1961'de inşaatla girilir.

Tesis, 15 Mayıs 1965'te işletmeye açılır. Osmanlı'nın "Sancağı" Ereğli, il merkezi olma niteliğini 1924'te Zonguldak'a kaptırmıştı ama, II. Demir Çelik tesislerini kimseye kaptırmamış oluyordu. 1960'lara kadar ilçe dışına yalnızca kereste, sebze ve meyve satabilen Ereğli'de çilek tarlalarının üstüne fabrikalar ve apartmanlar kuruldu. Böylece bitkisel üretim ve "Osmanlı Çileği" neredeyse tamamen yok olacaktı. 3.500 dönümlük alanı kaplayan Erdemir'in 2.74.000

¹⁰⁹ Zonguldak Bölge Ön Planı, A.e., s.67

¹¹⁰ Zonguldak Bölge Ön Planı, A.e., s.68

¹¹¹ Zonguldak Bölge Ön Planı, A.e., s.68

metrekaresi fabrika, 530.000. metrekaresi konut alanına ayrılmıştı. Şirket 3500-4000 işçi çalıştırılacağı varsayımı ile; teknisyenler için 50, ustabaşlar için 200, kalifiye işçiler için 750, toplam 1000 işçi evi, bekâr personel için 100 kişilik pavyon, evli personelden idarî personel için 25, öteki personel için toplam 100 bina yapılmasını öngörmüştü.

1960 yılında 8.812 olan Ereğli'nin nüfusu Erdemir'in faaliyete geçmesi ile adeta patlama yaptı. 1965'te 21.596'ya ulaşan nüfus, 1970'de 28.904'ye ulaştı. Kentin güneydoğusunda yerleşen tesisler kendi kendine yeterli ve içine dönük ikinci bir kent konumunu kazandı. Tarımsal üretim neredeyse tamamen yok oldu, arsa fiyatları inanılmaz ölçülere erişti. 1949 yılında imar planı yapılmış olan Ereğli'nin harita alımları 1961'de tamamlanmıştı. 1960'iar da yenilenen imar planı, neredeyse onaylandığı gün ihtiyaca cevap veremez hale geldi. Kentsel rantların yüksekliği beraberinde hızlı ve düzensiz apartmanlaşmayı da getirdi. Böylece kentin altyapısı da kısa zamanda iflas etti. 1970'lere gelinirken, demir-çelik sanayine bağlı yan sanayiler de gelişmeye başladı. Erdemir'de üretilen hammaddeyi işleyen çok sayıda haddehane ve dökümhanenin yanı sıra, soba, karyola, yedek parça imalatçıları ve dökme demirciler ortaya çıktı. Erdemir'in sacını kullanan özel tersaneler kuruldu. 1970'lerde başlayan tersanecilik kentte, Türkiye'nin en büyük özel tersanesinin kurulması ile sonuçlandı. Onu daha küçük ölçekli başka tersaneler izledi.

2.2.1 Çalışma Yaşamı

1952'de Türk-İş'in kurulması ile konfederasyon tipi örgütlenmeye başlayan sendikacılık hareketi, gelirleri üye aidatlarına bağlı olan tüm kurumlar gibi, içine düştüğü mali sıkıntıları hükümetlerden alabildiği yardımlarla çözmeye çalışmaktaydı. 1955-57 döneminde Türk-İş'in lider ve yönetici kadrolarına CHP yanlısı veya CHP üyesi sendikacıların seçilmesi hükümet ile Türk-İş'in ilişkilerini gerginleştirmiş, hatta 1956 yılında, Türk-İş'in Sendikalar Kanununa aykırı kurulma iddiasına dayanarak kapatılma istemi ile mahkemeye verilmesi konfederasyonu ciddi bir biçimde baskı altına sokmuştu. Cahit Talaş, 1954-1960 dönemi sendikacılığının ayırıcı üç temel özelliğine dikkat çeker. Bunlardan ilki,

Amerika'dan AID aracılığı ile alınan teknik ve mali yardımlarla başlayan yardımlarla başlayan sendikal eğitim faaliyetleri, ikincisi sendikacılık hareketinin pragmatik alanda kalmayı yeğlemeleri ve son olarak; "özellikle sıkıntı ve bunalım zamanlarında, başka ülkelerde genellikle belirenin tersine, sendikacılık hareketinin siyasal faaliyetler dışında kalmaya çok dikkatli bir çaba göstermesidir."¹¹² Kurucu Meclis ise Türk-İş'i toplumsal yaşama ilişkin pek çok konuda "Danışma Kurumu" olarak kabul etti; bu durum 1960'ların ortasına kadar sürdü. Sendikaların bu konumlarını kurucu meclise kabul ettirmeleri 31 Aralık 1960'ta Sarachanebaşı'nda İstanbul ve komşu illerin sendikalarının o güne kadar ulaşılmamış bir katılımı ile düzenledikleri en büyük siyasal ve sosyal içerikli mitingle kazanılmıştı. Ancak partilerin işçi oylarına fazla önem vermediği, tek bir sendikacının meclise girmesiyle açığa çıktı. Bu tek sendikacı AP listesinden seçime katılan Saim Kaygan'dı.

Talas'ın yapmış olduğu değerlendirme, aslında 1960-1970 yılları arasındaki sendikacılık hareketi açısından da geçerliliğini korumuştur. 274 Sayılı Sendikalar Kanunu'nu, sendikaların siyasal partilerle organik ve mali ilişkilerini yasaklıyor, buna karşın, siyasal alanda etkin bir demokratik güç olmalarına da olanak sağlıyordu. Türk-İş bu dönemde de AID ile olan mali ilişkisini, partiler üstü politika yapma tercihi ile birlikte ve hükümetlerle ciddi bir çatışma yaşamaksızın sürdürdü. 1967'de DİSK'in kuruluşu, Türk-İş'de içsel muhalefetin de önünün kesilmesine yol açtı.

24 Temmuz 1963 tarihinde 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun yürürlüğe girmesiyle sendikal yaşam hareketlendi. 1960'ta 282.967 olan sendikalı işçi sayısı, 1967'de 834.680'e, 1971'de ise Çalışma Bakanlığı verilerine göre 2.362.787'ye, DPT verilerine göre ise 1.200.000'e ulaştı. 2008 sayılı İş Kanunu ile getirilen (1932 yılında) asgari ücret tespitine ilişkin 32. madde hükmü, ancak 1951 yılında Çalışma Bakanlığınca çıkarılan bir yönetmelikle hayata geçirilmişti. İlk asgari ücret tespiti Adana, Hatay ve İçel'de yapılmış, tek bir sektörde 30.000 işçiyi çalıştıran Zonguldak'ta ise bu tespit ancak, 1958 yılında gerçekleştirilmişti.

¹¹² Cahit Talas, Sosyal Ekonomi, S Yayınları, No:14, Ankara, 1979, s.216-217

Reel ücret artış endeksi 100'den, 129.65'e çıkmışken¹¹³ geçinme endeksi Ankara'da 180.7, İstanbul'da ise 185.2'ye ulaşmıştı.¹¹⁴ Oysa aynı dönemde GSMH artış hızı 300,2'ye¹¹⁵ yükselmiş, yani yaratılan değerler büyük ölçüde çalışanlar dışındaki kesimlere gitmişti.

1963-71 döneminde, yasal grevler sayfası da açılmış oldu. Grev ve toplu sözleşme haklarına kavuşan çalışanlar 93.037 kişinin katıldığı 569 grev yapıldı.¹¹⁶ 1965-1968 yılları Zonguldak'ta ard arda dört grevin yaşandığı yıllar oldu. Bu grevlerin tamamı yasa dışıydı. Grevler ve sonuçları resmi rakamlarda yer almadı.

2.2.2 Grev Dalgası ve Sendika Kavgaları

9 Mart 1965'te Zonguldak'ta, Çalışma Bakanlığı'nın "grev" verileri arasında yer almayan bir grev yaşandı. Karadon işçilerinin işletme tarafından verilen liyakat zammını protesto amacı ile başlattıkları grevdeki olaylar iki mühendisin yaralanmasına yol açmış, olay ertesi gün Kozlu bölgesine de yansıyınca jandarma ile işçilerin çatışmasına dönüşmüş; iki işçinin ölümü, 10 işçi ile 12 jandarma erinin yaralanmasına kadar büyümüştü.¹¹⁷

İki kişinin ölümü, 22 kişinin yaralanması ile sonuçlanan olayların gerisine bakıldığında, Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın akdedilen ilk toplu sözleşmenin uygulanmasına kadar uzanmak gerekir. 1 Ekim 1963 tarihinde başlayan 1. Toplu İş Sözleşmesi görüşmeleri Havza'da yer alan 46.000 işçinin tümünü kapsıyordu ve yörede kurulu yaklaşık 20 sendika adına yürütülmüştü. Zonguldak Maden İşçileri Sendikası adına Genel Başkan Mehmet Alpdündar ve Ömer Karahasan'ın, Türkiye Maden İşçi Sendikaları Federasyonu Genel Başkanı Kemal Özer, Türkiye Maden Başçavuşları Sendikası Başkan M. Avni Aksoy'un yanısıra Necdet Baydar, Zihni Ölmez (Raportör) Necati Kurtoglu'nun (Müşavir) katılımı ile oluşturulan Sendika Temsilciler Kurulunca yürütülecek TIS görüşmelerine, EKİ Yerüstü İşçileri Sendikası itiraz etmişse de

¹¹³ Asgari Ücret, Türk-İş Yayınları, No:19, Ankara, 978, s.205'te tablodan hesaplanmıştır.

¹¹⁴ Geçinme Endeksleri, Ticaret Bakanlığı

¹¹⁵ İstatistik Göstergeleri, 1923-1992, D.İ.E., Ankara, 1994

¹¹⁶ Çalışma Dergisi, T.C. Çalışma Bakanlığı, No:4, s.91

¹¹⁷ Kemal Sülker, "Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, a.g.e., s.1847

kimse tarafından ciddiye alınmamıştı. İlk toplantı 1 Ekim 1963'te saat 10.00'da Yayla Konağında yapıldı. Görüşmeler önce grev ve lokavt dışı kalacak işçiler konusunda çıkmaza girdi, bunun üzerine İl Hakem Kuruluna gidildi. İl Hakem Kurulu sendikanın taleplerini uygun görünce, görüşmeler yeniden başladı. İşveren inatla ücretleri görüşmekten kaçınıyordu. 25 Kasım oturumunda ücret görüşmeleri için işveren kesimi yeniden bir aylık süre isteyince, Uzlaştırma Kurulu'nun oluşturulması üzerinde anlaşıldı. EKİ tarafsız aracı olarak Doç. Dr. Sefa Reisoğlu'nu, Sendika Dr. Ekmel Zadi'i önerdi, iki aracının mutabakatı ile bulunan üçüncü tarafsız aracı ise Prof. Dr. Mehmet Uluç oldu. Uzlaştırma Kurulu, 4 Aralık 1963 tarihinde çalışmalara başladı; vardığı kararlar 26 Aralık 1963 tarihinde taraflarca kabul edildi.

Uzlaştırma Kurul kararı ile, bütün yeraltı işçilerinin asgari ücreti 8,5-9 liradan 11 liraya çıkarılıyor, (9 lira dahil), 9 liranın üstündeki ücretlere ise, 2 lira seyyanen zam yapılıyordu. Yerüstünde çalışanlardan 8 lira ve altında ücret alanların asgari ücreti 10 liraya çıkarılıp, 8 liranın üstündeki ücretlere ise seyyanen 2 lira zam veriliyordu. Aynı konuda Sendikanın talebi ise, yeraltında 15, yerüstünde 13 liralık aşari ücretti. 10 Ocak 1964'te yürürlüğe girip 16 ay boyunca yürürlükte kalacak olan Toplu İş Sözleşmesine konulan bir diğer husus ise Mart ayında yaşanacak olayların temel gerekçesi oldu:¹¹⁸ "Madde 11 - Toplu İş Sözleşmesinde yer almayan ve fakat Toplu İş Sözleşmesi kapsamındaki işçiler lehinde tatbik edilmekte olan bütün hakların mahfuz olduğunu EKİ kabul eder."

İmzalanan sözleşmenin 11. maddesine uygun olarak sendikanın işçilere kıdem, liyakat ve ehliyet zammı verilmesi için yaptığı başvuru, işletme tarafından reddedildi. Konu, Uygulama ve Denetleme Kuruluna gönderildi. Sonuç çıkmadı. Sonunda, 14 Ocak 1965'te Müessese Müdürlüğü ile Sendika Başkanlığı arasındaki görüşmeler başlatıldı. 22 Ocak 1965'te yapılan ikinci toplantıda kıdem, ehliyet ve liyakat zamlarının yeraltı ve yerüstü işçilerinin yalnızca

¹¹⁸ 1. Toplu İş Sözleşmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Karahasan, *a.g.e.*, s.383-416 ve Mehmet Alpdündar, "Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Cilt XVI*, İstanbul, 1968, s. 137145, Gülen Köktaş, "Memleketimizde Kömür istihraç Sanayiinde II Toplu Sözleşme", *Sosyal Siyaset Konferansları*, a.g.e., s. 201-215.

kalifiye olanlarına verilmesi ve miktarının da işçinin ücret tutarının % 2,5't tutarında olmasında anlaşıldı. Zam 1 Ocak 1965'ten geçerli olacaktı. Şubat 1965'te kalifiye işçiler Ocak ve Şubat maaşlarını zamlı olarak aldılar. Beri yandan muhalifler harekete geçerek bu zamdan bütün işçilerin yararlandırılması gerektiği yolunda kamuoyu oluşturmaya başladılar. Öteden beri yalnızca kalifiye işçiler tarafından alınmakta olan zammın, vasıfsız işçilerde yarattığı huzursuzluk sendika yönetiminin de gözünden kaçmıyordu. 23 Şubat 1965'te Sendika, bu propagandanın nahoş olaylara yol açabileceğini yazı ile resmi makamlara bildirdi. 3 Mart'ta hem TKİ Genel Müdürlüğüne, hem de Ankara'da bulunan Maden İşçileri Federasyonuna yeniden yazılar yazıldı. Bu sırada olaylar başladı. Sülker'in çalışmasında olayların 9 Mart 1965'te Karadon'da başladığı belirtilmekte. Oysa Karahasan olayların 10 Mart'ta Gelik'te başladığını, kısa sürede Karadon ve Kilimli bölümlerine yayıldığını belirtiyor.

Karahasan'ın anlatımındaki ayrıntılarıyla grev şöyle gelişir: Gelik bölümünde işçiler sendika yetkililerinin ve işyeri amirlerinin uyanlarına karşı, ehliyet ve liyakat zammından yararlandırılmadıkça işbaşı yapmayacaklarını söylerler. Eylem hızla Karadon ve Kilimli bölgelerine de yayılır, ilk gün greve katılan sayısı 10.000'i aşmıştır. Zonguldak Valisinin bölgeye gelerek yaptığı konuşma ortalığı biraz yatıştırır, işçiler işbaşı yaparlar. Olay Gelik'te yatışırken, aynı gün Çaydamar'da grev başlar. Burada ise Üzülmaz Bölge Müdürü Abdülkadir Ünek işçileri ikna ederek işbaşına döndürür.

Olaylar sürer; işçiler liyakat zammından yararlananları ve sendikayı dışlamıştır. Bazı mühendisler feci bir biçimde dövülür. Öyle ki İhsaniye Bölüm Mühendisi Gültekin Yarımada öldü sanılarak üstüne battaniye örtülüp başında işçiler tarafından nöbet tutulur, İşçileri Bakanı İsmail Hakkı Aydoğan, Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Zonguldak Milletvekili Sadık Tekin Müftüoğlu'nun bölgeye gelişi sırasında, mühendis Gültekin Yarımada işçilerin elinden kaçırılıp, hastahaneye kaldırılır, işçiler, "hiçbir kimsenin kendilerine eza-cefa ve tahkikat yapamayacağını teminat olarak vererek"¹¹⁹ yatıştırılır. Bu kez, mühendisler can

¹¹⁹ Ömer Karahasan, A.e., s.625

güvenlikleri sağlanmadıkça ocağa girmeyeceklerini söylerler. Mühendislerin bir gün süren direnişi de sona erdirilince üretim başlar.

2.2.3 Sendika Kavgaları

Yaşanan olaylara günümüze yansıyan belgeler aracılığıyla baktığımızda, Valiliğin yanlış tutumu kadar, sınıf bilincinden yoksun bir sendika yönetiminin ve çalışanlar kitlesinin nelere sebep olabileceğinin de bir örneğini görüyoruz. Kemal Kuyumcu'nun anlatımının başlangıcında "Maden İşçileri Sendikasına muhalif kişi ve kuruluşlardan üstü örtülü bir biçimde söz ediliyor. Aslında daha önce de belirtildiği gibi, Maden Kömür işçileri Sendikasının muhaliflerince kurulan ve bu sendikanın kapatılması ile hayatıyet kazanabilen Zonguldak Maden işçileri Sendikası, Havzadaki tek sendika değildi. Amele Birliği tecrübesinin yansıması mesleki ya da bölgesel temelde 20'ye yakın sendika bulunmaktaydı.¹²⁰ Zonguldak Maden işçileri Sendikası'nın önderliği ve güdümünde kurulan Türkiye Maden İşçi Sendikaları Federasyonu, Havzada bulunan sendikaları toparlamaktan çok, aynı işverene bağlı maden işletmelerindeki sendikalarla iletişimi kolaylaştıran yeni bir koltuk görünümündeydi.

1960'lara kadar sendika seçimleri de demokratik yöntemlerden çok idare ve milletvekilleri arasındaki pazarlıklara bağlı olarak hazırlanan listelerin usulen oylanması biçiminde gerçekleşiyordu. İşte bu al gülüm-ver gülüm ortamı, 1945'lerde bünyesinden Maden Kömür işçileri Sendikası gibi, günün koşulları içinde sendikal bilinci sağlam bir örgüt çıkarabilen işçilerin önünü sürekli kesiyor; kâh işçiler arasında kendiliğinden çelişkilerden kâh diğer sendikalarla meslek alanları çakışmasından kaynaklanan muhalefetin varlığı süreklileşiyordu. Zonguldak Maden İşçileri Sendikası kuruluş tarihi olan 1946'dan 1976'ya kadar

¹²⁰ Havza'da faaliyet gösteren sendikalarından saptayabildiklerimiz şunlar: Türkiye Maden işçi Sendikaları Federasyonu, Zonguldak Maden işçileri Sendikası, Teknik Maden Makine Elektrik Sanayi işçileri Sendikası, Armutçuk Maden İşçileri Sendikası, EKİ Motorlu Taşıtlar Sendikası, Türkiye Maden Barutçular Sendikası, EKİ Ulaştırma Demiryolu Bakım Sanayi işçileri Sendikası, Maden Katipler Sendikası, Türkiye Maden Başçavuşları Sendikası, Kozlu Bölgesi Maden İşçileri Sendikası, EKİ Merkez Atölye Sendikası, EKİ Demiryolu işçileri Sendikası, EKİ Yerüstü İşçileri Sendikası, Üzülmüş Bölgesi İşçileri Sendikası, EKİ Yönetim Komitesi, EKİ Yevmiyeli Memurlar Sendikası. Elektro Mekanik işçileri Sendikası. Kilimli Maden İşçileri Sendikası.

geçen 30 yıl içinde 13'ü olağanüstü 36 Genel Kurul toplantısı düzenlemek zorunda kalmasına karşın, muhalefet bir türlü dindirilememiştir.

İki kişinin ölümü, 22 kişinin yaralanması ile sonuçlanan Mart 1965 olayları öncesinde Sendika bir Olağanüstü Genel Kurul daha yaşamıştı. Bu Olağanüstü Genel Kurulu diğerlerinden farklı kılan yön, imza toplanarak yapılan ve yönetimin tümünü değiştiren ilk kongre oluşudur. 1. Toplu İş Sözleşmesini bağıtlayan Sendikanın, üye aidatlarını 2 lira gibi sabit bir rakamdan, ücret gelirinin % 1,5'una endekslemesiyle sendika gelirlerini aniden dört katına çıkarması üzerine profesyonel sendikacılığa geçiş de başlamıştı. Yapı kooperatifçiliği ile başlayan tüccar sendikacılık anlayışı, bu kez de Maden Mağazasını kurdu. Maden Mağazası, üyelerine "ucuz emtia temin etmek gayesiyle" mağazalar zincirine dönüşünce, bir bölüm üyenin ciddi tepkisine neden oldu. İş, sendika aleyhine sokak gösterilerine kadar vardı ve üyeler arasında olağanüstü genel kurul için imza toplanmaya başlandı. Bu arada Osman İpekçi, Türkiye Maden İşleri Federasyonu olağanüstü kongresinde Türk-İş delegeliğine seçildi. Sendika Başkanı Mehmet Alpdündar'a muhalefeti ile tanınan Osman İpekçi'nin delege seçilmesi bardağı taşıran son damla oldu. Alpdündar yükselen muhalefeti, Haysiyet Divanı'nı işleterek susturma yolunu seçti. Muhalefeti örgütleyen sendikacılar sendikadan ihraç edildi. Bunun üstüne imza toplama işi çığ gibi büyüdü. Havzadaki diğer sendikalardan da kongreye çağrı komitesine maddi ve manevi yardımlar başladı. Üç ay kadar süren bu çalışma sonrası, yeterli imza toplanmıştı. Sendika başkanlığı kongre talebini "lüzumsuz ve gayri nizamî" bularak reddetti. Kongre Komitesi olayı Çalışma Bakanlığı ve Valiliğe götürdü. Kongre günü ve yeri vilayet kanalı ile tespit edilerek delegelere duyuruldu. 5 Temmuz 1964'te, Zonguldak Belediye Sinema Salonunda toplanan Olağanüstü Kongre'ye Sendika yönetiminden hiç kimse katılmadı. Başkanlığa Osman İpekçi, Genel Sekreterliğe Ahmet Baş'ın seçildiği kongrede, ihraç edilen sendikacıların affı ve Maden Mağazalarının kapatılması kararı alındı.

Olaylar bununla da bitmedi. Seçilenlerin görevi teslim almak için gittikleri sendikaya girmeleri, Mehmet Alpdündar'ın "gayri nizami kongreyi" tanımayan ekibi tarafından engellendi. Tartışmalar uzayınca yeni yönetim çareyi, olayı valiliğe yansıtmakta buldu. Taraflar valinin yanında da anlaşamadılar. Sonunda

14 Temmuz 1964'te Valilik marifetiyle Mehmet Alpdündar ve ekibi sendikadan atıldı ve yeni yönetim göreve başlatıldı.¹²¹

Alpdündar artık muhaliftir. Çalışmalara girişir ve 5 Temmuz 1966'da, yani sendikadan atılışının ikinci yıldönümünde, ülke çapında "Türkiye Maden İşçileri Sendikası"nı kurar. Bu sendikanın Başkanı bulunduğu sürece de, Zonguldak Maden İşçileri Sendikası ve Türkiye Maden İşçi Sendikaları Federasyonu ile olan kan davasını sürdürür. Osman İpekçi ise, 5 Temmuz 1964'te geldiği Başkanlık koltuğunda, 15 Mart 1972'ye kadar, dört olağan, üç olağanüstü olmak üzere yedi kurultay yaşayarak 8 yıl boyunca oturabilen ilk başkan olacaktır.

31 Mayıs 1966'da yaşanan ikinci grev, Armutçuk Bölge Müdürü Hüseyin Baytürk'ün görevden alınmasıyla başladı. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanının Armutçuk'a gelerek Baytürk'ü görevine iade etmesiyle sona erdi. Baytürk bir süre sonra yeniden görevden alınıp Ankara'ya tayin edildi. Ancak bu kez, "Her nedense işçilerden bir hareket görülmemiştir."¹²²

25.000 kişinin katıldığı üçüncü grev, Kemal Sülker'in araştırmasına göre 8 Şubat 1968'de Kozlu ve Dilaver ocaklarında gelişip, Karabük'ten getirilen kolluk kuvvetlerinin zor kullanmasıyla çıkan çatışmada 13 kişinin yaralandığı bir grev. Grev sonrası, 10 şubat 1968'de iki işçi köylerine dönerlerken bilinmeyen kişilerce öldürülmüştü.¹²³

Ömer Karahasan'ın anlatımında ise; bu grev 6 Şubat 1968'de, 3. Toplu İş Sözleşmeleri görüşmeleri sırasında, Kozlu'da işçilerin bilinmeyen bir nedenle ocağa inmediklerinin öğrenilmesiyle başlar. Grev Üzülmüş, Asma ve Dilaver bölümü işçilerinin de katılımıyla büyür. Zonguldak'a doğru yürüyüşe geçen işçiler yol üstündeki Kok Fabrikası, Garaj, Baştarla Eğitim Merkezi ve Çaydamar işçilerini de yanlarına katarak, sendika binasına gelirler. Sendikada bulunan yöneticilerin bir kısmı arka pencerelerden atlayarak kaçarlar. Grevciler sendika binasında tahribat yaparlar, polis gaz bombası atarak olayı yatıştırır. Karahasan'a göre olaya katılan işçi 5000 civarındadır, grev nedeni belirsiz olup, ne ölü ne de yaralı vardır.¹²⁴ Karahasan'ın anlatımındaki " nedeni bilinmeyen olay", Üçüncü Toplu İş Sözleşmeleri görüşmeleri

¹²¹ Ömer Karahasan, a.g.e., s.417-419

¹²² Ömer Karahasan, a.g.e., s.629-630

¹²³ Kemal Sülker, a.g.e., s.1847

¹²⁴ Ömer Karahasan, a.g.e., s.627-68

sırasında ilk kez 18 sendikanın Toplu Sözleşmeye ilişkin ortak kararına karşın yine Sendika tarafından imzalanacak TİS'e işçilerin güven duymamasıydı.

1968 olaylarının gerisinde, gene Sendikanın neyi nasıl yapması gerektiği konusundaki kararsızlıklarına bağlı sorunlar yatmaktadır. Sınıfsal tabana oturtulamamış sendika kavramı, 18. Dönem Genel Kurulunda kendine yeni bir taban bulmuştur: yerlilik-yabancılik. Zonguldak'ta yerli halkın adı, daha önce değinildiği gibi, küçümseme ifade eden "kıvırcıktır. Osman İpekçi Zonguldak'a dışarıdan göçenlerdendir, yani yabancı. Karşısında bir kıvırcık vardır: Devrekli Necati Diken, iki taraf uzlaşamayınca çarşaf liste ile seçim yapılır. Diken 7 oy farkla kaybeder.¹²⁵ Yönetimin diğer kademeleri karma biçimde oluşur ve Sendika yönetiminde iç çekişmeler başlar. Sonuç; 8 ay sonra bir Olağanüstü Genel Kurul'dur.

Muhalefet, kısa sürede delegelerden gerekli imzaları toplar. 26 Nisan 1967'de noter kanalı ile sendikaya iletilen imzalar hukukçular arasında tartışma yaratsa da 9 Mayıs 1967'de Olağanüstü Kongre toplanır. Gene tek liste için çalışmalar yürütülür. Sakin geçen Kongrede İpekçi'ye karşı aday çıkmaz, "yapı kooperatiflerine verilecek ikrazlar (borçlar) üzerinde 3 milyon liranın dondurularak tahsil edildikçe diğer kooperatiflere sıra ile verilmesi" kararına varılarak, kongre tamamlanır. Ancak olaylar gene de dinmez. Kongreden üç ay sonra, 21 Ağustos 1967'de 126 delege imzası ile muhalefet yeniden olağanüstü kongre ister, yönetim imza sahiplerinin 4'ünün yedek delege olduğunu saptayıp, 39 imzayı da geri çekirtmeyi başarınca, kongre istemi reddedilir. Ancak karşı taraf talebin geçerliliğinde kararlıdır. İşte bu ortam, 5 Şubat 1968 grevinin temel gerekçesi olur.

19. Genel Kurul 17 Haziran 1968'de yapılır. 3. Dönem Toplu Sözleşme görüşmelerinden henüz kalkmış, en güçlü ânında olması gereken sendika, hem "yerli-yabancı" ayrımının sıkıntısı, hem de reddedilen olağanüstü genel kurul isteminin şaibesi altındadır. Kongreye iki ayrı liste çıkar, Osman İpekçi bu kez 39 oy farkla kazanır. Genel Kurul'un üstünden henüz bir yıl geçmişken, yeniden olağanüstü genel kurul istemi ile imzalar toplanmaya başlar. Muhalefet 136 imza ile kongre talebini kabul ettirir. Kongreden baş gün

¹²⁵ Osman İpekçi 122 oy alır, Necati Diken ise 115, ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Karahasan, a.g.e., s.429-431

önce 5 Temmuz gecesi Osman İpekçi ile muhaliflerin başını çeken Halit Atabay sokak ortasında kavgaya tutuşur. Bu gergin ortamda 10 Temmuz'da olağanüstü kongre polis çağırılarak yapılır. Yönetim 252'ye bir muhalif oyla ibra edilir. Oy farkı 18'e düşse de Kongre galibi gene Osman İpekçi'dir.¹²⁶

15 Nisan 1970'teki 20. Dönem Olağan Genel Kurulu sendikaların yönetim anlayışlarının ilkesizliğine ve bireyselliğine örnek olabilecek niteliktedir. 10 Temmuz 1969'daki Olağanüstü Kongresi öncesi Osman İpekçi, o güne kadar yönetimde hep birlikte olduğu Mehmet Tezer'in giderek yükselen karizmasının önünü kesebilmek için bir vesile yaratarak onu Amerika'ya göndertir. Tezer, Olağanüstü Kongrede bulunamadığı ve aday gösterilmediği halde 104 oy alır. Tezer'in yerine ikinci başkanlığa aday gösterilen Nazif Küçükkaya ise, 125 oy alır. Tezer, kendisine yapılan bu oyunu hazmedemez. 20. Kongre öncesi İpekçi'nin engellemelerine rağmen Üzülmaz bölgesinden delege adayı olur. İpekçi, ilk kez taban desteği olan bir adayla karşı karşıyadır. Uzlaşmaya çalışır, 2. Başkanlığı teklif eder. Tezer uzlaşmayı kabul etmez. 223 delegenin katıldığı kongrede İpekçi 128, Tezer 122 oy alır. Ancak, 223 delegenin kullandığı oylar toplamı, her nasılsa, 250 etmektedir.

Kongre bitiminde İpekçi buruk galibiyetini kutlarken, Gelik işçilerinin ocağa inmediği haberi gelir. Gelik, Karadon ve Kilimli işçileri Zonguldak'a doğru yürüyüşe geçerler. Polis ve jandarma birlikleri İnağzı ve Kapus mevkiine barikatlar kurarak işçileri durdururlarsa da 800 kadar işçi barikatları arkadan dolaşıp 16 Nisan sabahı saat 7.00 dolaylarında Hükümet Konağı önünde, Osman İpekçi'nin başkanlığını protesto gösterisi yapar. Mehmet Tezer'in kendisinin bu gösteriyle bir ilgisi yoktur. 6 işçi göz altına alınır. Olaylar yatışır."¹²⁷

1960-1971 döneminde Zonguldak'ta yapılan grevler topluca değerlendirildiğinde; yapılan dört grevin birinin sevilen bir amirin görevde alınmasına, diğer üçünün ise işverene değil, sendika yönetimine karşı grevler olduğu görülüyor. İşverene karşı olması gereken grevlerin, doğrudan sendika yönetimini hedefleyerek gündeme getirilmesi ise, işçinin sendikayı da bir çeşit işveren olarak algıladığının somut delilidir.

¹²⁶ Ömer Karahasan, a.g.e., s.437-438

¹²⁷ Ömer Karahasan, A.e., s.628-629

2.3 1961-1971 Yılları Arasında Kömür Üretimi

Havza'da sendikal yaşam çalkantılarla gelişirken, üretim, önemli aksamalara yol açmadan tarihinde ilk kez kâra geçeceği bir döneme girmişti. 29.7.1961 tarihinde Genel Müdürlüğe atanan Muammer Kaymakçalan yönetiminde müessese, ton başına zararı, 1960 yılında 26.59 TL'den 1961'de 8.1TL'ye indirdi. Tüvenan üretiminde önemli bir artış olmaksızın, satılabilir kömürde artış sağlandı; yani verimlilik arttı. Havza'da hiçbir grizu olayı yaşanmadı.

1962 yılında ton başına zarar biraz artarak 11..4 TL olarak gerçekleşirken, Karadon Bölgesi'nin Kilimli bölümünde 4 kişinin ölümü, 6 kişinin yaralanması ile sonuçlanan grizu işitili (yanma) yaşandı. Buna rağmen tüvenan üretiminde yaklaşık 100.000 tonluk artış sağlandı.

1963 yılı EKİ'nin devletleştirildiğinden bu yana yaşadığı ilk kâr dönemi olarak tarihe geçti: Ton başına 3.06 TL'lik kâr edildi. Grizu olayı yaşanmadı. Tüvenan üretimi 350.000 ton arttırıldı. Satılabilir kömür üretimi 3.892.767 tondan 4.12.937 tona çıktı. 1962 yılında başlayan işçi azaltma tedbirleri ile, 1961'de 34.633 olan işçi sayısı 1963'te 31.625'e düşürüldü.

1964 yılında işçi sayısı azaltılmaya devam edilirken, tüvenan üretimi ilk kez 7 milyon tonun üzerine çıktı, işçi başına tüvenan üretimi EKİ tarihinde rekor kırdı: 228.41 kişi/ton. Maden işçilerinin yevmiyelerinde ortalama 3 TL'lik artış yapılmasına karşın, kârlılık bir önceki yıla göre artış gösterdi ve ilk ve son kez ton başına 5 TL'ye yakın, 4.94 TL'lik kârlılık sağlandı. Kozlu, Armutçuk bölümünde 8 işçinin yaralandığı grizu işitili dışında önemli bir iş kazası yaşanmadı.

1965 seçimleri ile birlikte değişen iktidar 8 Mayıs 1965 tarihinde EKİ Müessese Müdürü Muammer Kaymakçalan'ı tüm başarısına karşın politik gerekçelerle görevden aldı. Yerine beş ay görevde kalacak olan Bahri Savaşkan'ı atadı. Savaşkan, 1962'de başlayan işçi azaltma politikasını anında terk etti. Görev süresi içinde 1300 AP yanlısını işe almasına karşılık, tüvenan üretimi yaklaşık 150.000 ton düştü. Zarar 1960'lar düzeyine yaklaştı. Savaşkan 18.10.1965'te görevden alındı. Yerine dört yıl görevde kalacak olan Abdülkadir Ülek atandı. 1965 yılı ton başına zararı 15.49 TL olarak gerçekleşti.

Ülek yönetimindeki EKİ'ye 1966 yılında 1500 AP yandaşı daha alındı. Ancak Ülek'in sonraki görev süresince yeni işçi alımı olmadı. Emekliliği gelenlerin ayrılması halinde de yeni işçi alınmayarak, 1969 yılına gelindiğinde, işçi sayısında yaklaşık 900 azalma sağlanmış oldu. 1966 yılı ton başına zararı, artan iş maliyetleri nedeniyle 21.15'e çıktı. Buna karşılık işçi başına tüvenan üretimi bir yıl önceye göre yaklaşık 10 ton artarak 224.98 kişi/ton olarak gerçekleşti. Tüvenan üretimi 650.000 ton arttırıldı.

1967 yılı EKİ'nin üçüncü ve son kârlılık yılı oldu. Ton başına kâr 1.93 TL olarak gerçekleşirken, işçi başına tüvenan üretiminde 1964 yılı rekoru aşılarak 233.37 tona ulaşıldı. Satılabilir kömür üretiminin, toplam tüvenan üretimi içindeki payı, 1961-71 döneminin rekoruydu: % 64.27. Bu tarihten sonra asla aynı verimlilik düzeyine ulaşamadı. Yaşanan verimlilik artışı, bulunan zengin yeni damarlardan ve dış kredilerle yapılan rehabilitasyon çalışmalarından kaynaklanıyordu. Karadon, Kilimli'de bir işçinin ölümü, 9 işçinin yaralanmasına yol açan bir grizu iştiali yaşandı.

1968 yılı EKİ için mutlu ve başarılı dönemin sonuna gelindiğinin sinyallerini veriyordu. Maden işçilerinin ücretlerinde ortalama 9 TL'lik artış yapıldı. Tüvenan üretimi, ücret artışına karşın 400.000 ton birden düştü. 1955 yılından beri ilk kez grizu patlaması yaşandı; 5 işçi öldü, 2 işçi yaralandı. EKİ seçim yatırımı olarak Zonguldak'ın bütün sokaklarını asfaltladı.

1969 yılı seçim yılı idi. Mart ayında Ülek görevden alındı, yerine 1965'te 5 ay görevde kalmış olan Bahri Savaşkan yeniden atandı. Savaşkan, 1971 Martına kadar görevde kaldı. Savaşkan göreve geldiği yıl yeni işçi alımına gitmedi. 1968'de 45.09 TL olan ortalama maden işçisi yevmiyesini sosyal harcamalarda artış sağlayarak 44.84 TL'ye indirdi. Tüvenan üretiminde de 250.000 tonluk artış gerçekleştirildi, işçi başına üretim 1967 rekorunu az farkla geçerek 233.39 olarak gerçekleşti. Kurumun ton başına zararı da bu yolla dönemin en düşük zararı düzeyinde tutulabildi ve 47 kuruş'ta kaldı. Karadon'daki grizu patlamasında 13 işçi öldü, 8'i yaralandı.

1970 yılı, dönemin zarar rekorunun kırıldığı yıldır. Ton başına 43.06 TL zarar edildi. Yevmiyelerde yaklaşık 9 TL'lik artış sağlanırken, işçi başına tüvenan üretimi 219.15 ton/kişi'ye düştü. Toplam tüvenan üretimi yaklaşık

200.000 ton geriledi. Bu arada 1500 yeni işçi göreve başlatılmıştı. Kozlu ve Armutçuk'taki grizu yanmalarında 11 işçi hayatını kaybetti, 6 işçi yaralandı.

1971 yılının Mart ayında Savaşkan görevden alındı, yerine dört yıl görevde kalacak olan Ahmet Berberoğlu atandı. Yeni hükümet 1000 yeni işçiyi göreve alırken, yevmiyeleri 3 TL kadar arttırdı. 300.000 ton daha fazla tüvenan üretimi gerçekleştirdiği halde, satılabilir üretim yalnızca 64.000 ton arttı. Ton başına zarar 18.38 TL oldu. Armutçuk'taki grizu patlamasında bir işçi öldü, 3 işçi yaralandı.

1961-71 döneminde ortalama işçi yevmiyelerinin 17,04 TL'den 61.00 TL'ye yükseldiği görülmekte. Söz konusu artış, tüm ülkede yükselen sendikal örgütlenmenin yanı sıra, 1963 yılından itibaren işçilerin elde ettikleri grev ve toplu sözleşme silahının kullanılması ihtimali nedeniyle gerçekleşmekteydi. 1963 yılından itibaren ücretler geçinme endekslerinin üstünde seyretmeye başladı. İstanbul'a bağımlı bir tüketim kalıbına sahip olan Zonguldak, İstanbul'un malını üstüne taşıma maliyet ve kârları binerek satın aldığından; günümüzde dahi, İstanbul'dan daha pahalı bir kent olma konumunu korumakta.

Bu nedenle, İstanbul geçinme endeksi ile ortalama yevmiye artışı karşılaştırıldığında iki rakam arasında yevmiyeler lehine olağanüstü bir artış görülüyorsa da, gerçekte fark görüldüğü kadar büyük olmamaktadır.

Tablo 19. 1961-1971 Yılları Arasında EKI'de Üretim

Yıllar	Üretim (Ton)		Personel Sayısı						
	Satılabilir	Tüvenan	İşçi	Kadrolu Memur	Taşkömürü ortalama satış fiyatı Ton/TL	Taşkömürü Ticari Maliyeti Ton/TL	Kar başına ton/yıl zarar üretimi	İşçi verimliliği tüvenan	Üretim
1961	3.772.581	6.381.929	34.633	1.644	107.82	115.97	-8.15	184.27	59.11
1962	3.892.767	6.485.282	32.713	1.649	109.56	120.96	-11.4	198.25	60.02
1963	4.152.438	6.793.430	31.625	1.572	117.45	114.39	+3.06	214.81	61.13
1964	4.448.813	7.140.891	31.264	1.547	118.35	113.41	+4.94	228.41	62.30
1965	4.389.520	7.006.998	32.510	1.516	118.24	133.73	-15.49	215.53	62.64
1966	4.880.419	7.653.700	34.020	1.539	116.62	137.77	-21.15	224.98	63.77
1967	5.030.864	7.828.265	33.545	1.544	143.47	141.54	+1.93	233.37	64.27
1968	4.768.771	7.494.558	33.454	1.512	160.52	187.03	-26.21	224.03	63.63
1969	4.683.647	7.731.032	33.125	1.527	174.69	175.11	-0.42	233.39	60.58
1970	4.571.966	7.598.316	34.671	1.549	171.46	214.52	-43.06	219.15	60.18
1971	4.638.721	7.846.499	35.650	1.539	223.88	242.26	-18.38	220.10	59.12

Kaynak: TMMOB, Zonguldak Şubesi Yay. "Türkiye Taşkömürü Madenciliğinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Mayıs 1992, Zonguldak s.87, s.90, s.91

2.4 Dış Göç ve Zonguldak'ta İşçi Hareketleri

1961 yılında Federal Almanya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma, Türkiye'den Almanya'ya doğru işçi göçünü başlattı. Yabancı ülkelere, özellikle Almanya'ya, İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla çalıştırılmak üzere giden Türk işçilerinin sayısı 1973 yılı sonunda 884.000'e yükselmişti. İş ve İşçi Bulma Kurumu dışında turist vizesi ile çıkış yapan işçi sayısının ise aynı yılda 200.000 dolayında olduğu sanılmaktaydı.

1973 yılında Almanya'nın işçi alımlarını durdurması, yurt dışında çalışan işçilerine "döviz makinesi" gözü ile bakan Türkiye'de ciddi bunalıma neden oldu. Yurt dışına Türkiye gibi işçi yollayan Yunanistan, Yugoslavya, İspanya ve İtalya işçi dövizlerini 1961 yılından itibaren ekonomiye kanalize edecek tedbirleri geliştirdiklerinden, 1973 yılına gelmeden önce yurtiçi istihdam taleplerini arttırarak, yurt dışına işçi gidişini sınırlamaya başlamışlardı. Türkiye'de ise bu tedbirler, ancak göç sürecinin tamamlanıp kitlesel dönüşlerin yaşandığı dönemde, yani 1983'te başlatılabildi. Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB) 14 Kasım 1983'te 165 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulurken, tüm Türkiye, özellikle yüksek gelirli işçilere sahip Zonguldak, kâh paravan şirketler, kâh çok ortaklı yatırımlarla adeta dolandırılmış, önceleri yatırıma yönelen işçi dövizini girdisi, kısa zamanda yıldırılarak sanayiden çekilmiş, işçi dövizleri inşaat sektörüne yönelmişti. Öyle ki; Devrek Zonguldak arasındaki kırsal yerleşmeler, ticarî bir beklentinin tamamen olanaksız olduğu dağ başlarında bile, betonarme, alt katı dükkân, üst katları konut olarak düşünülmüş ve kat çıkmayı umarak çatısı kapatılmamış inşaatlar mezarlığı görünümünü kazanmıştı.

1960 yılı sonrası Zonguldak'ta gündeme gelen "Halka Açık Şirketlerin ilki 1969 yılında kurulup, 1971 yılında üretime giren BAKSAN Bartın Kağıt Sanayi A.Ş. oldu. Çimhal Holding, Işıklar Holding ve STFA'nın ağırlıklı paya sahip olduğu BAKSAN'da, 20'si idari ve teknik personel olan toplam 100 işçi tarafından halen yılda 160.000.000 adet kraft torba üretilmekte.

MANKAP İnşaat Malzemeleri İşçi Gücü Sanayii ve Ticaret A.Ş. ise 1972 yılında kurulup, 1975'te üretime geçen ilk işçi şirketi. Şirketin adında inşaatla söz ediliyorsa da bitkisel yağ üretimi yapan şirket, Zonguldak Özel

İdaresi ve Gökçebey Belediyesinin önderliğinde 604'ü yurt dışında, 242'si yurt içinde çalışan işçilerin ortaklığında kuruldu. Sermayesinin % 85'i işçilere ait olan şirket, sürekli zarar halindeydi. Dolayısıyla da işçileri bu tür yatırım ortaklıklarından soğutan ilk örneklerden biri oldu.

1972 yılında kurulan bir diğer işçi şirketi ise DEVREKTAŞ, Devrek. Orman Ürünleri San. ve Tic. A.Ş. adı altında 1976 yılında üretime başlayan şirket, yonga levha, sunta üretiyor. % 80 kapasite ile üç vardiyada yılda 36.786 m³ sunta üreten fabrikada 130 işçi çalışıyor. 1279'u yurt dışından, 1481'i yurt içinden toplam 2760 işçinin ortaklığını Zonguldak İl Özel idaresi ve Başoğlu A.Ş. örgütlemiş. İşçilerin yatırımdaki payları % 90. Aslında kârlı bir yatırım olan fabrikada sık sık sermaye artırımına gidilmesi ve yenileme çalışmaları nedeniyle ortaklar yeterli getiriye elde edememekten şikâyetçi.

İşçi şirketlerinin Zonguldak'taki en hazin öyküleri ise 1970-80 döneminde yaşanacaktı.

2.5 Toplumsal Yaşam

1960 yılına gelindiğinde 569.059 olan Zonguldak il nüfusu, 1965'te 650.191'e, 1970'te ise 742.255'e ulaşmıştı. Zonguldak Şehir bütünüünü oluşturan Zonguldak (merkez), Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı'nın nüfusları ise 1960'ta 98.625 iken, sırasıyla, 114.252 ve 132.400'e çıktı.

1965 yılına kadar Zonguldak Merkez ilçenin oldukça istikrarlı bir biçimde gerçekleştirdiği büyüme, 1970'te gerçek bir patlamaya dönüştü. Apartmanlaşma yaygınlaştı, şehir altyapısı tek kelime ile iflas etti; nüfus beş yıl içinde yaklaşık 14.000 kişilik bir artış gösterdi. Buna karşın yüksek eğimli ve ormanlık arazi nedeniyle yerleşme alanları yetersizliği had safhaya ulaştı. Kozlu, benzer bir patlamayı 1960-65 yılları arasında yaşadı. Çatalağzı ve özellikle Kilimli nisbeten istikrarlı büyümelerini sürdürdüler.

Zonguldak ve Kozlu'da yaşanan bu patlamada, Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın önderlik ettiği yapı kooperatifçiliğinin hatırı sayılır bir payı vardı. Kooperatifçilik faaliyetiyle beraber, diğer Karadeniz illerinden, özellikle Rize'den inşaat işlerinde uzmanlaşmış işçiler kente gelmeye başladı. 1960'ların

ortalarından itibaren kooperatif yolu ile konut sahibi olmak istemeyen, ancak varolan konutlarını apartmana dönüştürmeyi isteyenler bir yöntemi daha keşfetmişlerdi. Karadeniz insanının zekâsının ürünü olan yap-satçı müteahhitlik. Artık içinde oturduğu bir konutu olanlar onu para harcamadan kat karşılığı müteahhide verip, apartmanda yaşama konforuna kolayca erişebiliyorlardı. Kooperatifleşme sayesinde aniden kentte, üstelik apartmanda yaşamaya başlayan kırsal kesim insanı, bu yeni yaşam türünü eski alışkanlıkları ile birlikte sürdürmeyi deniyordu.

1965 seçimleri öncesi Zonguldak yeni bir cami hamlesi daha yaşadı. Kilimli'de Kilimli ve Karadon camileri 1965 yılında hizmete açıldı. Zonguldak'ta İnağzı Camii 1967, Kapuz Camii 1969 yılında tamamlanırken, Catalağzı'nda Cumayanı Camii'nin 1965'te başlayan inşaatı süratle gerçekleştirilip, 1966'da tamamlandı. Asma Camii 1967'de yapılırken Maden işçileri Sendikası da 1969'da Sendika Mahallesinde cami yapımına başladı.

1969 seçimleri, Zonguldak'ın hemen her yerinin asfaltlanması için vesile oldu ama, 1965 seçimlerinde % 24.6 oranında olan CHP oylarının 1969'da % 30.7'ye çıkmasını ve CHP'den ayrılan Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin % 6,9 oranında oy almasını engelleyemedi. Buna karşın, AP'nin % 65.6 olan oy oranının % 55.6'ya düşmesi, değiştirilen seçim sistemi sayesinde AP'nin 1965'te 6 olan milletvekili sayısının azalmasını önledi.

1960'ta üç kez belediye başkanı değişen Zonguldak'ta, 27 Mayıs sonrası göreve gelen A. Tevfik Sargut üç yıl görev yaptı. 1963-65 arasında görev alan Ekmel Çetiner, 1965 seçimleri sonrası yerini Gültekin Kızılışık'a bıraktı. 1968'de seçilen Hüseyin Öztekin ise görevini 1977'ye kadar sürdürdü.

Aynı dönemde Karabük, 1960'ta beş yıl öncesine göre ikiye katladığı nüfusunu aynı hızla arttırmayı sürdürüyordu. Kentsel nüfus 1960'ta 31.440 iken, 1965'te 47.639'a, 1970'te ise 64.770'e çıktı. Kentin ticari merkez olma özelliği giderek arttı. Kent kalabalıklaştıkça toplumsal yabancılaşma düzeyi de artıyordu. Karabük'te 1965 yılına kadar süren, çeşitli vesilelerle çalışanların tümünün aileleri ile birlikte katıldıkları ocak günleri geleneği, bu tarihten sonra kalktı. Yerini; 3 Nisan Kuruluş Günü, Cumhuriyet Balosu gibi yalnızca üst düzey çalışanların katıldığı özel toplantılara bıraktı. Böylece idareci ve yüksek

teknokratlar arasındaki sınıf farklılığı da vurgulanmış oluyordu. Vurgulama bununla da kalmadı, üst düzey yöneticilerin lokali işçi lokalinden ayrıldı. Demir-Çelik yönetimi, Demir-Çelik işçisi ve şehir esnafı ya da eşraf ayırımı, daha önce görülmemiş boyutlarda işte bu dönemde yaşanmaya başladı. 1950'lerde Safranbolu'dan Karabük'e doğru olan göç, 1970'den itibaren Safranbolu'yu yatak kent-yapan Karabük sayesinde tersine çevrildi. 1965'te 9712 olan Safranbolu kent nüfusu 1970'te 12.468'e yükseldi. Karabük-Safranbolu arasında konutlar yükselmeye ve aradaki 5 km.'lik uzaklık azalmaya başladı.

Karabük'te 1940'larda Demir Çelik fabrikasının inşaatı ile başlayan nüfus patlaması ile Ereğli, 1965'te tanıştı. 1960 sayımında 8.812 olan nüfus 1965'te 21.596, 1970'te 27.983 oldu. Kent tam anlamı ile bir şantiyeye dönüşmüştü. Kiralar adeta fırladı. Müthiş bir konut sıkıntısı çekilmeye başlandı. Önceleri üretimlerini sürdürmekte direnen çilek üreticileri kentsel rantların baskısına daha fazla dayanamayınca, Osmanlı çileğinin yetiştiği tarlalarda beton bloklar yükselmeye başladı.

Ereğli'de demir-çelik fabrikalarının kurulma kararı Ereğlilileri çok mutlu etmişti. Dönemin Belediye Başkanı Kamil Erdem Amerikalı heyetlere Ereğli'yi beğendirmek için inanılmaz gayretler sarfetti. Heyet Başkanı Mr. Denig'i defalarca derelerden sırtında taşıyarak geçirmeye varıncaya dek... Ereğli'nin özelleştirilmesi kararını alan dönemin Başbakanı Turgut Özal'a yazdığı mektupta, kendisinin ve Ereğlililerin nelere katlandığını anlatır. İncelemelere Amerika'nın Ankara Büyükelçisi de katılmıştır. Kamil Erdem, yöreyi onlara da gezdirir. Sefire; "Bu yeşillikler içine, bu güzel manzaranın içine devamlı toz, duman çıkartacak olan çelik fabrikasının yapılması halinde, mahzurlarını da hesaba kattınız mı?"¹²⁸ diye sorunca, Kamil Erdem aynı yeşilin tüm Karadeniz'de olduğunu, fabrikaya ise bütün ülkenin ihtiyacı olduğunu söyler. Dönüşte Kabasakal Deresinden geçerken araba "istop" eder: "... Arabanın içine su girmeye başladı. Hemen soyundum, kapıyı zorla açtım. Büyükelçi'yi itiraz etmesine rağmen sırtıma aldım ve suyun karşısına geçirdim. Sefireyi de fazla ıslanmadan akarsuyun kenarına taşıdım. Daha sonra da Cevat Bey'i kucağıma

¹²⁸ Ulusal Sanayi Kuruluşlarımız Yabancılaşırken, Türk Metal Sendikası Yayınları, No:5, Ankara, 1989, s.24

aldım ve karşıya geçirdim. Bu duruma bendeniz ziyadesiyle üzülüyordum. Sayın Büyükelçi ve muhterem hanımı da devamlı olarak gülüyorlardı. Onları Vapur'a kadar götürdük."¹²⁹

Katlanılan bunca çilenin nedeni, milliyetçi bir duygu ile demir çelik endüstrisine sahip olma isteğinin yanı sıra -ve belki de daha fazla- Ereğlililerin çocuklarının ve hatta torunlarının torunlarının çalışacağı bir fabrikaya kavuşma arzusuydu.

Fabrika alanı için yer Uzunkum'da seçildi. Saptanan arazi Güllüç, Kiseler, Kışla ve Sarıkorkmaz köyleri ile Ereğli'de oturanlara ait 1270 tarlanın istimlakini gerektiriyordu, inşaat başladığında ilk iş olarak 2,5 milyon metreküp hafriyat yapılarak "Fil" ve "Elmalı" tepeleri yok edildi. Fabrika alanının içinden geçen Güllüç Irmağı'nın yatağı değiştirildi.

İnşaatın başlaması ile birlikte Ereğlililer büyük bir hayal kırıklığını da yaşamaya başladılar, inşaat işleri için bile Ereğlililer pek işe alınmıyor, işçiler genelde Çorum'dan, Yozgat'tan getirtiliyordu. Sina Ciladır, 1962 yılında fabrika yapımında çalışan firmaların Ereğli'den istihdam ettiği işçi sayısının 352, Ereğli dışından istihdam edilen personel sayısının ise 1121 olduğunu belirtiyor.¹³⁰

Tablo 20. Aile Reisleri ve Onların Baba Mesleği

Meslek Gurupları	Baba Meslekleri		Kendi Meslekleri	
	Sayı	%	Sayı	%
Tüccar-esnaf	175	36.2	148	30.6
Serbest meslek	27	3.5	36	7.4
Memur ve subay	66	13.5	96	19.8
Kalifiye işçi	21	4.3	72	14.9
Çiftçi	103	21.3	4	0.8
Balıkçı	18	2.7	14	2.9
İşçi	46	3.7	37	7.6
Diğer meslekler	13	9.5	35	7.2
İşsizler	15	2.7	42	8.7
Belirsiz cevaplar	10	3.1	-	-
Toplam	484	100.0	484	100.0

Kaynak: Mübaccel Kıray, Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, D.P.T., 1964, Ankara,s.65*

¹²⁹ A.g.e., s.24

¹³⁰ Sina Çıladır, Karadeniz Ereğli'nin Tarihi, Demokrat Yayınları, Kültür Dizisi: 1, Kdz.Ereğli, 1994

* Düzeltme

Mübeccel Kıray tarafından yapılan Ereğli'ye ilişkin araştırma, fabrika inşa edildiği sıralarda 1963 yılında gerçekleştirilmiş. Ereğli'deki meslek hareketliliğini ölçmeyi amaçlayan bir dizi anketin sonuçları tablo 15'te görülmektedir.

Ereğli'de tüccarlık mesleğinin azalarak da olsa babadan oğula geçtiği anket sonuçlarından görülmekte. Çiftçiliğin ise yeni aile reisleri açısından hiç tercih edilir durumda olmadığı ortadadır. Kıray'ın çalışma sonuçlarına baktığımızda Ereğli'de meslek mobilitesinin, fabrika inşaatının sebep olması muhtemel toplumsal hareketlilikten bağımsız olarak, yüksek olduğunu görüyoruz. Çalışmanın ilginç olan bir diğer yönü ise, halkın zenginlik ölçütü ne olursa olsun, Ereğlililerin kimin zengin olduğuna ilişkin kesin ve realist fikirleri olduğuna ilişkin saptama; aile reislerinin % 83,7'sinin, Ereğli'nin belirli on tüccarının en zengin kimseler olduğunda hemfikir oluşunu Kıray, bir yandan ilişkilerin henüz anonimleşmemiş olmasının göstergesi sayarken; öte yandan da yaygın bir yanılgıya kapılmayıp üst düzey devlet memurları gibi statüsü yüksek olanlarla zenginleri kesin bir biçimde ayırabilme yeteneğinin gelişmişliğinin göstergesi olarak niteliyor.

Ereğli'de, daha önce de değindiğimiz köylü-tüccar ilişkisinin, araştırmanın yapıldığı dönemde de sürdüğü gözlenmekte. Tüccarların hastaları hastahaneye götürmeye kadar varan sosyal güvenlik, sosyal yardım fonksiyonlarını, Kıray'ın feodal bir ilişki olarak nitelemediğini belirtmiştik. Kıray, tüccarların hiçbir zaman toprak sahibi olmadıkları, kentteki gayri menkullerini de ticarî sermaye birikimi yoluyla edindikleri gerekçesi ile başlangıcından beri bu ilişkiye feodal bir ilişki denilemeyeceğini; tüccarların ticari amaçla üstlendikleri bu fonksiyonların, söz konusu hizmetlerde anonimleşme artıkça ortadan kalkacağını savunmaktaydı.

Sina Ciladır ise, köylü-tüccar ilişkisini doğrudan feodal ilişki olarak niteleyemese de, "dezorganize yapı" kavramıyla, feodal ilişkinin bozulmuş hali olarak nitelemekte. Ereğli'de fabrikanın inşaatının başlaması ile birlikte bu yapının çökmeye başladığını düşünüyor Ciladır: "Çok uzun yıllar, feodal ögeler de içeren ilintilerle kasabaya ve köylere 'hükmeden' tüccar-ağalar, yeni gelişen sınai düzenin temel müessesesi durumundaki Erdemir'in varlığından tedirgin olmaya başlamışlardı."¹⁵⁴ Ciladır, ağa-tüccarların başlangıçta fabrikanın ortaklık paylarından satın alarak işçi simsarlığı yapmayı denediklerini; ancak bu girişimin onlara arzuladıkları ilişkileri sağlamadığını belirtiyor.

Erdemir'in inşaat ve montaj dönemi, kent nüfusunun bir anda ikiye katlanmasına neden oldu. Artan nüfus, barınma ihtiyacının yanı sıra, boş zaman faaliyetleri için de mekân talebini beraberinde getirdi. Erdemir'in inşaatından önce varolan Elit Otel'e artan talep karşısında otel sayısı aniden 19'a çıktı. Lokanta ve meyhane sayısı 1963'te 41'e, kahvehane sayısı ise 27'ye fırladı. Sayısı bilinmeyen bar-pavyon türü eğlence yeri, Ereğli dışından gelen ve genelde bekârlardan oluşan işçi ordusunun kazandığı paradan pay almaya başladı.

Ereğli'deki bu toplumsal gelişme demir-çelik fabrikasının kurulmasından sonra hızlanmış olsa bile kömür üretimi dolayısıyla Ereğli'nin bu gelişimi cumhuriyet öncesi döneme dayanmaktadır. Mübeccel Kıray'ın Ereğli ile ilgili yaptığı araştırmada bu değişim sürecini şöyle açıklamaktadır: *"Kömür dolayısıyla hızlı bir gelişme gösteren Ereğli, Anadolu burjuvasının yükselişi hakkında bir fikir vermeye yeterlidir. Ereğli kömürün işletilmesiyle nüfusu 1840'ta iki bin iken 1910'da altı bine çıkan bir kasabadır. 1923 mübadelesine kadar nüfusun beşte birini teşkil eden Rumlar, ticaret hayatına hakimdir. Kayseri ve Konya dolayından gelen Ermeniler de madencilik ve ticaretle başarı sağlamışlardır. Nüfuslu bir-iki Türk ailesi de madencilik ve ticaretle ilgilenmiştir. Bu ailelerin başında, aynı zamanda ayan olan H.İ.'ler ve K.M.'ler gelmektedir. Bu ailelerin köyleri, arazileri, angarya iş gördürme yetkileri ve sonsuz nüfuzları vardır. H.İ.'ler ayanlık dolayısıyla çok daha nüfuslu ve kudretlidir. Ereğli'de köylülerin ağa dediği tüccarları, sosyo-ekonomik ilintiler bakımından bir terim ile ayırt etmek gerekirse bunların bütün orjini ve fonksiyon özellikleri ile burjuva addetmek gerekir."*¹³¹ Ereğli bölgesi Türkiye'de burjuvazinin doğup gelişmesinde kendi çapında iştirak etmiş ve grubun önemli örneklerini vermiştir.

2.5 Zonguldak İli 1971-1980 Dönemi Gelişimi

12 Mart askeri müdahalesiyle başlayan, Anayasada anti-demokratik değişikliklerin yapıldığı ara rejimin ardından gidilen 1973 genel seçimlerinden AP yara alarak çıktı. Sağ oylar MSP, DP ve biraz da MHP'ye dağılarak bölünmüş, AP oyları 1969'da % 47'den % 29.8'e düşmüştü. Sanayileşmiş ve

¹³¹ Mübeccel B. Kıray, Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, Bağlam Yayınları, 146, İnceleme Araştırma 93, Üçüncü Baskı, Ekim 2000, İstanbul

kentleşmiş kesimlerde baskın hale gelen CHP ülke çapında oy oranını (1969'da % 28'den) % 33.3'e yükseltmişti.

Zonguldak'ta 1973 seçimlerinden CHP 39.8 oy oranı ile dört milletvekili çıkarırken, 1969'da % 55 olan oy oranı, % 38.2'ye düşen AP dört milletvekili çıkardı. MSP ise, % 8.2 oy oranı ile bir milletvekilliği kazandı. Bülent Ecevit, Avni Gürsoy, Cahit Katınay, Kemal Anadol, Mehmet Zeki Okur, Fevzi Fırat ve Ahmet Nihat Akın milletvekili oldu. Zonguldak'ta ilk kez sol öne geçmişti; ama sağ oylar toplamı gene de CHP'nin oyundan fazlaydı.

1973 genel seçimleri ardından Türkiye iç ve dış siyasette gerilimli bir döneme girdi. Kıbrıs harekâtı ve afyon ekimi sorunu nedeniyle ABD'yle ilişkiler gerginleşti. Avrupa'ya işçi ihracının durması ve dünya ekonomisindeki petrol krizi, Türkiye ekonomisi üzerindeki baskıyı arttırdı. Bu arada 1973 genel seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP Koalisyonu kısa ömürlü oldu ve bunu sağ partilerin sola karşı radikal bir tutumla kurduğu "Milliyetçi Cephe" hükümeti izledi. Özellikle MHP ve ülkücü kuruluşların artan saldırganlığı, "terör" sorununu yakıcılaştırdı. Bu tikanıklığı aşma umuduyla gidilen 5 Haziran 1977 genel seçimlerinden CHP oylarını % 41.4'e yükselterek birinci parti olarak çıktı. AP % 36.9, MSP % 8.6, MHP % 6.4 oranında oy almıştı.

Seçim sonuçları Zonguldak açısından da çarpıcıydı. CHP'nin Zonguldak'taki milletvekili sayısı ilk kez AP'yi geçti. CHP % 45.7 oy ile 5 milletvekili çıkardı: Bülent Ecevit, Avni Gürsoy, Cahit Karakaş, Burhan Karaçelik ve Kemal Anadol. AP % 42.6 oy alarak dört milletvekili çıkardı: Koksall Toptan, Ömer Barutçu, Abdülmuttalip Gül ve Gültekin Kızılışık. MSP % 5.0, MHP % 2.4 oranında oy aldılar.

CHP'nin üstünlüğüyle sonuçlanan Aralık 1977 yerel seçimleri üzerine, 5 Haziran'daki genel seçimden sonra kurulmuş bulunan II. MC (Milliyetçi Cephe) hükümeti sarsıldı. AP'den ayrılan onbir milletvekili, CGP ve DP'nin desteğiyle CHP ağırlıklı bir hükümet kuruldu. Ancak CHP, dönemin geçerli deyimiyle, "hükümet oldu; ama iktidar olamadı". Ülkenin gerek siyasal ve ekonomik sorunları gerekse, toplumsal şiddet tırmanışını sürdürdü. 1979 sonbaharında ara seçim yenilgisi üzerine çekilen CHP hükümeti yerine sağ partilerin desteğiyle kurulan AP Azınlık Hükümeti de bu tabloda kapsamlı bir değişiklik

sağlayamadı. Ancak 12 Eylül 1980'de, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın inisiyatifiyle ilan edilen ekonomik istikrar tedbirleri, ülkenin 80'li yıllarına damgasını vuracaktı; ihracatı tüketimi (ve üretimleri) kısma pahasına artırmayı hedefleyen bu tedbirler, "siyasi kriz"i kronikleşmesinden güç alarak 12 Eylül'de yönetime el koyan ordunun himayesinde, pekiştirilecek ve geliştirilecekti.

2.5.1 1971-1980 Döneminde Çalışma Yaşamı ve Zonguldak

12 Mart 1971 askeri muhtırası üzerine 24 Nisan 1971'de ilan edilen sıkıyönetim nedeniyle grev ve işçi gösterileri 1973 yılına kadar ülke çapında askıya alınmıştı. Ara rejim sırasında DİSK kapatılmadı; ancak yöneticilerinin ve militanlarının birçoğu tutuklandığı için 1971-1973 yılları arasında DİSK önemli bir varlık gösteremedi. Grevlerin serbest bırakıldığı 1973-1980 yılları arasında ise toplam 1.021 grev gerçekleştirildi. Bu grevlerde, 18.823.903 iş gününün kaybedildiği kayıtlara geçmiş durumda.¹³²

1973 grevlerinden belki ilki, Zonguldak'ta 2. Ocak 1973 günü yapılan grevdir. Armutçuk bölgesinde, kazı ve kazıya yardım sınıflarında iki grup halinde çalışan işçiler üç gruba çıkarılmak isteniyordu, işçilerin bir ay olan istirahat sürelerinin 15 güne indirilmesi anlamındaki bu karar, idare tarafından, Armutçuk'taki pilot uygulama ile başlatıldı. İşçilerin itirazları sonuç vermeyince, 2 Ocak 1973 günü grev başladı. Sendikanın da söz konusu uygulamaya taraftar olmadığı bilinmesine karşın, grev kararı, Sendika tarafından değil, doğrudan işçiler tarafından alınmıştı. Bu nedenle, sendika kayıtlarında greve katılan işçi sayısı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanamamaktadır. Grev, sendikanın araya girmesiyle, işçiler hakkında kanuni işlem yapılmayacağı sözü alınarak sonlandırıldı.

Zonguldak'ta, Sendika tarafından ilk yasal grev kararı, 18 Kasım 1972'de alındı. TKİ İşverenler Sendikası ile Zonguldak Maden İşçileri Sendikası ve Garp Linyitleri Maden İşçileri Sendikasının başlattıkları 5. dönem toplu iş sözleşmesi görüşmeleri aynı zamanda tıkanınca, Türkiye Maden İşçileri Konfederasyonu grev kararına vardı. Grev başlamadan, Devlet Bakanı İlhan

¹³² M. Şehmus Güzel, "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri", a.g.e., cilt 8, s.1870-1873

Öztrak'ın başkanlığında sürdürülen görüşmelerde 24 Kasım 1972'de anlaşmaya varılınca, ilk yasal grev kararı uygulanmadan kaldı.

Zonguldak'ın ülke genelindeki işçi hareketlerinde görülen genel dalgalanmaları pek yaşamamasının bir nedeni Sendikanın genel tutumu ise de bir başka nedeni de, maden işçilerinin ücret düzeyinin diğer sektörlerdeki işçi ücretlerinden görece yüksek olmasıyla açıklanabilir. 1976'da yasal asgari ücretin günlük karşılığı 60 TL, ortalama günlük ücret 115,3 TL iken, aynı yıl Zonguldak'ta yevmiye fiyatı sosyal masraflar hariç 308.08 TL olarak görülmektedir. Aynı karşılaştırma, 1980 yılı için yapıldığında günlüğü 180 TL olan asgari ücret, ortalama günlük ücrette 427 TL'ye ulaşmakta, maden işçilerinin ortalama yevmiye fiyatı ise 1.282 TL olarak görülmektedir. Oysa aynı dönemde, İstanbul'a kıyasla daha düşük seyreden Ankara geçinme endeksi, 100'den 613'e çıkmış durumdadır. Kısacası, maden işçilerinin giydirilmiş yevmiyeleri, 308 TL'den 1282 TL'ye çıkarken, yani ortama dört kat artarken, geçinme endeksi altı katın üstünde bir artış göstermişti. Dolayısıyla, reel (gerçek) ücret, görünür tüm artışa rağmen, aslında gerilemiş durumdaydı.

Ülke çapındaki işçi hareketlerine bakıldığında ise, 1975 yılından başlayarak işçi eylemlerinin siyasi yönünün giderek daha ağır bastığı görülmekte. Özellikle 1 Mayıs 1975'ten başlayarak "işçi bayramı" kutlamaları, sendikaların yanı sıra, diğer demokratik kuruluşların da katılımı ile kitlesel, siyasal söylemlerin dile getirildiği gösterilere dönüştü. 1977'de yaşanan Kanlı 1 Mayıs, 1992'ye kadar 1 Mayıs mitinglerini hükümetlerin engellemesine gerekçe olurken, kitlelerin yıldırılması sonucunu da beraberinde getirdi.

16 Haziran 1976'da TÜRK-İŞ, İzmir'de "İşverenlere Karşı Bir Günlük Uyan" grevi yaptı. 70.000 işçinin katıldığı grev birçok işçi ve sendikacının tutuklanması ile sonuçlandı. Bu arada MESS (Madeni Eşya Sanayicilerle Sendikası) grev nedeniyle uğradıkları iş kaybının karşılanması için Mahkemeye başvurdu. TÜRK-İŞ, MESS'e 16.000.000 TL tazminat ödemeye mahkum edildi. 20 Mart 1978'de DİSK, ülke çapında, 08.00-10.00 arasında, TÜRK-İŞ'e üye bazı sendikalar, TÖB-DER ve 26 demokratik kitle örgütünün katılımı ile 600.000 kişinin katıldığı "Faşizme İhtar Eylemi"ni gerçekleştirdi. 5 Ocak 1979'da

ise Kahramanmaraş olaylarını kınamak amacıyla DİSK, "5 dakikalık Saygı Duruşu" eylemini örgütledi.

Ülkenin ekonomik ve siyasal bunalım yaşadığı bu dönemde Havza, üretim zorlaması ile KİT zararları arasında hızla sıkışmaktaydı.

2.5.2 Havza'da Üretim ve EKİ'nin Büyüyen Zararları

1974 yılından sonra ülkenin içine girdiği ekonomik kriz dönemi etkilerini, EKİ zararlarının artması biçiminde gösterdi.

12 Mart Muhtırasından hemen önce, 5 Mart 1971'de göreve getirilen Ahmet Berberoğlu, ara rejimin "partiler üstü" yönetimlerince de değiştirilmedi. Berberoğlu 1975 yılına kadar görevde kaldı.

1969 yılına kadar kademeli olarak 33.125'e indirilmiş olan işçi sayısı, 1970'den başlayarak, yeniden arttırılmaya başlandı. 1971'e gelindiğinde 35.650 olan işçi sayısı 1975'te 40.000'e, 1979'da ise 43.600'e ulaştı. 1971-73 yılları arasında yeni yatırımlar yapılan EKİ; yatırımların ürünlerini 1974-76 arasında aldı ve tüvenan üretimi 1974'te 8,5 milyon ton kadar yükseldi. 1974'te başlayan ekonomik kriz, bu tarihten itibaren yatırımların bir anlamda durmasına yol açınca, 1974'te 9,5 milyon tona yükselen tüvenan üretimi 1980'de 6,5 milyon tona kadar geriledi.

Dündar Sağlam, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin zarar nedenleri üstüne yapmış olduğu çalışmada, EKİ'deki yanlış fiyatlandırma politikalarına da değinmekte: "Taşkömürü fiyatları 12.7.1971 tarihinde saptanmış ve 5.9.1977 tarihine kadar sabit tutulmuştur. 1977 yılında taşkömürünün birim satış maliyeti 1.697 TL/ton olduğu halde, satış fiyatı dörttebir oranında, sadece 441 TL/tondur. Bu durum müessesenin 1977 yılında 6,4 milyar lira zarar etmesine yol açmıştır."¹³³ demektedir.

1972-1977 yılları arasında KİT'lerin personel sayısını da araştıran Sağlam, beş yılda KİT'lerde çalışan memur sayısının % 42, işçi sayısının % 41 oranında, memurlar için yapılan giderlerin % 332, işçiler için yapılan giderlerin ise % 525 oranında arttığını saptayarak şu sonuca varmakta: "Personel sayılarındaki

¹³³ Dündar Sağlam, Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüslerin Yapısı ve Zarar Nedenleri, AİTA yay., Kalite Matbaası, Ankara, 1980

gereksiz artışın başlıca nedenleri, giderek yükselen işsizlik oranının baskısı ve KİT'lerin siyasallaştırılmış olmasıdır."¹³⁴

EKİ üretim verilerine ilişkin olarak hazırlanan tablo incelendiğinde, 1973-1975 yılları arasında taşkömürü satış fiyatlarının düşürülerek sabitlendiğini, 1976 yılında 284 TL/ton olan satış fiyatının 1976 yılında daha da düşürülerek 255 TL/tona getirildiğini görüyoruz.

¹³⁴ Dündar Sağlam, a.g.e., s.52-234

Tablo 21. 1971-1980 Yılları Arasında EKI'de Üretim

Yıl	Üretim (Ton)		Personel Sayısı						
	Satılabilir	Tüvenan	İşçi	Kadrolu Memur	Taşkömürü ortalama satış fiyatı Ton/TL	Taşkömürü Ticari Maliyeti Ton/TL	Kar başına ton/yıl zarar üretimi	İşçi verimliliği tüvenan	Üretim
1971	4.638.721	7.846.499	36.550	1539	223.88	242.26	-18.38	220.10	59.12
1972	4.641.461	7.862.422	36.154	1509	292.58	320.05	-27.47	217.47	59.03
1973	4.642.394	7.841.542	37.591	1535	283.82	347.16	-63.34	208.60	59.20
1974	4.965.490	8.545.927	39.399	1589	283.83	445.35	-161.52	216.90	58.10
1975	4.812.934	8.355.283	40.002	1585	284.23	677.38	-393.15	208.87	57.60
1976	4.631.854	8.059.282	41.774	1581	255.89	1.173.00	-917.11	192.92	57.47
1977	4.405.396	7.665.937	42.784	1584	441.11	1.965.06	-1523.95	179.18	57.47
1978	4.295.237	7.741.311	42.072	1581	1.224.62	3.160.57	-1935.95	184.00	55.48
1979	4.051.331	7.199.786	43.594	1528	1.789.41	5.031.09	-3241.63	165.15	56.27
1980	3.597.628	6.598.755	41.927	1513	5.859.65	7.717.32	-1862.62	157.39	54.52

Kaynak: TMMOB, Zonguldak Şubesi Yay. "Türkiye Taşkömürü Madencilğinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Mayıs 1992, Zonguldak s.87, s.90, s.91

Tablo 21. 1971-1980 Yılları Arasında EKİ’de Üretim

Yıl	Üretim (Ton)		Personel Sayısı						
	Satılabilir	Tüvenan	İşçi	Kadrolu Memur	Taşkömürü ortalama satış fiyatı Ton/TL	Taşkömürü Ticari Maliyeti Ton/TL	Kar başına ton/yıl zarar üretimi	İşçi verimliliği tüvenan	Üretim
1971	4.638.721	7.846.499	36.550	1539	223.88	242.26	-18.38	220.10	59.12
1972	4.641.461	7.862.422	36.154	1509	292.58	320.05	-27.47	217.47	59.03
1973	4.642.394	7.841.542	37.591	1535	283.82	347.16	-63.34	208,60	59.20
1974	4.965.490	8.545.927	39.399	1589	283.83	445.35	-161.52	216.90	58.10
1975	4.812.934	8.355.283	40.002	1585	284.23	677.38	-393.15	208.87	57.60
1976	4.631.854	8.059.282	41.774	1581	255.89	1.173.00	-917.11	192.92	57.47
1977	4.405.396	7.665.937	42.784	1584	441.11	1.965.06	-1523.95	179.18	57.47
1978	4.295.237	7.741.311	42.072	1581	1.224.62	3.160.57	-1935.95	184.00	55.48
1979	4.051.331	7.199.786	43.594	1528	1.789.41	5.031.09	-3241.63	165.15	56.27
1980	3.597.628	6.598.755	41.927	1513	5.859.65	7.717.32	-1862.62	157.39	54.52

Kaynak: TMMOB, Zonguldak Şubesi Yay. “Türkiye Taşkömürü Madenciliğinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Mayıs 1992, Zonguldak s.87, s.90, s.91

Krizin yoğun bir biçimde hissedilmeye başlandığı 1976 yılından itibaren, TL'nin Dolar karşısında sürekli değer kaybettiği, dolayısıyla girdi maliyetlerinin çok fazla arttığı bu dönemde; taş kömürü satış fiyatının maliyetlerin çok altında hesaplanması sonucu kurum zararı, o güne dek görülmemiş ölçülere vardı. 1976 yılının yalnızca fiyatlandırma politikası nedeniyle oluşan zarar, bizim hesaplamalarımıza göre 4.248.0000.000 TL civarındadır. 1979 yılında ise bu zarar 13.131.843.000 TL'ye ulaşıyordu.

Sağlam'ın saptadığı gibi, faaliyetlerin içindeki işçiliğin payı 1966'da % 53 iken 1977'de % 80'e çıkmıştı. Hammadde ve imalat giderlerinin toplamı 1966'da % 24,9 iken, 1977'de bu oran 11,6'e düşmüş, kuruma neredeyse çivi bile çakılmaz olmuştu. Kurumun, fiyatlandırma ve istihdam politikaları yolu ile daha 1977'lerde işlemez hale getirdiği bu verilerden açıkça görülmekte.

1971-1980 Dönemi, EKİ zararlarının dayanılmaz boyutlara ulaştığı bir dönem olmasının yanı sıra, zararların kapatılması için, yeraltı işçilerinin de en fazla üretim zorlaması ile karşılaştığı dönemdir. Üretim zorlaması da, doğal olarak grizuları gündeme getirir.

2.5.3 İldeki Diğer Kamu Yatırımları

Zonguldak'taki KİT'lerin tümü, 1971-80 döneminde EKİ ile benzer bir kaderi paylaşıyordu. Karabük Demir Çelik Fabrikaları bir yandan Ereğli Demir Çelik'e % 28 oranında ortak edilerek öz kaynaklan açısından zayıflatılmışken, öte yandan da, bu üretimin artık Ereğli'de yapılacağı gerekçesiyle yassı mamul haddeleri sökülüyordu. Personel sayısının artırılması konusunda sürekli baskı altında bulunan Karabük, fiyatlandırma politikalarından da payını alıyordu.

Karabük Demir Çelik tarafından üretilen pik ve yuvarlak mamullerin fiyatlarında, 1969'dan 1979 yılına kadar yaşanan fiyat artışı; pikte % 479,9, yuvarlak mamullerde; % 777,7 oranında iken, Erdemir tarafından üretilen tenekede; % 7222,2, soğuk sac ürünlerinde; % 636,7 oranında gerçekleşmişti. Erdemir'in fiyat artış oranının daha yüksek olmasının altındaki neden, kuruluş sermayesinin % 50'den fazlası kamu kuruluşlarınca karşılanmasına karşın, yönetimde devletin temsil olanağının olmaması ve önceden hazırlanan "Esas Mukavele" nedeniyle en az % 30

olan kâr marjlarının kısıtlamamasından kaynaklanmaktaydı. Tüm verimsizliğine karşın Erdemir, yönetim kurulunun kamudan bağımsız fiyatlandırma politikası nedeniyle, özellikle sanayide kullanılan soğuk sac ürünlerinde yüksek oranlı sübvansiyonlardan yararlanarak kârlı bir kuruluş olmayı becerdi. Oysa Karabük, daha verimli üretim yapısına karşın, fiyatlandırma politikalarından nasibini alıyor; yani zarar ediyordu.

Erdemir tarafından hazırlanan bir diğer çalışmada ise, Erdemir'in yaşadığı darboğazın, tamamen hazırlanan kuruluş projesinin sonucu ortaya çıktığı açıkça belirtiliyor:

“Kuruluşunda dünyadaki gelişmeler büyük ölçüde dikkate alınmadığından ve ülke boyutunda uzun dönemli üretim planı belirlenmediğinden, bugün çok gerekli olan yenilemeler sırasında, tesisin üniteleri arasındaki dengesizliğini gidermek amacıyla sürekli tesisin kendi içinde yeni düzenlemeler yapılmakta ve bunun için büyük paralar harcanmaktadır. Oysa, tesisin kuruluşunda gelişme potansiyeli düşünülmeli ve planlanmalıydı.”¹³⁵

Kuruluşunun dördüncü yılında, ülke iç talebi karşısında yetersiz kalan Erdemir'in yanlış projelendirmeden doğan verimsizliği, Ereğli'nin sürekli bir şantiye görünümü arzetmesine neden oldu. Erdemir sürekli para yutuyordu. Üstelik, ilk yerleşim planı da böylesi eklemelere olanak tanıyacak biçimde yapılmamıştı. Her yeni ünite eklemesi Erdemir'in daha da sıkışmasına neden oldu.

Bölgedeki diğer Kamu İktisadi Teşebbüslerinden olan Sümerbank Ateş Tuğlası fabrikası, 1948'de kurulmuştu. 1973 yılında önemli bir tevsi çalışması ile kapasitesi 65.000 ton/yıl'a çıkarıldı. 1987'de fabrikanın yarattığı kirliliği azaltmaya yönelik bir tevsi çalışması daha yapıldı. Fabrika'nın kullandığı temel hammadde olan şiferton, 1982'ye kadar EKİ'nin kömür çıkarımı sırasında elde ettiği bir yan üründü ve Amasya ve Zonguldak'tan sağlanıyordu. Bu tarihten sonra, ihtiyacını kısmen Amasya'dan karşılamaya çalışmakla birlikte, 1989'da EKİ'yi daha da zarara sokmaya yönelik politikalar nedeniyle EKİ'nin şiferton üretimi durdurulunca üretim için gerekli hammaddeyi ithal etmeye, sonuçta da zarara girmeye başladı. Bizce ilginç olan, 24 Ocak Kararlarının hemen ertesinde, kömür üretiminin yan ürünü olan

¹³⁵ Ereğli Demir Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü T.Ş., Hizmete Özel Yayını, 7 Nisan 1981, s.2

şiferton hammaddesinin kademeli olarak üretilmekten vazgeçilip bir kenara yığılması kararıdır. Bu karar, EKİ'nin taş atıp kolu yorulmadan elde ettiği bir yan ürünü üretim dışı tutması yolu ile EKİ zararlarını arttırırken, Filyos vadisi boyunca kamu ve özel sektöre ait pek çok taş-toprak sanayii yatırımını da zarara sokmuştur.

Yöredeki bir diğer KİT ise, SEKA'dır. Kredi olanakları ile proje ve fizibilite etüdleri Dünya Bankası'nca sağlanarak 1966 yılında Çaycuma'da yapımına başlanan SEKA Kraft Kağıdı fabrikası 1970 Martında kraft selülozu, 1970 Nisan'ında ise kraft kağıdı üretmeye başladı. Çevreyi en çok kirleten sanayi kollarından biri olan kağıt sanayiinin en kirletici kolu olan kraft, bildiğimiz ambalaj yapımında kullanılan kaba, kartonumsu bir kağıt türüdür. Bu sanayii kullanan ülkeler genelde, kullanılmış kağıt ve ambalaj artıklarını hammadde olarak kullanacak teknolojileri tercih ederler. 1972'de Amerika'da kabul edilecek olan Ulusal Çevre Koruma Yasası uyarınca ABD eyaletlerinde kurulması yasaklanan kraft üretimi için Dünya Bankası'nın Çaycuma'yı (hem de en geri teknoloji ile) öngörmüş olması, herhalde bir tesadüf değildi.

Dünya Bankası'nca hazırlanan fizibilite raporlarına göre fabrika yeri olarak Çaycuma idealdir. Ormanlık arazinin göbeğinde, Çaycuma ilçesinin yerleşme alanına taş atımı mesafede, Filyos Çayı'nın sularını soğutma suyu olarak kullanabileceği kadar yakın, hatta neredeyse Filyos'un içinde bir yer seçilmiştir. 2000 dekarlık bir alana yayılan Çaycuma SEKA'da, 845'i işçi toplam 1027 kişi çalışır. 1976 yılında ek ünite yapımı ile 65.000 ton/yıl olan kapasite 75.000 ton/yıl'a çıkarılmış, 1986 yılında soda kazanı tevsi çalışmaları sonucu üretim 87.800 ton/yıl kapasiteye ulaşılmıştı. 1987 yılına kadar sürdürülen oluklu karton üretiminden bu yıldan sonra vazgeçildi. 1 ton selüloz üretebilmek için 4,7 ton odun kullanan teknolojiye sahip fabrika, bir yandan Zonguldak'ın orman varlığını hızla sömürürken, yarattığı kirlilikle, Filyos Çayı ve Çaycuma İlçesi sakinleri için ciddi tehlikelere neden olmakta.

1954 yılında kurulup, 1955 yılında inşasına başlanan Bartın Çimento Sanayii T.A.Ş. 1962 yılında işletmeye açılmıştı. Kuruluş sermayesinin % 95,7'sine Çimento Sanayii TAŞ (ÇİTOSAN), % 4,2'sine gerçek şahıslar, % 0,1 'ine ise 'Bartın Belediyesinin sahip olduğu fabrika günümüzde özelleştirilmiş durumda. Kapasitesinin düşük olmasına karşın, yüksek teknoloji ve az personelle çalışıyor olması, fabrikanın kârlılığını günümüze kadar korumasını sağladı. 1980'lerin sonunda

yapılan tevsi çalışması sonucu, kapasitesini 500.000 ton/yıl'a çıkaran fabrikanın ürünlerini karayollarının yanı sıra 500 tonluk kosterlerle limandan da nakledebilmesi, pazar hinterlandını genişletiyor. Fabrika ortakları arasında yer alan gerçek kişilerin hemen hepsinin çimento bayiliği yapması ise Bartın'da çimento bayii enflasyonu yaşanmasına neden oluyor.

Bartın'da yer alan bir diğer KİT ise ORÜS'e (Orman Ürünleri Sanayii) bağlı Bartın Kereste Fabrikası. 1965 yılında istimlaki tamamlanan alanda, 1966'da lojmanlar ve sosyal tesisler bitirildikten sonra, 1968'de ana fabrika inşasına başlanmıştı. 1970 yılında deneme üretimine geçen fabrikanın kuruluş kapasitesi 30.000 m³ tomruk işlemeye yeterli biçimde oluşturulmuştu. Parke, mozayik parke ve fırınlı kayın üreten bu fabrika 1997'nin sonlarında özelleştirilebildi ve ilk iş işçi çıkarmak oldu.

2.5.3 Özel Sektör Yatırımları

Zonguldak'taki özel sektör yatırımları 1970-1980 döneminde, adeta atağa kalkmıştı. Turgut Işık, 1964'te başladığı sanayi atağını, Baksan'dan sonra da sürdürüyordu. 1973'te Işıklar Bartın Tuğla Fabrikası halka açık şirket olarak kuruldu. Bartın'da boğaz mevkiinde kurulan yüksek kaliteli tuğla, pişmiş kil ve çimento üreten fabrika 108 personelle, 55.859 ton/yıl tuğla üretimine başladı. % 51 dolayında hisseyi elinde tutan Işıklar Holding'in diğer ortakları, % 31.69 hisseyle Temeltaş Madencilik, % 18 hisse ile STFA idi.

Işık ailesi, 1977 yılında da Bartuğsan'ı kurdu. 1979'da yatırımına başlanan fabrika, izolasyon tuğlası ve blok izol tuğlası üretimine girişti. 820 gerçek ortaklı halka açık şirketin diğer ortakları % 21 oranında Çumra Kağıtsan (Işıklar Holding), % 27 oranında Bakırsan ve % 14 oranında Işıklar Pazarlama'ydı. 1980 yılında üretime geçen fabrikada 177 işçi çalıştırılmaya başladı.

Zonguldak'ın madencilikte uzmanlaşmış işgücü, 1962'den başlayarak özellikle Almanya'nın Ruhr havzasında iş bulurken; vasıfsız göçmen işgücüne kıyasla çok daha yüksek olan gelirini yöresi ile paylaşmaktan geri kalmadı. 1970'lerde ortaya çıkan Devrektaş ve Mankap örneklerine, yurt dışında çalışan Zonguldaklılar'ın dövizleri ile hızla yenileri eklendi. Zonguldak'taki işçi

şirketlerinin hazin bir örneği, 1973'te üretime geçen Çaytaş'tır. Hisarönü'nde mevcut bir fabrika binasını satın alarak 29 yurt içi, 910 yurt dışı ortakla girişilen yatırım, Sümerbank'ın 1940'lardan beri üretimde bulunan ve iç talebi tamamen karşılayan ateş tuğlası fabrikasının tam karşısında, 77 işçi ile 6000ton/yıl ateş (ref lakter) tuğlası ve harcı üretimini hedefliyordu. Emekli işçi, arzuhalci, bankacı gibi meslek sahiplerinin yönetiminde yeni pazarlar yaratmaktan aciz kalan fabrika, hemen her yılını zararla kapatarak, günümüze kadar ortaklarının özverisiyle gelebildi.

Ulus, Abdipaşa'da kurulan Asaş, Abdipaşa muhtarlığının bir girişimi idi. ORÜS'ten ayrılan Yüksek Orman Mühendisi Recep Bozkurt'un teknik bilgisi ve özverisiyle kurulan bir şirketti. Ulus ormanlarının değerlendirilmesi amacı ile kurulan fabrika, kütükten parkeye entegre bir proje idi. Köylülerle kâr payı dağıtımı nedeniyle çıkan tartışmalar Recep Bozkurt'un şirketten ayrılmasıyla sonuçlanınca, fabrika çalışamaz hale geldi.

Ulusantaş gene Ulus'ta kurulmuş bir halk şirketi. Yer seçiminin yanlışlığı nedeniyle iki kere sele maruz kaldı. Hammadde ve makina aksamı büyük zarar gören fabrika halen ekonomik olmayan bir kapasite ile ayakta kalmaya çalışıyor.

Asaş ve Ulusantaş gibi Persan da Köy Kalkınma Kooperatiflerinin öncülüğünde kurulmuş yatırımlardan biri idi. Yurt dışına yoğun işçi gönderilmesi üzerine 1965'lerde kurulan Türk Alman Fonu'ndan yardım alan bu kooperatiflerde temel güdü, fabrika kurmaktan çok, kooperatif üyelerine tanınan Almanya'ya işçi gönderme önceliğini kullanarak işçi simsarlığı yapmaktı. Perşembe köyü civarında önemli bir mahsul olan buğday ve mısır üretimini değerlendirmeyi amaçlayan Persan'a, Perşembeli milletvekili Cebi öncülük etmişti. Baştan yanlış teknoloji seçimi ile başlayan hatalı uygulama, 1974'te akreditiflerin kesilmesi ile sekteye uğradı. Buğday ve mısır nişastası üretme amacıyla kurulan fabrikaya 1974'ter sonra Tarım ve Orman Bakanlığının desteği ile yeni üniteler katılarak öğütme-ayırma ve kurutmada yaşanan teknik sorunlar aşıldı. Bu kez, temel girdi olan suyun istenen evsafa olmadığı, dolayısıyla yalnızca teknolojinin değil, yer seçiminin de yanlış olduğu ortaya çıktı. Bunun üzerine yönetime A. İhsan Kutoğlu ve Salih Topçu getirildi. Toprak-Su işler Müdürlüğü'nün mısır plantasyonu uygulaması ile mısır üretimi üçe katlandı. 10 km. öteden fabrikaya su getirilmesi sağlandı, teknolojik

sorunlar giderildi. 1981'de tam üretime geçilecekken profesyonel yöneticiler Yönetim Kurulu ile anlaşmazlığa düştükten sonra ölüm tehditleri alınca işi bıraktılar. 50 ton/yıl üretim kapasiteli Persan, günümüze hiç üretim yapamadan çürüyerek ulaştı.

Pınartaş, Işıklar Holding'in hinterlandı içinde torbalanmış toz kireç üretmeyi amaçlayan bir başka halka açık şirket oldu. Binaları bitirildikten sonra makine aksamı getirilince, preslerin kapıdan sığmadığı görüldü, duvarlar yıkıldı. Bu kez pres ayaklarının betona gömülmesi gerektiği anlaşılınca inşaat yeniden başlatıldı. Üretime geçilmeye kalkıldığında ise hammadde özelliklerinin tutmadığı görüldü. Işıklar Holding'in rekabete yönelik hiçbir müdahalesine gerek kalmadan, hiç üretime geçemeyerek 'elenen' bu fabrika da çürüyor.

1960-70 dönemini anlatırken değinmiş olduğumuz Devrektaş, 1970-80 dönemindeki tevsi çalışmalarını ve kuruluşunu, kur garantili döviz kredileriyle sağlamıştı. 24 Ocak Kararları ile kur garantileri kaldırılınca, şirket varlıkları borçları karşılayamaz duruma geldi ve Devrektaş'ta büyük bir sarsıntı yaşandı. Dünyada orman artıklarını değerlendirme amacıyla kurulan sunta fabrikalarının aksine, Devrektaş, orman ürünlerini kullanan, dolayısıyla hem ormanlara zararlı, hem de daha pahalı bir teknoloji ile kurulmuş durumda.

1971-80 döneminde kurulan fabrikalar elbette saydıklarımızla sınırlı değil. Bartın'da Işıklar Holding'e ait kireç imalatı yapan Barkisan, tuğla üretimi yapan İzotuğla San A. Ş. ve konserve üretimi yapan Barkon Konservecilik Gıda San. A. Ş., 1970'li yıllar ve öncelerinde kurulan önemli yatırımlar.

Ereğli ilçesi, demir-çelik fabrikasında üretilen yassı mamulleri değerlendirmekte uzmanlaştı. Örneğin; Madenci Gemi Sanayii, yüksek tonajlı kuru yük gemilerini Japonya'ya satabilecek kapasitede ve kalitede üretim yapıyor, profil, sanayi borusu, sanayi bandı ve ambalaj çemberi üretiminde ise Erbotaş San. ve Tic. A. Ş. önde gelen bir kuruluş.

Karabük ise, gene demir-çelik fabrikasına bağımlı 39 haddehanenin yanı sıra orman ürünlerini işleyen işletmelerle dolu.¹³⁶

¹³⁶ DESİYAB, İşçi Şirketleri Envanter Çalışması, Ekim 1986, (Yayınlanmamış Rapor)

2.5.4 Zonguldak'tan Girişimcilik Örnekleri

1970'lerin başlarında ekonominin genelinde yaşanan ferahlama dönemi tüm ülkede olduğu gibi, Zonguldak'ta da yeni yatırımları ve bu yatırımları gerçekleştirenleri, yani, "girişimcileri ortaya çıkardı.

Zonguldak'ta genelde kamu yatırımları önderliğinde yürüyen gelişmeye katkıda bulunmaya çalışan girişimcilerin başarı yüzdeleri ne olursa olsun, hemşehrilik bilinçlerinin oldukça yüksek olduğu görülüyor. Koşullar aşırı zorlamadıkça Zonguldak il sınırları dışına pek fazla kaymamaya özen göstermek, bu girişimcilerin ortak özelliği. Bu özellik, Karabük-Safranbolu ikilisi dışında, Bartınlı, Devrekli, Çaycumalı ve Ereğlili yatırımcılarca da paylaşıyor.

Karabük-Safranbolu'da ise; 1975'ten itibaren, genelde Demir Çelik Fabrikasına bağlı olarak edinilmiş sermaye ve yatırımlar İstanbul'a ve 3. Demir-Çelik Fabrikasının kurulması ile İskenderun'a kaçar. Karabük'teki özel haddehanecilikten hayat bulup, İstanbul'a kayan Ekinciler Holding; ayrıca Transtürk ve Yolbulanlar aynı şekilde Karabük'ten kağan sermaye örnekleri.

Oysa Bartın denilince, girişimcilikte yerel rekabetle karşılaşılır ve ilk akla gelen, tabi ki, daha önce de değindiğimiz Turgut Işık'tır. Turgut Işık 1952'de babası ile birlikte Işıklar Kollektif Şirketini kurarak işe başlar. Sahip oldukları akaryakıt istasyonlarından o sırada Bartın Liman inşaatını üstlenen STFA'ya petrol verirler. STFA ile olan bu tanışıklık, 1964'te ortaklığa dönüşür. Bartın Çimento San. ve Tic. A.Ş.'ye ortak olan Işıklar, akıllı bir yatırım yaparak Baksan'ı kurarlar. Baksan, çimento fabrikasının ihtiyaç duyduğu çimento torbalarını üretmeye başlar. Bu amaçla kurulan I. İmalat bandı yurt dışından ithal edilir. II. İmalat bandını ise kendileri üretirler. Torba imalatı artınca, artan imalatı kullanmak üzere Barkisan (Bartın Kireç Sanayi ve Tic. A.Ş.) kurulur. Üretilen renkli, tarım amaçlı kullanılabilir kireci kendi imalatları olan torbalarında pazarlayarak, Türkiye'de ilk kez torbalanmış kireç satışına başlarlar.

Dokap, Zonguldak'taki işçi şirketlerinin en ilginç örneği. Zonguldak yöresinde, kendi parası ile yatırım yapıp kazanan en önemli isim Işık ailesi ise, başkasının parasıyla yatırım yapıp kazanan en önemli girişimci de Cemil Çakmaklı'dır. Bu çarpıcı girişimci özelliği onu 12 Eylül 1980 sonrası Danışma Meclisi

üyeliğine kadar götürecektir. Beycuma Orman İşçileri Sendikası Başkanı Hüseyin Çakmaklı'nın oğlu olan Cemil Çakmaklı iş hayatına Türkiye Kömür İşletmelerinde başlamış ve bir yıllığına Almanya'ya staja gönderilmiştir. O stajda Almanya'dayken, gurbetçi Beycumalıların ortak olduğu Dostlar Karacam Plastik Sanayi A.Ş.'nin -ki o dönemde pimapen türü üretim yapılması planlanıyordu- genel müdürü ölür. Beycumalılar Cemil Çakmaklı ile temasa geçerler. Çakmaklı da hem yurt dışındaki işçilerle, hem de Beycuma'daki ortaklarla iyi ilişkiler kurar. Proje plastik fabrikasından un fabrikasına dönüşür. Yatırım gerçekleştikten sonra Çakmaklı, Ayhan Erel ile birlikte Şirketin başına geçer. 1975 yılında kurulup, 1979'da üretime geçen fabrikanın adı da Dostlar Karaçam Plastik'in kısaltması yapılarak Dokap Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. olur.

2.6 Toplumsal Yaşam

1971-1980 dönemi, Zonguldak Merkez, Kozlu, Kilimli, Çatalağzı dörtlüsü için ilk kez kapsamlı bir planlama yaklaşımının gündeme geldiği ve kısmen de olsa tamamlanabildiği bir dönem oldu.

Zonguldak'ın dört merkez ilçesinin 1965'te 55.404 olan kentsel nüfusu 1970'de 77.135'e, 1975'te 90.221'e, 1980'de ise 109.044'e ulaşmıştı. İmar ve İskan Bakanlığı bünyesinde 1960'larda yapılan Alt Bölge Planında önerilen kapsamlı bir imar planı, 1970'lere gelindiğinde ciddi bir ihtiyaç düzeyine geldi. İller Bankası, daha önce yapılan çalışmaları da dikkate alarak ZMA (Zonguldak Metropolitan Alan) planlarının yapılması için kapsamlı bir ön çalışma yürüttü ve 1974 yılında ZMA planı için yarışma açtı.

Yarışma, plancılar arasında büyük heyecan yarattı, ilk yarışmaya katılım büyük oldu. Yarışmayı Engin Erkin'in başkanlığındaki ekip kazandı. Bu ekibin diğer yarışmacılara üstün olduğu yan; .Osmanlı'dan bu yana gelen "metruk arazi" konumunu en iyi kavrayan bir yaklaşımla, üretim ile yerleşmelerin barışık olduğu mekânsal çözümler önermesiydi.

Planlama çalışmaları nedeniyle esen umut rüzgârı kısa zamanda dinince, belediyenin planlama nedeni ile başlattığı gecekondulaşmayı

dizginlemeye yönelik denetimleri de önce gevşedi, daha sonra da neredeyse tamamen ortadan kalktı.

Toplumsal yaşamdaki bu hızlı ayrışma süreci, apartmanlaşmanın getirdiği toplumsal yabancılaşma ile birleştiğinde, 1960'larda ve önceleri yaşanan iş dışı toplumsal hareketliliğin giderek kaybolmasına neden oldu. Zonguldak bölgesinde önemli bir terör olayı yaşanmadıysa da, yavaş yavaş insanlar kendilerini bilinçli ya da bilinçsiz evlerinin içine hapsetti.

1980'lere gelindiğinde Zonguldak'ın artık herhangi bir Anadolu kentinden ayıran özgün çizgiler giderek yok olmaya başlamıştı.

Karabük'te, karaborsacılık yolu ile oluşan olağanüstü birikim 1970-1980 döneminde ciddi bir sanayi göçüne neden oldu. Palazlanan haddehaneciler İstanbul'a, İskenderun'a göçmeye başladılar. Geride kalanlar ne uzayıp ne kısılacak olanlardı. Karaborsadan da olsa elde edilen geliri Karabük'te sanayi yatırımlarına dönüştürme işi başırlamadı. Yatırıma dönüşebilecek gelir Karabük ve hatta Zonguldak sınırlarını aşar; Çaycuma, Devrek gibi ilçelerde bireysel birikimlerin kör topal toparlanarak yatırıma dönüşmesi denenirken, Karabük'te kalanlar gayrimenkule yöneldi. Kentsel rantlar olağanüstü boyutlara ulaştı. 5000 evler yapı kooperatifi Karabük-Safranbolu arasında yükselmeye başladı. Metin Türker'in anlattığı gibi, "iki-üç katlı evler gitti, yerine beş altı katlı apartmanlar yükseldi. Halkın yaşam seviyesi yükseldi. Yeni ve kozmopolit bir aile düzeni geldi."

Ereğli'de durum daha iç açıcı değildi. Gerçi yerli halk kısa zamanda ERDEMİR'in yassı mamullerini değerlendirerek soba, soba borusu gibi ürünlerin yanı sıra, çelik konstrüksiyon ve gemi yapımında uzmanlaşmıştı ve gelir düzeyini arttırmıştı; ama yer darlığı 1970'lerin ortalarında ciddi bir sorun haline geldi. Madenciler Gemicilik, yüksek tonajlı siparişlerde ERDEMİR'in liman tesislerinden yararlanabilmek için çırpınırken, küçük ölçekli gemi yapım atölyeleri inanılmazı gerçekleştiriyordu. Artık denize indirilmek üzere caddeyi geçen koca koca gemiler nedeni ile trafiğin kesilmesi olağanlaşmıştı. Yollarda seyreder gemiler görmek ne denli olağansa, kiralık ev bulabilmek, hele hele kirayı ödeyebilmek de o denli olağanüstü bir olaya dönüşmüştü.

BÖLÜM 3

ZONGULDAK İLİ'NDE 1980-2000 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞİM

3.1 Zonguldak'ta 1980 Sonrasında Sanayileşme

Sanayileşme politikası açısından 1980 yılı Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktasıdır. 24 Ocak 1980'de uygulamaya konan istikrar programlarıyla birlikte sanayide nitelik değişikliği ortaya çıkmıştır. Bu değişimin iki önemli boyutu vardır. Bunlardan birincisi devletin sanayiye yatırım yapmaması, elindeki sanayi tesislerini de hızla elinden çıkarması; özelleştirmesidir. İkincisi de buna bağlı olarak sınai yatırımların ve üretimin esas olarak serbest piyasa koşullarına terk edilmesidir.¹³⁷ Kriz, toplumsal ve ekonomik çöküntü dönemleri kentlerin sorunlarını daha çarpıcı bir hale getirmektedir. Bu tür geçiş döneminin önemli örneği 1980'li yıllar olmuştur. Daha önce devletin korumacı politikaları altında gelişen, ülkenin mekansal işbölümünde belli konumları elde eden ve ekonomi içinde birbirlerini tamamlayan kent yapısına en iyi örnek il Zonguldak İli'dir. Zonguldak İli 1980 sonrasında daha önce ulusal ekonomiye önemli katkıları olan bir konumda iken, 1980 sonrasında bu rolünü yitirmiştir. Kente yapılan yatırımlar önemli derecede azaltılmış kamuya ait işletmelerin özel sektöre devri ya da kapatılması sık sık gündeme gelmiştir. Üçüncü bölümde Zonguldak kentinin yaşadığı bu değişim sürecinin Türkiye kentlerinin yerel gelişim eğilimlerinden ne ölçüde farklı olduğuna işaret edilecektir. Zonguldak İli'nin 1980 sonrası süreçte yaşadığı ekonomik kriz ve sorunların diğer illere göre farklı niteliği ortaya konacaktır.

1980 sonrası dışa açılma politikaları çerçevesinde İMF ve Dünya Bankası'na önerilip uygulamaya konan yapısal uyum programları korumacı politikalarından vazgeçilip ulusal ekonomi dışa açılmıştır. Bu açılım çerçevesinde ekonomiye

¹³⁷ Yakup Kepenek, "Türkiye'nin 1980 Sonrası Sanayileşme Süreci", Bilanço 88, 75 Yılda Çarklardan Chiplere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Nisan, 1999, s.229

müdahale ve sosyal devlet anlayışı bir yana bırakılarak, ekonomi piyasa koşullarına göre yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yönelimin sonucu olarak daha önce devletçe desteklenen sektör veya işletmeler kârlı olmadıkları gerekçesiyle ya gerçek değerin çok altında ya da sembolik rakamlarla özelleştirilmiştir. Bu değişim en önemli uygulama aracı işçi çıkarma ve ücretlerin düşürülmesi, büyümeye yönelik yatırımların askıya alınması ve teknolojinin yenilenmemesi olmuştur. 1980 sonrasında sanayileşme politikalarında en önemli değişme piyasa ağırlıklı dışa açık modelin uygulanmaya konmasıdır. 1980 öncesi sanayileşmesinde damgasını vuran korumacı ve ithal ikamesine dayalı içe dönük sanayileşme politikaları 1980 sonrasında dışa dönük politikalara bırakmasıdır. 1980 öncesinde büyük çaplı standart ilimlere dayalı kitle üretimi yapan dikey ve hiyerarşik olarak örgütlenmiş bürokrasiler tarafından yönetilen sendikalı işgücü istihdam eden ve literatürde genellikle “fordist” olarak nitelendirilen sanayi örgüt modelinin ve bu tür sanayi yapısına sahip merkezlerin gerilediği (esnek uzmanlaşma) diye nitelendirilen üretim örgütlenmesini ön plana çıkarmıştır. Zonguldak’ta Türkiye’nin demir-çelik ve taşkömürü sanayinde en büyük kamu kuruluşları bulunması, bu sürecin en belirgin yaşandığı ve etkilendiği ilin başında gelmiştir. Çalışmanın bu bölümünde ildeki bu değişimin sonuçları üzerinde durulacaktır.

3.1.1 1980’lerin Başında Zonguldak Sanayi

Zonguldak 1980’lere kadar kömür işletmeciliği ve ağır sanayi kuruluşları (demir-çelik) sektörü ağırlıklı gelişme gösterirken, 1980’lerden sonra daha çok özel kesimin ve çok ortaklı sanayi yatırımlarına yönelerek hammaddeye dayalı sanayi ile orman ve gıda dalında gelişme göstermiştir.

Tablo 22. Zonguldak İli'nde Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri (1980)

Sektör	İşyeri Sayısı	1 kişilik	2-9 kişilik	10 ve daha fazla kişilik
Gıda, İçki, Tütün	262	25	168	69
Dokuma, Giyim Eşyası, Deri San.	676	323	353	-
Ağaç Ürünleri ve Mobilya Sanayi	411	114	277	20
Kağıt ve Basım Sanayi	50	7	33	10
Kimya Sanayi	43	5	29	9
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	44	7	23	14
Metal Ana Sanayi	78	-	-	78
Metal Eşya, Makine ve Taşı Araçları Sanayi	892	240	607	47
Diğer Sanayiler	7	2	5	-
Toplam	2465	723	1495	247

Kaynak: DİE, Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 1980

Tablo 22'de Zonguldak İli'nde çalışan işçi sayısına göre işyerlerinin dağılımı verilmiştir. İldeki toplam 2465 işyerinin 247'si 10'dan fazla işçi çalıştıran kuruluşlardır. Bunların 78'si metal ana sanayinde, 69'u gıda, 47'si metal eşya, 20'si orman ürünleri, 14'ü taşa ve toprağa dayalı sanayi, 10'u kağıt, 9'u ise kimya dalındadır. Toplam işletme sayısı bakımından metal eşya alt dalı birinci sırada yer almaktadır. Bunu 676 işyeri ile dokuma ve giyim sanayi, 411 işyeri ile ağaç ürünleri ve mobilya sanayi yer almaktadır. Bu veriler 1980 öncesi Zonguldak sanayinin çok az sayıda sektöre dayalı iken, 1980'li yıllardan sonra sektör çeşitlenmesine yönelik bir değişimin olduğunu göstermektedir.

3.1.2 Madencilik (Taşkömürü)

Türkiye'nin en zengin koklaşabilir maden kömürü (taşkömürü) yataklarının Zonguldak İli'nde mevcut bulunduğu ve ülkemizin yer altı kaynakları bakımından en önemli il olduğu birinci bölümde belirtilmişti. Maden kömürü, madencilik ve imalat sanayinin, özellikle ağır sanayinin bunlara bağlı olarak da ticaret ve ulaşımın gelişmesine çok büyük katkı sağlamaktadır. 1980 sonrası sanayisizleşme politikalarının etkisiyle sektörün küçültülmesi diğer sektörleri de etkilemiştir. İlde değişik türde maden ve mineral kaynakları olmasına rağmen ilde bugünde faaliyet gösteren en önemli kuruluş T.T.K.'dır. Havzada bugüne kadar yapılan araştırmalarda 2000 yılı itibariyle 428 milyon ton görünür, 249 milyon ton mümkün olmak üzere 1.126 milyon ton taşkömürü rezervi belirlenmiştir. Tablo 23'te M.T.A. verilerine

göre Zonguldak İli'nde üretim alanlarına göre tespit edilmiş taşkömürü rezervi verilmiştir.

Tablo 23. Zonguldak İli Taşkömürü Yatakları (2000)

Üretim Alanı	Rezerv			
	Görünür	Muhtemel	Mümkün	Toplam
Armutçuk	19.615	11.509	10.185	41.309
Kozlu	63.400	55.926	47.975	167.301
Üzülmüş	151.135	94.342	74.020	329.497
Karadon	151.442	153.752	117.144	422.338
Amasra	32.799	133.304	0	166.103
Toplam	426.391	448.833	249.324	1.126.548

Kaynak: G.M.İ.S. 7. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2003, s.256*

T.T.K. mevcut rezerv durumuyla sağlanacak üretim artışları da dikkate alındığında, havza ömrünün yaklaşık yüz yıl olacağı tahmin edilmektedir.

3.1.3 Madencilik Sektöründe İstihdam

1980 sonrası T.T.K.'nu küçültme politikaları çerçevesinde istihdam azalmasına rağmen ilin en yüksek istihdam yaratma özelliğini hala devam ettirmektedir. Tablo 24'te 1980-2000 yılları arasında T.T.K. istihdam miktarı verilmiştir.

Tablo 24. T.T.K. İstihdam Durumu (1980-2000)

Yıl	İşçi Adetleri		Memur ve Sözleşmeli	Toplam	% Yer Üstü İşçi Oranı
	Yer altı (A)	Yer Üstü (B)			
1980	23.392	16.044	1.420	40.856	42,8
1985	23.828	14.403	1.346	39.557	39,8
1990	21.024	13.325	2.642	36.991	43,2
1991	18.338	12.844	2.621	33.836	45,9
1992	17.073	12.422	2.663	32.158	47,0
1993	16.592	11.837	2.690	31.119	46,7
1994	14.427	9.537	2.652	25.616	43,7
1995	13.348	8.172	2.599	24.119	44,7
1996	12.889	7.232	2.535	22.656	43,2
1997	12.277	6.397	2.462	21.136	42
1998	12.029	6.088	2.505	20.622	41,7
1999	10.922	5.442	2.446	18.810	72
2000	13.927	4.786	2.422	21.133	34,1

Kaynak: G.M.İ.S. 7. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2003, s.257*

* Düzeltme

* Düzeltme

Tablo 24'teki verilere göre T.T.K.'da 1980'de istihdam edilenlerin 40.856 iken 2000 yılında % 49 azalma göstererek 21.133'e düşmüştür. Tablodan çıkartılacak bir diğer sonuç kömür madenciliğinde yer altı ve yer üstü çalışanların oranıdır. İdeal oran yer üstünde istihdam olunan 1 kişiye karşılık yer altında bu 3 kişi olmalıdır. T.T.K. bu oranı 1980'lerin başında % 42.8 olarak gerçekleştirmiş, izleyen yıllarda artış göstermiş, ancak 2000 yılında ideal rakama yaklaşarak % 34.1 olarak gerçekleştirmiştir. Sonuç olarak T.T.K.'da istihdam politikası içinde üretim dışı fazla istihdam her zaman mevcut olmuştur.

İstihdam yapısını daha ayrıntılı incelemek ve sektörün verimlilik üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için kömür üretimine ilişkin verilerin daha uzun dönemde ayrıntılı olarak incelenmesin de yarar vardır.

Tablo 25'te sektörün işgücüne ilişkin gelişmeler incelendiğinde şu ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 1942-1950 döneminde toplam işçi sayısındaki ortalama artış hızı % 2.96 düzeyinde iken, 1951-1960 arasında bu oran % 3.16 olmuştur. 1961-1970 döneminde % 1.37 azalma 1971-1980 döneminde ortalama artış hızı 1.84 olup izleyen yıllarda artış hızları hep negatif olmuştur. 1981-1990 döneminde % -1.84, 1991-2000 döneminde % -4.97'dir. İstihdamla ilgili vurgulanması gereken diğer bir nokta özellikle 1950-1990 döneminde yerüstü işçilerin olması gerekenden çok fazla olmasıdır. Dönem içinde 1970'den 1990 yılına kadar ortalama % 10 oranında iken, 2000 yılında bu oran % 31'e yükselmiştir. Bu durum genel üretim verimliliğini etkileyen önemli bir faktördür. 1980 yılından 1993 yılına kadar top başına genel verimlilik -0,306 ile 0,371 arasında değişirken, toplam işçi sayısındaki düşüş ve yerüstü/yeraltı işçi oranındaki yeraltı işçisi lehine değişme genel verimlilik oranını 2000 yılında 0,464 yükseltmiştir.

Tablo 25. Zonguldak Kömür Havzası'na İlişkin Çeşitli Göstergeler

Yıllar	Tuv. Üretim (x.10 ³ ton/yıl)	Sat. Üretim (x.10 ³ ton/yıl)	2/1 x 100	Toplam işçi sayısı (3)	Üretimde çalışan işçi (4)	4/3 x 100	Genel verimlilik (ton/yev.)	Toplam yatırım (\$/yıl)	Yatırım (\$/ton) (satılabilir)	Ortalama maliyet (\$/ton)(5)	Ortalama satış fiyatı (\$/ton)(6)	6/5 x 100
1970	7.598	4.573	60,18	34.671	3.634	10,48	0.469	13.136.596	2,87	18,92	15,12	80
1971	7.846	4.639	59,12	35.650	3.625	10,17	0.461	12.654.740	2,73	16,17	14,95	92
1972	7.862	4.641	59,03	36.154	3.721	10,29	0.457	19.556.786	4,21	22,86	20,90	91
1973	7.842	4.642	59,20	37.591	3.992	10,62	0.443	13.805.214	2,97	24,80	20,27	82
1974	8.546	4.965	58,10	39.399	4.098	10,40	0.455	26.525.691	5,34	32,41	20,66	64
1975	8.355	4.813	57,60	40.002	4.119	10,30	0.433	28.414.675	5,90	47,34	19,86	42
1976	8.059	4.632	57,47	41.774	4.184	10,02	0.397	36.898.424	7,97	73,96	16,13	22
1977	7.666	4.405	57,47	42.784	4.296	10,04	0.375	41.410.824	9,40	110,21	24,74	22
1978	7.741	4.295	55,48	42.072	4.180	9,94	0.370	42.987.038	10,01	131,31	50,88	39
1979	7.200	4.051	56,27	41.923	4.187	9,99	0.338	33.586.658	8,29	133,98	47,65	36
1980	6.599	3.598	54,52	41.927	3.897	9,29	0.306	18.995.476	5,28	98,94	75,06	76
1981	7.388	3.922	53,09	39.935	4.053	10,15	0.369	25.297.700	6,45	85,67	73,76	86
1982	7.223	4.008	55,50	38.809	3.986	10,27	0.371	16.634.785	4,15	78,57	71,08	90
1983	6.725	3.539	52,63	38.652	3.823	9,89	0.335	22.367.055	6,32	73,20	65,63	90
1984	7.103	3.632	51,13	37.645	3.633	9,65	0.348	15.325.926	4,22	58,33	52,04	89
1985	7.260	3.605	49,66	38.231	3.842	10,05	0.342	10.563.869	2,93	56,87	48,67	86
1986	7.015	3.526	50,27	36.557	3.601	9,85	0.347	13.646.715	3,87	63,28	44,09	70
1987	7.084	3.461	48,85	36.623	3.549	9,69	0.337	21.976.645	6,35	65,30	42,73	65
1988	6.688	3.256	48,68	36.476	3.726	10,21	0.326	16.441.007	5,05	78,13	42,33	54
1989	6.259	3.038	48,55	35.492	3.539	9,97	0.308	18.291.457	6,02	115,52	59,28	51
1990	5.629	2.745	48,77	34.349	3.930	11,44	0.328	20.616.767	7,51	189,70	70,57	37
1991	5.209	2.762	53,02	31.215	3.363	10,77	0.350	41.674.204	15,09	239,42	48,71	20
1992	4.791	2.829	59,06	29.495	2.955	10,02	0.352	70.672.567	24,98	237,34	41,46	17
1993	4.609	2.789	60,51	28.429	2.957	10,40	0.374	34.302.092	12,3	289,74	43,72	15
1994	4.211	2.839	67,41	23.964	4.541	18,95	0.443	8.800.000	3,10	233,43	38,80	17
1995	3.252	2.248	69,14	21.520	4.486	20,85	0.428	4.700.000	2,09	238,49	41,52	17
1996	3.320	2.441	73,52	20.403	4.193	20,55	0.450	9.900.000	4,06	198,73	43,51	22
1997	3.413	2.320	67,98	18.674	3.770	20,19	0.469	6.500.000	2,80	190,43	43,82	23
1998	2.866	2.136	74,54	17.406	3.490	20,05	0.467	7.100.000	3,32	119,03	45,45	38
1999	2.601	1.990	76,49	16.180	3.042	18,80	0.468	7.030.000	3,53	242,30	39,80	16
2000	3.196	2.257	70,60	19.151	6.022	31,44	0.464	6.510.000	2,88	212,70	41,71	20

Kaynaklar: TTK İlgili Yıllar Faaliyet Raporları ve İstatistik Yıllıkları

3.1.5 Madencilik Sektöründe Verimlilik Göstergeleri

Madencilik sektörünün ekonomiye katkısını yarattığı katma değerle ölçmek daha anlamlı sonuçlar vermektedir. Tablo 26'da taşkömürü madenciliği sektöründe 1990-2000 döneminde çalışan kişi başına katma değer, çalışan işçi başına katma değer, ücretin katma değer içindeki payı, katma değerün ücretlere oranı (işgücü maliyeti, rekabet gücü) verilmiştir.

Sektöre genel olarak bakıldığında 1990-2000 döneminde istihdam verimliliği % 52.1, çalışan işçi başına saat verimliliği % 12,5 oranında arttığı görülür. Buna karşılık aynı dönemde sektörde çalışan kişi başına katma değer % 79 oranında ve çalışan işçi başına katma değer % 32.4 oranında artmıştır. Sektörün rekabet gücü, aynı dönemde % 32.5 oranında artmasına rağmen ücretin katma değer içindeki payı % 7.3 oranında azalmıştır.

Tablo 26. Taşkömürü Madencilik Verimlilik, Üretim, Ücret, İstihdam, İşçi-Saat
1990 Yılı Fiyatlarıyla Toplam = Devlet

Yıl	Verimlilik İstihdam Milyon TL	Verimlilik İşçi-Saat Bin TL	Çalışan Kişi Başına Ücret	Çalışılan İşçi-Saat Başına Ücret	Ücretin Üretimdeki Payı %	Üretim Milyon TL	İstihdam İşçi	İşçi-Saat Saat	Ücret Milyon TL
1990	24,540	13,631	22520	12,508	91,767	856236,0	34891	62817115	785745,0
1991	22,470	11,835	36,743	19,352	163,519	694868,4	30924	58714809	1136244,1
1992	19,522	9,146	33,324	15,612	170,694	575812,1	29495	62955926	982876,7
1993	17,824	13,479	44,332	33524	248,725	506797,9	28434	37600439	1260533,9
1994	17,044	11,042	39,986	25,904	234,601	418303,7	24542	37883606	981345,3
1995	14,670	10,766	21,992	16,140	149,915	331614,1	22605	30800739	497138,9
1996	17,528	11,854	18,265	12,352	104,203	388008,0	22136	32732139	404317,6
1997	30,155	14,516	33,413	16,084	110506	511968,7	16978	35270256	567290,0
1998	24,725	11,316	22,567	10,328	91,275	424100,6	17153	37479008	3870995
1999	30,392	14,648	29,597	14,265	97,382	478432,7	15742	32662110	465909,4
2000	37,322	15,339	30,425	12,504	81,522	721017,7	19319	47006659	587789,4
2001	26,165	11,611	22,098	9,807	84,457	544994,3	20829	46936200	460284,6

Kaynak: Serdar Ergün, Madencilik Sektöründe Verimlilik Göstergeleri, M.P.M. Yayın No:677, Ankara, 2004

3.1.6 Madencilik Sektöründe Üretim, Yatırım ve Kâr/Zarar Durumu

Ülkemizde taşkömürü talebi 2000 yılında 10.117 milyon ton iken bu rakamın 2010 yılında 49.117 milyon tona çıkacağı tahmin edilmektedir.¹³⁸ Bu nedenle önümüzdeki yıllarda kömürün ülke ekonomisindeki önemi artacaktır. Tablo 27’de T.T.K. üretim, yatırım ve kâr zarar durumu verilmiştir.

¹³⁸ G.M.İ.S., 7. Genel Kurul Raporu

Tablo 27. TTK'da Üretim, Yatırım ve Kâr/Zarar Durumu (1980-2000)

Yıl	Üretim (1)		Yatırım (2)		Kâr/Zarar (3)
	Tüvanan*	Satılabilir	Program	Fiili	
1980	6.599	3.598	1.4	1.4	-6,7
1985	7.260	3.605	10.1	5.7	-11
1990	5.629	2.746	290	54.7	-780
1991	5.209	2.762	270	268.7	-2.128
1992	4.791	2.829	368	485.5	-3.926
1993	4.609	2.789	388	797	-7.520
1994	4.211	2.839	309.8	267	-15.589
1995	3.252	2.248	473	222.2	-20.640
1996	3.320	2.423	900	817	-29.785
1997	3.119	2.305	1.900	1.013	-54.693
1998	2.866	2.135	3.350	1.078	-37.865
1999	2.601	1.947	5.000	2.629	-146.433
2000	3.197	2.257	7.223	4.292	-226.277

Kaynak: G.M.İ.S. 7. Genel Kurul Raporu, s.265*

(1) Bin ton

(2,3) Trilyon TL

1980 yılında T.T.K.'nın satılabilir üretim miktarı 3.5 milyon ton iken dönem içinde 1999 yılında 1.9 milyon ton ile en düşük seviyeye ulaşmıştır. 2000 yılında tekrar artış göstererek 2.2 milyon tona yükselmiştir. Yatırım miktarlarına baktığımızda 1980-2000 yılları arasında 1992 ve 1993 yılları hariç diğer yıllar programlanan yatırımların altında gerçekleşmiştir. Özellikle 1996 yılından sonra bu gerçekleşme oranları yüzde 50'nin altındadır. 1992 ve 1993 yıllarında yatırımların programlananın çok üstünde olmasının nedeni 1992'de Kozlu'da meydana gelen ve 263 madencinin ölümü ile sonuçlanan grizu faciası nedeniyle üretim dışı kalan bu bölgenin tekrar üretime açılması için yapılan yatırımlardan kaynaklanmıştır.

T.T.K'nın 1980-2000 yılları arasındaki zararına baktığımızda 2000 yılında toplam zararı 162.9 trilyon olduğu görülmektedir. Bu zararların yüzde 28'i finans giderlerinden kaynaklanmıştır.

3.1.8 Demir-Çelik Sanayi

Zonguldak koklaşabilir kömür (sanayide kullanıma uygun) rezervlerine sahip olması nedeniyle demir-çelik sanayinin de merkezi olmuştur. Türkiye'nin en büyük demir-çelik fabrikaları Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları T.A.Ş. (Erdemir) ve Karabük Demir-Çelik Fabrikaları T.A.Ş. (Kardemir) bu bölgede bulunmaktadır. 1980 sonrası

* Düzeltme

dönemde uygulanan özelleştirme politikaları çerçevesinde Türkiye'nin gündeminde en fazla yer tutan ve farklı özelleştirme yöntemiyle örnek teşkil etmiştir. Ayrıca bu kuruluşlar sadece demir-çelik üretiminde değil sülfürik asit, süper fosfat, haddehane boru fabrikaları vb. bir çok yatırım projelerinin gerçekleşmesinde katkıları olmuştur. Bu kuruluşların 1980 sonrası gelişimini ayrı ayrı ele alıp incelemeye çalışacağız.

3.1.8.1 Karabük Demir-Çelik Fabrikası (Kardemir)

Özelleştirme politikalarından en fazla etkilenen KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsü) Kardemir olmuştur. Kardemir ilk kez 1981-1983 döneminde zarar etmeye başladı. Yatırım eksikliğinden kaynaklanan bu zararlardan 1984 yılından itibaren gerçekleştirilen yenileme yatırımlarıyla gidermeye çalışıldı. Üretiminin niteliği gereği sürekli bakım ve yenileme yatırımı isteyen bu kuruluş 24 Ocak 1980'de uygulanan istikrar politikaları çerçevesinde kamu harcamalarının kısılması önleminden en büyük zarar gören KİT'lerden biri Kardemir olmuştur. KİT'lere uygulanan politikalar çerçevesinde Kardemir finansman ihtiyaçlarını piyasadan borçlanarak karşılama yoluna gidildi. 1980'li yıllardan sonra dünya demir-çelik üretiminde de ciddi bunalımlar yaşandı. 1987 yılında ark ocaklarında üretilen hurda demir üretimin yaygınlaşması ve fiyat avantajı nedeniyle demir-çelik sanayi geri plana itmesi Kardemir'i etkileyen nedenlerden biri olmuştur. 1980'li yıllardan başlayarak 1990'lara doğru işletmenin yabancı kaynak kullanımının artması, dövizle bağımlılığı artırmış, geri ödemelerdeki zorluklar sektörün yaşadığı en büyük krizlerden biri olmuştur. Kardemir'in bu gelişme sürecine KİT'lerin kötü yönetimi de eklenince, 1994 yılında 7 trilyon zararla noktalanmıştır. 1989 yılında grev süresince 137 gün işçiler hiç maaş almadıkları halde zararlar büyüyerek devam etti. Bu süreç içinde çalışanların sayısı da hızla azalma sürecine girdi. Tablo 28'de 1980-1993 yılları arasında Kardemir'deki işçi ve memur sayısının gelişimi veilmiştir.

Tablo 28. Karabük Demir-Çelik Fabrikalarında İstihdam (1980-1993)

Yıl	Memur Sayısı (1)	İşçi Sayısı (2)	Toplam
1980	1.031	13.972	15.003
1981	1.068	12.144	13.152
1982	1.066	11.970	13.036
1983	1.052	11.686	12.738
1984	1.042	10.871	11.913
1985	1.044	9.099	10.143
1986	1.171	8.845	10.016
1987	1.229	8.598	9.827
1988	1.216	8.207	9.423
1989	1.230	8.491	9.721
1990	1.230	8.147	9.377
1991	1.252	7.513	8.765
1992	1.171	6.075	7.246
1993	1.227	5.964	6.921

(1) Sözleşmeli memur dahildir.

(2) Geçici işçiler dahildir.

Kaynak: K.D.Ç.İ. İstatistikleri, s.301*

Tablo 28’de görüldüğü üzere 1980 yılında istihdam edilenlerin sayısı (işçi+memur) 15.003 iken, 1993 yılında yüzde 54 azalma göstererek 6.921’e düşmüştür. Kardemir’in kapatılması tartışmaları bu süreç içinde gündeme geldi. Kardemir 1995 yılında 1 TL gibi sembolik bir fiyatla fabrika işçilerini temsil eden Özçelik-İş Sendikası liderliğindeki bir ortaklığa “Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi”ne devredilmiştir.¹³⁹ İlgili yasaya göre yüzde 35’i kuruluş çalışanlarına, yüzde 30’u Karabük-Safranbolu Sanayi ve Ticaret Odası’na, yüzde 10’u Karabük-Safranbolu esnaf dernekleri üyelerine, yüzde 25’i de yöre halkına devredilmiştir. Devlet satışı cazip hale getirmek için işletmenin 10 trilyon TL borcunu silmiş ve işine son verilen işçilerin tazminatı ve sabit giderler için 5,3 trilyonluk yardımda bulunmuştur. Devir sözleşmesinde şirketin tüm hisselerinin hamiline yazılı senetlere dönüştürülmesi kabul edilmekte ve ilgili hisse oranları tamamlanmadığı takdirde diğerlerinin hisselerinin tamamlanmasına izin verilmiştir. Yasada adil bir dağılım görünmesine karşın daha sonradan farklı hisse gurupları adı altında haddehane sahipleri ve demir tüccarlarında toplanmıştır.

Kardemir’in özelleştirilmesi, özelleştirme alanında farklı sonuçların ortaya çıktığı tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Birincisi, sendikanın işletmeyi devralması nedeniyle, sendika işveren konumuna gelerek sendikanın temel işlevi ortadan

* Düzeltme

¹³⁹ Resmi Gazete, 3 Ocak 1995, sayı 22160

kalkmıştır. İkincisi ise, özelleştirmenin amaçlarından biri olarak gösterilen “sermayenin tabana yayılması” uygulanması, çalışanlara devredilen hisselerle gerçekleşeceği beklenmiştir. Çalışanlara kıdem tazminatı karşılığı verilen senetler “hamiline senetler”e geçilmesiyle hisselerin büyük kısmı demir tüccarlarına ve haddehane sahiplerinin eline geçmiştir.

3.1.8.2 Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları T.A.Ş. (Erdemir)

Erdemir ülkemizin halen en büyük ve yassı çelik üreten tek entegre kuruluşudur. 1980 sonrası en büyük yatırım projelerini gerçekleştiren kuruluş, özellikle 1990-1997 döneminde gerçekleştirdiği (Kapasite Artırma ve Modernizasyon) KAM projesi 1,6 milyar \$ tutarındaki yatırım hacmiyle ülkemizde son yıllarda gerçekleştirilen en önemli sanayi projesidir. Bu projeyle birlikte Erdemir’in üretim kapasitesi %50 artışla hem çelikte 3.0 milyon tona, yassı çelikte ise 3.3 milyon ton düzeyine çıkmıştır.¹⁴⁰ Erdemir yerleşik bulunduğu Karadeniz Ereğli başta olmak üzere ülkemizin ekonomik ve toplumsal kalkınmasında etkinliğini ve kapsamını genişleterek sürdürmektedir. Erdemir’in ilçede kurduğu sosyal tesisler kentin dokusunda belirlemektedir. Çalışanlara yönelik 1.300 adet lojmanı bulunmaktadır. Ayrıca spor tesisleri, hastanesi, sinema ve gazino gibi birçok sosyal tesisiyle modern bir kent görünümündedir. Karadeniz Ereğli’sinin bu değişim sürecini iki bölümde yer verdiğimiz için burada ayrıntılı incelemeyeceğiz. 1980 sonrası gelişiminde vurgulanması gereken nokta Erdemir kuruluş bakımından özel bir statüye sahip olmasına rağmen özelleştirme politikalarından en fazla gündemde yer alan kuruluş olmuştur. Mülkiyetinin yüzde 50,3’ünün devlete ait olması, söz konusu hisselerin satışı özelleştirme ile gündeme alınmıştır. Kuruluş aşamasında yüzde 28,7’si Kardemir’de görülen hisseler, şimdiki yapısındaki dağılımları farklıdır. Kamu hisselerinin yüzde 46,1’i Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, yüzde 3,8’i Türkiye Kalkınma Bankası, yüzde 0,37’si Türkiye Halk Bankası’na aittir.

Hisselerin yüzde 2,9’u Erdemir Portföyü olup, yüzde 46,8’i İMKB’de işlem görmektedir. Erdemir blok satıştan, halka arza kadar özelleştirmenin sürekli

¹⁴⁰ Erdemir, www.erdemir.com

gündeminde bulunup, Erdemir hisselerinin borsada spekülâtif dalgalanmalarla büyük kârlar yarattığı ve borsada lokomotif olma işlevini sürdürmektedir.

3.1.9 Zonguldak İli'nde İmalat Sanayi ve Organize Sanayi Bölgeleri

Zonguldak İli zengin yer altı kaynakları nedeniyle üretken faaliyetlerini madencilik ve demir-çeliğe dayalı birkaç sektörde ve ağırlıklı olarak kamu kuruluşlarında geliştiğini ikinci bölümde açıklamıştık. 1980 yılından sonra sanayileşme içinde gelişme gösteren en önemli alan organize sanayi bölgeleri olmuştur. 1990'lı yılların başlarında gündeme getirilen sanayi işletmelerinin bir plan çerçevesinde geliştirilmesi için alt yapı ve hizmet ünitelerinin tamamlanarak belirli standartlar doğrultusunda işletilmesi amaçlanmıştır. 2000 yılı itibariyle faaliyete geçen ve plan-proje aşamasında olan Çaycuma, Ereğli-Alaplı Merkez İlçe ve Gökçeşey İlçeleri'nde organize sanayi bölgesi kurulmuştur.¹⁴¹

İldeki demir-çelik fabrikaları ilde atölyelerde ve daha modernize olan küçük sanayi sitelerinde yoğunlaşmıştır. 2001 yılı itibariyle 5 tanesi faaliyette 5 tanesi de inşaatı devam eden 10 adet küçük sanayi sitesi mevcuttur.

Tablo 29. Zonguldak İli Küçük Sanayi Siteleri (2001)

Küçük Sanayi Sitesi	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı	Alanı (M ²)	Mevcut Durum
Alaplı	700	128	18.863	Faal
Çaycuma	212	245	98.146	Faal
Perşembe Hacıkadı	114	-	38.000	inşaatı devam ediyor
Devrek	115	107	54.000	Faal
Ereğli	320	445	82.473	Faal
Mrk. Acılık	74	122	18.359	Faal
Mrk. Karaelmas	200	-	117.253	inşaatı devam ediyor
Kdz. Ereğli	200	-	56.000	inşaatı devam ediyor
Kdz. Ereğli Belen	224	-	43.016	inşaatı devam ediyor
Gökçeşey	98	-	39.799	inşaatı devam ediyor

Kaynak: T.C. Zonguldak Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, s.304*

Tablo 29'da ilçeler itibariyle ildeki küçük sanayi sitelerindeki işyeri sayısı ve çalışan sayılarını göstermektedir. 2001 yılı itibariyle faal 821 işyerinde 1.047 kişi

¹⁴¹ Zonguldak İl Yıllığı, Zonguldak Valiliği, 2002

* Düzeltme

çalışmaktadır. İlde küçük sanayi siteleri dışında kamu ve özel kuruluşlara ait sanayi kuruluşları mevcuttur.

Tablo 30. Zonguldak İli'ndeki Önemli Sanayi Kuruluşları (2001)

Tesis Adı	Kuruluş Yeri	Faaliyete Geçiş Yılı	Üretim Konusu	Kurulu Kapasitesi	Fiili Üretim Miktarı	İstihdam Durumu (Kişi)	İhracat (İthalat)
Türkiye Raşkömürü Kurumu Genel Müd.	Merkez, Kdz. Ereğli, Amasra	1824	Taşkömürü	4.500.000 ton/yıl	2.601.705 ton/yıl	19.101	(1.360.031.765 TL)
Ereğli Demir-Çelik F.	Kdz. Ereğli	1965	Yassı Demir ve Çelik	3.000.000 ton/yıl	2.861.000 ton/yıl	6.395	125.500.000 \$ (398.000.000 \$)
TEAŞ Çatalağzı İşletme Müd.	Merkez İlçe	1948	Elektrik	2.110.000.000 kwh/yıl	2.226.873.000 kwh/yıl	571	-
Filyos Ateş Tuğla Fabrikası	Çaycuma Filyos	1948	Ateş Tuğlası ve harcı	44.000 ton/yıl	21.000 ton/yıl	267	100.000 \$ (1.000.000 \$)
Gazala Tekstil Şirk. Gru.	Çaycuma	1996	Dokuma ve Giyim	23.940.000 adet/yıl	-	-	-
Seka Çaycuma Müessesesi Müd.	Çaycuma	1970	Kraft Selüloz Kraft Torba Kağıdı	75.000 ton/yıl	42.677 ton/yıl	500	-
Akal Tekstil San. A.Ş.	Alaplı	1993	Kamgarn İplik	9.000 ton/yıl	8.442 ton/yıl	490	39.899.162 \$ (10.505.000 \$)
Yurtbay Mak. ve İnş. Malz. San.	Çaycuma	1982	Tuğla	144.000 ton/yıl	110.000 ton/yıl	300	-
Devrektaş A.Ş.	Devrek	1979	Sunta	92.725 m ³ /yıl	59.769 m ³ /yıl	170	191.749 \$ (200.000 \$)
Dokap Yapı Elemanları San. Tic. A.Ş.	Devrek	1973	Agrega, Beton Plaka, Parke	180.000 m ² /yıl parke 90.000 m ² /yıl beton plaka 7.500 adet/yıl kent mobilyası	90.000 m ² /yıl parke 45.000 m ² /yıl beton plaka 3.500 adet/yıl kent mobilyası	65	-
Emko Fenni Malzeme San. A.Ş.	Çaycuma	1993	Panel Radyatör	120.000 m.tül/yıl	60.000 m.tül/yıl	54	150.000 DM
Madenci Gemi San. A.Ş.	Kdz. Ereğli	1980	Kuru Yük Gemisi	2 adet/yıl (12.000 Dwt)	2 adet/yıl (12.000 Dwt)	60	8.000.000 \$ (2.500.000 \$)
Çanakçılar Seramik A.Ş.	Gökçebeş	1993	Vitrifiye Seramik	5.400 ton/yıl	484.492 adet/yıl	350	750.000 \$ (153.130 \$)

Kaynak: T.C. Zonguldak Valiliği İl Planlama Müdürlüğü

Tablo 30’da 2001 yılı itibariyle Zonguldak İli’ndeki önemli sanayi kuruluşlarının dağılımı verilmiştir. Bu kuruluşlara baktığımızda 1980 sonrası kurulan sanayi kuruluşlarının hepsi özel sektörce kurulmuşlardır. Bu sanayi kuruluşları 2001 yılı itibariyle toplam 21.928 kişilik istihdam yaratmışlardır. D.İ.E. 1999 yılı verilerine göre Zonguldak İli’nde mevcut imalat sanayii işyeri sayısı 68’i özel, 6’sı kamu kuruluşu olmak üzere toplam 74’tür.¹⁴²

Tablo 30’da DİE tarafından 1997 yılı verileriyle Zonguldak İli’ndeki imalat sanayinin çalışma bulguları verilmiştir. 1997 yılı itibariyle ilde 2’si kamu sektörüne, 45’i özel sektöre ait olmak üzere 47 kuruluştaki yılda 9.572 kişi istihdam edilmiş ve toplam 149.143 milyar TL katma değer yaratılmıştır. Yaratılan istihdamın Karadeniz Bölgesi içindeki payı yüzde 11,6, Türkiye genelindeki istihdam payı ise yüzde 0,8’dir. Yaratılan katma değer Karadeniz Bölgesi’ndeki payı yüzde 34,1, Türkiye genelindeki payı ise yüzde 2,3 olmuştur.

3.2 Zonguldak İli’nde Kamu Yatırım Harcamaları

Zonguldak gibi ekonomisi ağırlıklı olarak madencilik alanındaki kamusal yatırımlara dayandığı bir ilde kamu yatırım harcamalarının yıllar içindeki gelişimi ilin ülke ekonomisindeki göreceli öneminin ne yönde evrildiğine ilişkin bilgi verecektir.

İlin ekonomisinin kamu ağırlıklı ve madencilik ve demir-çelik alanındaki yatırımlara dayandığını açıkladık. İlin 1980 sonrasında kamu yatırım harcamalarının yıllar içindeki gelişimi ilin ülke ekonomisindeki göreceli önemin hangi yönde geliştiğini gösterecektir. Tablo 31’de sektörler itibariyle toplam kamu yatırım harcamalarının ülke kamu yatırım harcamalarının oransal payı verilmiştir.

¹⁴² Türkiye Kalkınma Bankası, Zonguldak Raporu, Ankara, 2002

Tablo 31. Zonguldak İli Sektörler İtibariyle Kamu Yatırım Harcamalarının Ülke Kamu Yatırım Harcamaları İçindeki Oransal Dağılımı

Sektörler	1980	1985	1990	1995	2000
Tarım	0.99	0.02	0.13	0	0.23
Madencilik	6.54	2.68	6.69	10.76	8.73
İmalat	1.18	9.34	3.14	0.05	0.76
Enerji	0.98	2.18	2.75	0	0.06
Ulaşım	0.33	0.18	0.13	0.17	0.16
Turizm	0.35	0	0.36	0	0
Konut	0.26	0.61	0.02	0.03	0
Eğitim	1.68	0.68	0.50	0.91	0.35
Sağlık	1.14	0.48	0.29	0.40	0.71
Diğer Hizmetler	0.45	0.91	1.17	0.75	0.34
Toplam	1.33	2.07	1.24	0.45	0.39

Kaynak: D.P.T., İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler, Ağustos 2002, s.71*

1980 yılında ülke toplam kamu yatırım harcamalarının içindeki payı 1,33 iken izleyen dönemde sürekli azalarak 2000 yılında 0,39 gerilemiştir. İl sanayi sektöründe yaratılan hasılanın yıllar içindeki gelişimine baktığımızda 2000 yılında yaratmış olduğu hasılanın Türkiye genelindeki payı yüzde 2,3'tür. İl sanayi içinde en büyük pay yüzde 79,6 ile imalat sanayi olmuştur.¹⁴³

Zonguldak'ın kamusal yatırımlardan aldığı pay son 20 yıllık dönemde yaklaşık 3,5 kat azalarak kentin geleceği özel kesimin yapacağı varsayılan yatırımlara terkedilmiştir.

* Düzeltme

¹⁴³ D.İ.E., Ekonomik Göstergeler, 2002

Tablo 32. Zonguldak İmalat Sanayindeki İşyeri Sayısı, Çalışılan İşçi-Saat Toplamı, Çevirici Güç Kapasitesi, Stok Değişimleri, Sabit Sermayeye Yapılan İlaveler ve Katma Değer (1997)

S E K T Ö R	İş Yeri Sayısı	Yıllık Ortalama Çalışan Sayısı	Yılda Çalışılan İşçi- Saat Toplamı	Yıl Sonunda Kurulu Olan Toplamı Çevirici Güç Kapasitesi (Bg-Hp)	Stok Değişimleri (Milyar TL)	Sabit Sermayeye Yıl İçinde Yapılan Gayri Safi İlaveler (Milyar TL)	Girdi (Milyar TL)	Çıktı (Milyar TL)	Katma Değer (Milyar TL)	Çalışan Başına Katma Değer (Milyar TL)
Zonguldak (1)	A	47	17.057.200	67.227	25.727	18.435	59.587	208.730	149.143	15.58
	B	2	7.206	42.985	23.406	17.556	48.996	190.085	141.088	19.58
	C	45	2.366	24.242	2.321	878	10.591	18.645	8.054	3.40
Karadeniz Bölgesi (2)	A	814	81.889	138.862.267	106.933	42.419	633.822	1.070.558	436.736	5.33
	B	83	32.295	43.550.196	60.429	19.558	206.100	397.044	190.945	5.91
	C	731	49.594	95.312.071	46.504	22.861	427.723	673.514	245.792	4.95
Türkiye (3)	A	11.348	1.136.914	2.081.408.224	1.244.490	913.817	9.851.085	16.078.165	6.227.080	8.11
	B	315	146.379	225.070.998	226.224	45.757	1.526.041	2.954.198	1.428.157	9.75
	C	11.033	990.535	1.856.337.226	1.018.266	868.060	8.325.044	13.123.967	4.798.923	4.84
(1) / (2) (%)	A	5.7	11.6	12.8	24.0	43.4	9.4	19.4	34.1	
	B	2.4	22.3	27.1	38.7	89.7	23.7	47.8	73.8	
	C	6.1	4.7	5.4	4.9	3.8	2.4	2.7	3.2	
(1) / (3) (%)	A	0.4	0.8	0.8	2.0	2.0	0.6	1.2	2.3	
	B	0.6	4.9	5.2	10.3	38.3	3.2	6.4	9.8	
	C	0.4	0.2	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	
A: Toplam B: Devlet Sektörü C: Özel Sektör										

Kaynak: DPT. İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler, Ağustos 2002, s.497

3.2.1 Zonguldak'ta Özel Sektör Yatırım Teşvikleri

1980 sonrası sanayileşme sürecinde azaltılan kamu yatırım harcamalarının özel kesimin yapacağı yatırım harcamalarındaki gelişme beklentileridir. Zonguldak İli'nde kamu yatırım harcamalarında yıllar itibariyle belirgin bir azalmanın gözlemlendiği belirtilmişti. Kamu yatırım harcamalarında meydana gelen azalma yatırım teşvikleriyle özel sektöre aktarılıp aktarılmadığıdır. Tablo 33'te Zonguldak İli'ne verilen yatırım teşviklerinin 1995-2000 yılları arasındaki Türkiye'de verilen özel sektör teşvikleri içindeki oransal değeri verilmektedir.

Tablo 33. Teşvik Belgeli Yatırımlar

	1995			1996			1997		
	Belge Adedi	Sabit Yatırım Tutarı	İstihdam	Belge Adedi	Sabit Yatırım Tutarı	İstihdam	Belge Adedi	Sabit Yatırım Tutarı	İstihdam
Cari	27	11.366	2.305	35	36.581	1.087	32	16.617	20.668
Sabit		228.524			407.430				10.384

	1998			1999			2000		
	Belge Adedi	Sabit Yatırım Tutarı	İstihdam	Belge Adedi	Sabit Yatırım Tutarı	İstihdam	Belge Adedi	Sabit Yatırım Tutarı	İstihdam
Cari	17	7.841	757	19	6.271	1.183	28	32.335	1.608
Sabit		27.784			14.749			54.016	

* 2001 Yılı Fiyatlarıyla 1995-2001, 174-981.813-29.589

Kaynak: D.P.T., İller ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler, 2002, s.36-39*

3.3 Zonguldak İli'nin Gelişimine İlişkin Önerilen Projeler

1980 sonrası süreçte özellikle 1990 sonrasında yoğunlaşarak yaşanan sanayisizleşme politikaları, ilde değişik toplumsal ve ekonomik sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Bu dönemde ilin yaşamış olduğu bu ekonomik gerilemeye yönelik olarak devlet tarafından geliştirilen değişik projeler ve çalışmalar yapılmıştır. Bu projelerin sanayi gelişimine katkısı ve 2000 yılı itibariyle durumu araştırılacaktır.

* Düzeltme

3.3.1 Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Planı

Zonguldak, Bartın ve Karabük İlleri'ni kapsayan ve 1997 yılında D.P.T. tarafından ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda uluslararası ihale sonucu hazırlanan bu plana göre kamu tarafından yapılması gereken altyapı yatırımları ile diğer yatırımlar tespit edilmiştir.¹⁴⁴ Rapora göre mevcut durumun devam etmeyeceği madencilik sektöründe küçülme işlemini etkili bir şekilde yönetmek için T.T.K. için iyileştirme projeksiyonu önerilmiştir. Ayrıca program hedeflerine ulaşmak için kamu sektöründe Bölgesel Gelişme Ajansı kurulması ve bunun içinde özel yatırımın gerekli olduğu vurgulanmaktadır. İş yaratmayı teşvik etmek ve kırsal alandaki göçü sınırlamak amacıyla yeni sanayi kuruluşlarına yerleşim alanı ve altyapı olanaklarının hazırlanması önerilmektedir. Bölgesel Gelişme Projesi, su yönetimi ve kirliliği ile taşkın kontrolünden sorumlu su ajansının kurulmasını önermektedir. Tüm bu proje önerileri D.P.T. tarafından kamuoyuna açıklanmasına rağmen birkaç kamu yatırımı dışında yatırım programlarında yer almamıştır.

3.3.2 Filyos Havzası Taşkın Koruma ve Filyos Serbest Bölge Projesi

Filyos Vadisi Batı Karadeniz Bölgesi'nin tek vadisi konumundadır. Ayrıca bölgenin 1. ve 2. sınıf tarım arazisinin bulunduğu tek bölgedir. Yerleşim ile ticaret ve sanayinin bu bölgeye kaydırılması 1981 yılında başlatılan bir çalışmadır. Filyos Vadisi'ne yerleşmelerin kaydırılması ve diğer gelişmeler için 4 Nisan 1994 tarihinde Filyos Vadisi'nde serbest bölge kurulması kararı alındı.¹⁴⁵

Filyos Nehri'nin ıslahı projesi bu vadiye sanayi arsası kazanmak ve serbest bölgenin alt yapısını oluşturmak için tasarlanan projedir. Yatırım programlarında yeterli ödenek tahsis edilmediğinden serbest bölge projesi hayata geçirilememektedir. Taşkın koruma projesi çerçevesinde 7 baraj, 8 selkapanı, 6 HES (Hidro Elektrik Santrali), 20.898 hektar araziye kapsayacak sulama tesisleri projeleri mevcuttur. Filyos liman projesi ise Kardemir A.Ş. demir üretimi için gerekli olan kömür ve cevherin daha ucuza taşınması amacıyla Kardemir A.Ş.'ye ait olan

¹⁴⁴ D.P.T., Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişme Projesi, Yönetici Özeti, 1997

¹⁴⁵ 4 Nisan 1994 tarih 94/5377 Bakanlar Kurulu Kararı

Karlıman A.Ş. (Kardemir Filyos Limanı Sanayi ve Ticaret A.Ş.) tarafından yapılmaktadır.

3.3.3 Zonguldak Uygun Yatırım Alanlarının Tespiti Araştırma Projesi

Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. tarafından hazırlanan Zonguldak uygun yatırım alanları araştırmasına göre; il için önerilen yatırım konularının değerlendirilmesinde tarım ve sanayi sektörüne yönelik olmak üzere tarım sektöründe 10 faktör, sanayi sektöründe 16 faktör üzerinde değerlendirme yapılmıştır.¹⁴⁶ Bu değerlendirmelere göre üç grupta toplanan yatırım alanları talep, pazar, kârlılık ve risk derecesi taşımayan girişim alanları birinci grupta, bölgesel olanaklar ve hazırlık derecesine göre ayrıntılı çalışma gerektiren yatırımları ikinci grupta, belirli bir alt yapı ve ekonomik gelişmelere göre yapılacak yatırımlar üçüncü grup yatırımlar olarak belirlenmiştir. Uygun yatırım alanlarında temel kriter doğal kaynak dikkate alınmış ve bu değerlendirmeye göre tarım, hayvancılık, yeraltı zenginlikleri ve ormancılık alanında yatırım alanları önerilmiştir. Bu değerlendirme çerçevesinde 48 yatırım konusu önerilmiş, bunun 14'ü birinci grup yatırım alanları, 34'ü ikinci grup yatırım alanları içinde yer almaktadır.¹⁴⁷ Bu sektörler “ömrünü tamamlayan” kömür madenciliği, tarıma dayalı sanayiler v.b. ile “ömrünü tamamlayama geçiş aşamasında” dayanıklı tüketim malları, otomotiv v.b.¹⁴⁸ yatırım alanlarıdır. İlin hızlı gelişme potansiyeline ulaşması ve geleneksel sanayi yapısından çıkması için teknolojisi gelişmiş yüksek katma değer yaratan sanayi alanlarında yatırım yapılması gerekir.

3.4 Zonguldak İli'nde Sosyal Değişim

1980 sonrası sanayileşme sürecinde meydana gelen değişiklikler ilin sosyal yaşamında da bir dizi değişiklik yaratmıştır. Bu değişimin temel göstergeleri olan nüfus, ilde yaratılan G.S.Y.H. gelişimi, göç v.b. göstergeler açısından incelenmesi bu kısımda ele alınacaktır. İlin 1980 sonrası sanayisizleşme sürecinden olumsuz

¹⁴⁶ Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Zonguldak Raporu, 2002

¹⁴⁷ A.g.e., s.101

¹⁴⁸ Mehmet Altan, Köylüler Ne Zaman Manşet Olur, Zaman Kitap, Yayın No:8, 4. Baskı, 2001, s.27

etkilenen diğer iller gibi ekonomik gerileme ve çöküntü sürecine girdiğini önceki bölümlerde açıklamıştık. Çalışmanın bu bölümünde ilin sosyal değişimine yönelik bulguları bazı istatistiki verilere dayandırarak açıklamaya çalışacağız.

3.4.1 Zonguldak İli'nin 1980-2000 Arası Sosyal Yapısı ve Değişim Eğilimleri

Bir toplumun veya ilin sosyal yapısı ve değişme sürecinin en somut etkileri nüfus yapısı ve değişim eğilimleri üzerinde kolaylıkla gözlenebilir. Nüfus toplumsal değişme süreci içinde son derece önemli bir yere sahiptir. Toplumun sosyal yapısını, o toplumun nüfus yapısını incelemekten anlama olanağı yoktur. Çalışmanın bu kısmında Zonguldak İli'nin nüfusunun özelliklerini ve değişim eğilimlerini belirlemeye çalışacağız. Nüfusun 1980-2000 yılları arasındaki değişimini incelerken sosyal ve demografik nitelikleri bakımından değişimi, nüfusun cinsiyet ve yaş yapısı, eğitim ve cinsiyet dağılımı bakımından ele alınacaktır.

Sosyal değişim karmaşık bir süreçtir. Sosyal değişimi belirleyen diğer bir faktör nüfusun ekonomik nitelikleri bakımından değişimidir. Özellikle nüfusun işgücü, istihdam, işsizlik gibi değişimi önem kazanmaktadır.

Sosyal değişimin bir diğer önemli değişkeni, sanayileşmenin bir sonucu olarak kentleşme ve çalışan nüfusun gösterdiği yapısal değişiklikler toplumsal değişimin önemli ipuçlarını verir. Çalışmanın bu kısmında Zonguldak kentinin yaşadığı dönüşümün sosyal ve demografik boyutu incelenecektir. Burada gösterilmesi amaçlanan temel nokta, Zonguldak kentinin yaşadığı sorunların ne derecede Türkiye kentlerinin genel eğilimlerinden farklı olduğudur.

3.4.1.1. Nüfus Yapısı

Zonguldak İli'nin nüfus yapısındaki değişimleri gözleyebilmek için Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927'den 2000 yılına kadar yapılan nüfus sayımlarının incelenmesi daha anlamlı olacaktır.

Tablo 34. Zonguldak İli Nüfusu (1927-2000)

Yıllar	Nüfus	Yıllık Ort. Artış Hızı %	Şehir Nüfusu		Köy Nüfusu	
			Toplam	%	Toplam	%
1927	267.965	23,00	33.366	12,45	234.599	87,55
1935	322.108	16,49	43.488	13,50	278.620	86,50
1940	349.783	18,40	49.644	14,19	300.139	85,81
1945	383.481	21,35	60.648	15,77	323.013	84,23
1950	426.684	28,14	63.055	14,78	363.629	85,22
1955	491.147	29,45	95.254	19,39	395.893	80,61
1960	369.059	26,66	123.094	21,63	445.965	78,37
1965	650.191	26,86	137.463	24,22	492.728	75,78
1970	743.654	23,45	220.904	29,71	522.750	70,29
1975	836.136	26,48	263.365	31,50	572.791	68,50
1980	954.312	18,10	312.843	32,78	641.669	67,22
1985	1.044.945	5,40	350.832	33,57	694.113	66,43
1990	1.073.560	-6,01	411.617	38,34	661.943	61,66
2000 (1)	615.599	-	250.282	40,66	365.317	59,34

(1) Bartın'ın 1991 yılında, Karabük'ün 1995 yılında Zonguldak İli'nden ayrılarak il olmaları nedeniyle Zonguldak idari bölünüşü değişmiştir. 2000 yılı nüfusu Zonguldak İli'nin yeni idari yapısına göre verilmektedir.

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı (İl 67/Zonguldak) Yayın No:2552, s.43-44 Ankara, Şubat, 2002

Tablo 34'te Zonguldak İli'nin 1927-2000 yılları nüfusu, nüfus artış oranı, şehir ve köy nüfusları verilmiştir. Dönem içindeki nüfusun yapısı incelendiğinde iki farklı dönem gözlenmektedir. 1975 yılına kadar nüfus artmış, 1975 yılından sonra nüfus azalma eğilimine girmiştir. Zonguldak İli'nde en yüksek nüfus artış hızı % 29,5 ile 1955-1960 döneminde, en yüksek nüfus artış hızı ise % -6 ile 1990-2000 döneminde gerçekleşmiştir.

Dönem içinde nüfus dağılımı açısından bir diğer önemli gelişme Bartın İli'nin 1991 yılında, Karabük İli'nin de 1995 yılında Zonguldak İli'nden ayrılarak Zonguldak İli'nin idari bölünüşünün değişmesidir. 2000 yılı nüfusu Zonguldak'ın yeni idari yapısına göre verilmiştir. 1927 yılında Zonguldak İli ülke nüfusu içinde yaklaşık % 2'lik bir paya sahipken, 2000 yılında % 1'den daha az bir paya sahiptir. Bu durum ildeki nüfus artış hızının ülke ortalamasından daha düşük olduğunu göstermektedir.

İl nüfusunun şehir ve köy nüfusu olarak gelişimine baktığımızda 1927 nüfus sayımında Zonguldak İli'nde nüfusun %12,5'i şehirde yaşarken,¹⁴⁹ 2000 yılına kadar sürekli bir artış göstermiştir. 2000 yılında şehir nüfusunun payı % 40,7'ye

¹⁴⁹ DİE şehir tanımı idari bölünüş yapısı dikkate alınarak yapılmıştır. İl ve İlçe merkezlerinde bulunan nüfus şehir nüfusu, bucak ve köylerde bulunan nüfus köy nüfusu olarak tanımlanmıştır.

yükselmesine rağmen, köy nüfusunun toplam nüfus içindeki payı % 59,3 ile daha fazladır. Sanayileşmenin en önemli ölçütlerinden biri sayılan kent nüfusunun fazlalığı, 77 yıllık bütün sanayileşme çabalarına rağmen kırsal (köy) nüfusunun hala fazla olması nüfus yapısı bakımından sanayi kenti özelliğini taşımadığının önemli bir göstergesidir. Tablo 34'ün incelenmesinden anlaşılabacağı gibi 1990 yılına kadar, gerek Zonguldak il bütünü ve şehir nüfusları, nüfusun artış hızları, il nüfusunun ülke toplam nüfus içindeki payları açısından istikrarlı bir gelişme izlemiştir. İl nüfusu 1980 yılına kadar sürekli artış gösterirken, 1990 yılı sayımından başlayarak belirgin bir biçimde hızla gerilemiş, 2000 yılı sayımında il nüfusunun ülke nüfusu içindeki payı 73 yıllık dönemde ilk kez %1'in altına düşerken yıllık nüfus artış hızı da yaklaşık % -6,01 gibi ciddi bir gerilemeyle karşılaşmıştır. Zonguldak şehir nüfusu da benzer bir gelişme göstermiştir. Nüfus artışındaki bu belirgin düşüşün 1990 yılından başlayarak düşüş eğilimine giren ülke genelindeki eğilimle açıklanması mümkün değildir. Çünkü ülke genelinde aynı dönemde nüfus artış hızı yaklaşık % 2'ler civarında seyretmektedir. 1980 yılına kadar diğer Karadeniz İllerinden farklı olarak onlardan göç alan bir il olan Zonguldak, 1985-2000 yılları arasında yaklaşık 30.000 kişilik net göç vermiştir. Nüfus artış hızıyla ilişkin olarak özetlenen tüm gelişmeler kentin son yirmi yılda ciddi bir ekonomik gerileme içine girdiğinin somut bir kanıtı olarak değerlendirilmelidir.

3.4.1.1.1. Nüfusun Cinsiyet Dağılımı

Nüfus yapısını cinsiyet açısından incelediğimizde ise, Zonguldak İli'nde cinsiyet oranlarının dağılımında belirgin bir sapmanın olmadığı gözlenmektedir.

Tablo 35. Zonguldak İli'nde Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Toplam Nüfus	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Cinsiyet Oranı
1975	836.156	426.668	409.488	104.20
1980	954.512	475.105	479.407	99.10
1985	1.044.945	519.264	526.681	98.78
1990	1.073.560	526.041	547.519	96.08
2000	615.599	300.676	314.923	95.48

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı, Zonguldak s.45

Tablo 35'te nüfusun 1975-2000 sayım yıllarında cinsiyete göre dağılımı verilmiştir. 1975 yılı nüfus sayımında kadın-erkek oranları arasındaki erkekler lehine

olan dengesizliğin diğer yıllarda ortadan kalkarak kadınlar lehine değiştiği görülmektedir. Bu verilere dayanarak Zonguldak İli'nden yapılan göçlerin aile biçiminde değil, erkek nüfusun daha fazla göç ettiğini ileri sürebiliriz.

3.4.1.1.2. Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Tablo 36. Zonguldak İli Yaş Gruplarına Göre Dağılımı 1975-2000 (% olarak)

Yıllar	00-19 Yaş arası	20-54 Yaş arası	55+ Yaş arası
1975	51.41	39.36	9.23
1980	50.60	40.21	9.19
1985	48.69	41.57	9.74
1990	45.88	42.60	11.52
2000	36.77	50.32	12.90

Kaynak: DİE verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 36'da nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı üç ana grupta incelenmiştir. Bunlar çocuklar ve eğitim çağındaki gençlerden oluşan 0-19 yaş grubu, nüfusun gelecekteki artış hızına ilişkin ipucu vermektedir. İkinci grup 20-54 yaş grubu olup nüfusun potansiyel işgücünü oluşturmaktadır. Son grup ise emek piyasası dışında kalan ve genellikle emeklilerden oluşan 55 ve üzeri yaş grubudur.

Tablo incelendiğinde yaş grupları açısından önemli gelişmenin olduğu ortaya çıkmaktadır. Uzun yıllar nüfusumuzun en büyük kesimini oluşturan 0-19 yaş grubunun oransal payı Zonguldak İli'nde de 1975 yılından başlayarak belirgin bir düşüş eğilimine girdiği görülmektedir. Zonguldak İli'nde 1975 yılında % 51.4 olan bu oran, 1990 yılında % 45.8'e, 2000 yılında % 36.7'ye inmiştir.

Zonguldak İl nüfusunun 20-54 yaş grubunun oransal olarak en büyük paya sahip olan kesimi oluşturduğunu görüyoruz. 55 yaş ve üstü nüfus grubunun toplam nüfus içindeki payı 1975 yılından başlayarak istikrarlı bir biçimde arttığını görüyoruz. Bu durum il düzeyinde nüfusun ortanca (medyan) yaşını yükseltirken yaşa bağımlılık oranını da etkilemiştir.

Tablo 37. Zonguldak İli'nde Medyan Yaş ve Yaşa Bağımlılık Oranı (1980-2000) (Yüzde olarak)

Sayım Yılı	Medyan Yaş	Toplam Yaşa Bağımlılık Oranı	Yaşlı Bağımlılık Oranı	Genç Bağımlılık Oranı
1980	19.62	81.67	8.35	73.32
1985	20.75	75.08	7.18	67.90
1990	22.60	64.81	6.99	57.82
2000	27.54	48.55	10.05	38.50

Kaynak: 2000 Genel Nüfus Sayımı, Zonguldak s.45-46

Tablo 37'de Zonguldak İli'ndeki 1980-2000 yılları arasındaki medyan yaş ile yaşa bağımlılık oranı verilmiştir. İldeki ortalama yaşın yükselmesi “genç bağımlılık” oranının düşük olduğu anlamına gelir. Diğer bir anlatımla bir insanın bakmakla yükümlü olduğu genç ve çocuk sayısının azalması demektir. Toplam yaşa bağımlılık oranının düşmesi, üretici olmayan yaş grubundaki kişileri destekleyen üretici yaş grubundaki kişilerin üzerindeki ekonomik yükün azaldığını göstermektedir. Bu durum ildeki emekli sayısının çok olması anlamına gelmektedir. Tablodan çıkarılacak diğer bir sonuç ise il düzeyinde nüfus artış hızı düşerken ortalama yaşın yükselmesi nüfusun yaşlandığını göstermektedir. Ancak, genç yaş grubundaki azalmanın yaşlı nüfus grubundaki kesimden sayı ve oran olarak daha yüksek olması nedeniyle yaş bağımlılık oranını düşürmektedir. İldeki toplam yaşa bağımlılık oranı 1980 yılında % 81.67 iken, 2000 yılında % 48.55'e düşmüştür. Diğer bir deyişle Zonguldak İli'nde her bir çalışan kişi 1980 yılında yaklaşık 4 kişiye bakarken bu sayı 2000 yılında 2'ye inmiştir.

3.4.1.2. Çalışan Nüfus ve İstihdam

Zonguldak İli ülkemizde tarım dışı üretim faaliyetlerinin ağırlıklı olarak yer aldığı sayılı iller arasında yer almasına rağmen, nüfusun istihdam yönü ile incelendiğinde 2000 yılında istihdam göstergelerinin bir sanayi kentinin görünümünden uzak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 38. Zonguldak İli'nde Ekonomik Faaliyetlere Göre İstihdam Edilen Nüfus 1980-2000

Yıllar	Toplam İstihdam	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmet		İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1980	327.963	164.397	50,1	87.282	26,6	13.411	4,1	58.751	17,9	4.122	1,3
1985	369.916	208.263	56,3	82.066	22,2	8.849	2,4	69.452	18,8	1.286	0,3
1990	465.934	284.793	61,1	81.405	17,5	13.937	3,0	84.305	18,1	1.494	0,3
2000	282.210	166.649	59,1	43.347	15,4	8.499	3,0	63.287	22,4	428	0,2

Kaynak: 2000 Genel Nüfus Sayımı, Zonguldak, s.53

Tablo 38'de ildeki 1980-2000 yıllarındaki toplam istihdamın ekonomik faaliyete göre dağılımı verilmiştir. 1980-2000 döneminde istihdamın sektörel yapısında önemli değişimler olmuştur. Dönem içinde hizmet sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki oranı artarken sanayi sektöründeki istihdam edilenlerin oranı azalmıştır. 1980 yılında hizmetler sektöründeki istihdam % 17.9 iken yıllar itibariyle artış göstererek 2000 yılında % 22.4'e yükselmiştir. Aynı dönemde sanayi sektöründeki istihdam 1980 yılında % 26.6 iken dönem içinde hızlı bir düşüşle 2000 yılında % 15.4'e düşmüştür.

1980-2000 döneminde tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı 1980 yılında % 50.1 iken, 2000 yılında % 59.1'e yükselmiştir. İnşaat sektöründe istihdam edilenlerin oranında ise yıllara göre büyük değişiklik olmamış, yaklaşık % 3'lük oranı korumuştur. Tablo'dan çıkarılacak başka bir sonuç ise hizmetler sektöründeki artış dikkate alınmazsa sanayi istihdamındaki düşüşün tarımdaki istihdam artışına eşit olduğudur. Bu durum sanayide ortaya çıkan istihdam azalmasının daha geri bir sektör olan tarım kesime kaydığını göstermektedir.

3.4.1.3. İstihdam Edilen Nüfusun İşteki Duruma Göre Dağılımı

Kentteki istihdam yapısının işteki duruma göre dağılımı, sanayileşmenin yapısı bakımından önemli ip uçları vermektedir.

Tablo 39. İşteki Duruma Göre İstihdam Edilen Nüfus 1980-2000

Yıllar	Toplam İstihdam	Ücretli, Maaşlı, Yevmiyeli		İşveren		Kendi Hesabına		Ücretsiz Aile İşçisi		Bilinmeyen	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1980	327.963	145.424	44,3	1.755	0,5	53.036	16,2	127.540	38,9	208	0,1
1985	369.916	139.237	37,6	1.834	0,5	50.224	13,6	178.610	48,3	11	0,0
1990	465.934	154.305	33,1	2.175	0,5	76.907	16,5	232.526	49,9	21	0,0
2000	282.210	98.854	35,0	3.524	1,2	61.537	21,8	118.256	41,9	39	0,0

Kaynak: 2000 Genel Nüfus Sayımı Zonguldak s.55

Tablo 39’da işteki duruma göre istihdam edilenlerin 1980-2000 yılları arasındaki değişimi verilmiştir. Kentteki istihdam edilen nüfusun % 35’i ücretli olarak çalışmaktadır. Bu oran 1980 yılında % 44.3 iken dönem içinde hızlı bir şekilde azalarak 2000 yılında % 35’lere düşmüştür. Ücretli ve maaşlı istihdam edilen nüfus sürekli azalırken kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçisi oranında artış olmuştur. Ücretsiz aile işçisi oranı 1980 yılında % 38.9 iken, 2000 yılında bu oran % 41.9 olmuştur. İşveren konumunda bulunan istihdamın toplam istihdam içindeki oranı % 1 gibi düşük bir oranı temsil etmektedir. İşteki duruma göre istihdamın cinsiyet açısından incelendiğinde durum daha çarpıcı hale gelmektedir. İstihdam edilen ücretliler içinde erkek nüfus oranı % 52 iken, kadın nüfus için % 13’dür. Kadın nüfusun yaklaşık % 79’u, erkek nüfusun % 14’ü ücretsiz aile işçisidir.¹⁵⁰ Kendi hesabına çalışan kadın nüfus oranı % 8’de oldukça düşük iken, çalışan erkek nüfusun yaklaşık % 32’si kendi hesabına çalışmaktadır.¹⁵¹

3.4.1.4. İşgücünün Durumu

Kentin sosyal yapısını ortaya koyma bakımından işgücünün mevcut durumu ve istihdam yapısı önemli göstergelerden biridir. Zonguldak İli’nde 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus içinde işgücüne katılma oranı % 60.2 olup cinsiyete göre de önemli farklılıklar göstermektedir.

¹⁵⁰ DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Zonguldak, s.109

¹⁵¹ A.e., s.110

Tablo 40. Zonguldak İli'nde İşgücü Durumu (1980-2000)

Yıllar	Toplam Nüfus	12 ve daha yukarı nüfus	%	İşgücü	İstihdam	İşsiz	İşgücüne Katılma Oranı %	İşsizlik Oranı %	İşgücüne Dahil Olan Nüfus
1980	954.512	637.176	66,8	354.065	327.963	26.102	55,6	7,4	278.478
1985	1.044.945	717.508	68,7	395.956	369.916	26.040	55,2	6,6	319.649
1990	1.073.560	729.298	72,6	488.349	465.934	22.415	62,7	4,6	290.807
2000	615.599	494.210	80,3	297.641	282.210	15.431	60,2	5,2	196.533

Kaynak: 2000 Genel Nüfus Sayımı, Zonguldak, s.52

Tablo 40'da 12 ve daha yukarı nüfusun işgücü durumu, istihdam ve işgücüne katılma oranları verilmiştir. Dönem içinde işgücüne katılma oranının % 55.6'dan % 60'a çıkmış olması istihdam açısından önemli bir gelişme olarak yorumlanabilir. Ancak, cinsiyet açısından durum incelendiğinde önemli farklılıklar göstermektedir. İşgücüne katılma oranı erkek nüfus için % 72, kadın nüfus için % 49'dur.¹⁵² Bu çarpık durum köy ve kent ayrımında daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Erkek nüfusta işgücüne katılma oranı köyde % 81 iken, kent merkezlerinde bu oran % 62'dir. İlçeler açısından durum incelendiğinde erkek nüfusta Ereğli ilçe merkezinde işgücüne katılma oranı % 65 ile en yüksek, Gökçebey ilçe merkezinde yaklaşık % 50 ile en düşük düzeydedir.¹⁵³

İşgücüne katılma oranı kadın nüfus için yerleşim yerine göre farklılık göstermektedir. Köydeki her 100 kadından 72'si işgücünde iken, bu oran şehirlerde % 15 ile en düşük düzeydedir.¹⁵⁴

Çalışmama nedenine göre işgücünde olmayan nüfusa baktığımızda 2000 yılında nüfusun % 12.2'si emekli, % 47.9'u ev kadını, % 30.2'si de öğrencilerden oluşmaktadır.¹⁵⁵

İşsizlik oranı 2000 Genel nüfus sayımında uluslararası tanımlar esas alınarak yapılmış ve buna göre Zonguldak İli'nde işsizlik oranı % 5.2 olarak hesaplanmıştır. İşsizlik oranı da köy ve kent merkezlerinde farklıdır. Köylerde işsizlik oranı % 2.6

¹⁵² A.e., s.107

¹⁵³ A.e., s.107

¹⁵⁴ A.e., s.107

¹⁵⁵ A.e., s.56

iken, kent merkezlerinde bu oran % 13.5'tir. Kent merkezlerinde kadınların işsizlik oranı, erkeklerin işsizlik oranından daha yüksek iken, köylerde erkeklerin işsizlik oranı kadınlardan daha yüksektir.¹⁵⁶ İşsizlik oranındaki diğer önemli özellik ise büyük çoğunluğun genç nüfustan oluşmasıdır. İşsiz nüfusun % 70'i 30 yaşından küçüktür.

3.4.1.5. Nüfusun Eğitim Durumu

1935 yılında altı ve daha yukarı yaş grubunun ancak % 16.77'sinin okuma-yazma bildiği Zonguldak İli'nde Türkiye'deki gelişmeye koşut olarak, eğitim alanında belirgin bir iyileşme sağlanmıştır. Tablo 41'de Zonguldak İli'nin altı ve daha yukarı yaşta nüfusunun okuma-yazma bilen ve bilmeyen oranı verilmiştir.

Tablo 41. Zonguldak İli Okuma-Yazma Bilen Nüfus (1935-2000) (6 ve daha yukarı yaştaki nüfus)

Yıl	Toplam	Okuma-Yazma Bilmeyen	Okuma-Yazma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen Oranı %	Okuma-Yazma Bilen Oranı %
1935	257.865	214.623	43.242	83,23	16,77
1940	297.546	213.015	66.531	77,64	22,36
1945	316.610	227.714	91.896	70,98	29,02
1950	363.725	248.152	114.512	68,42	31,58
1955	392.625	243.522	148.284	62,15	38,85
1960	461.475	291.984	169.488	63,27	36,73
1965	528.802	278.581	249.795	52,72	47,28
1970	611.365	276.572	334.793	45,24	54,76
1975	685.390	251.510	432.907	36,75	63,25
1980	787.327	252.465	534.824	32,07	67,93
1985	884.218	180.403	701.696	20,45	79,55
1990	945.047	165.898	779.021	17,56	82,44
2000	558.706	68.044	490.594	12,18	87,82

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı (İl 67/Zonguldak) Yayın No:2552, Ankara, Şubat, 2002

¹⁵⁶ A.e., s.110

Tablo 41'de görüldüğü gibi 2000 yılı sayım sonuçlarına göre il genelinde okuma-yazma bilenlerin oranı % 88 olup, okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 12'dir. Okuma-yazma bilen nüfusta cinsiyetler arasında önemli fark vardır. Bu oran 2000 yılı sayım sonuçlarına göre erkek nüfus için % 95 iken, kadın nüfus için % 81'dir. Aynı farklılığı şehir ve köy nüfusunda da gözlemek mümkündür.

Köylerde okuma-yazma oranı erkek nüfus için % 94, kadın nüfus için % 76'dır. Sosyal ve kültürel gelişim için okur-yazarlık önemli bir gösterge olmasına rağmen okuma-yazma bilen içinde eğitim kurumlarını bitirme durumuna göre incelemek daha anlamlıdır.

1975 yılında okuma-yazma bilen grup içinde bir eğitim grubunu bitirenlerin % 33'ü ilkokul, % 2.3'ü ortaokul veya dengi meslek okulu, % 2.9'u lise ve % 1.07'si yüksek öğretim iken; 2000 yılında bu oranlar sırasıyla % 51.9, % 6.6, % 10.7 ve % 5.6 olarak gerçekleşmiştir. Zonguldak İli'nde eğitim düzeyindeki gelişme Türkiye verilerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Tüm bu olumlu gelişmelere karşın eğitim gören nüfus içinde kadın ve erkek nüfusun eğitim düzeyleri arasındaki fark kaldırılamamıştır. 2000 yılı sayım sonuçlarına göre, en az ortaokul mezunu olanların şehirlerde erkeklerde % 47, kadınlarda % 27 düzeyinde iken, köylerde bu oran erkeklerde % 21 ve kadınlarda % 6'dır.¹⁵⁷ Bu gelişmelere rağmen eğitim gören nüfus içindeki bu farklılaşma yetersiz de olsa düzelme eğilimi göstermektedir. Eğitim düzeyinin görece yükseldiği kentte iş bulma olanaklarının daha da daralmış olmasının özellikle genç nüfus üzerinde olumsuz bir etki yapması kaçınılmazdır. Bu eğilimin sürmesi durumunda, eğitilmişlerin kentten göç etmesiyle birlikte kentin bütününde eğitim düzeyi düşecektir.

¹⁵⁷ A.e., s.72

Tablo 42. Zonguldak İli Okuryazarlık ve Eğitim Durumuna Göre Nüfus (1975-2000) (25 ve daha yukarı yaştaki nüfus)*

Yıllar	Toplam	Okuma-Yazma		Okuma-Yazma bilen		İlkokul		Ortaokul veya dengi meslek okulları		Lise ve lise dengi meslek okulları		Yüksek Öğrenim		Bilmeyen
		Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	
1975	336.089	166.912	49,74	35.667	10,63	111.749	33,30	7.556	2,31	9.871	2,94	3.599	1,07	525
1980	386.816	180.141	46,57	31.742	8,21	137.090	35,44	10.950	2,83	10.693	4,03	11.297	2,92	25
1985	447.886	139.721	31,22	45.816	10,24	209.129	46,72	15.641	3,49	17.855	5,81	11.278	2,52	296
1990	496.335	136.153	27,44	34.483	6,95	250.775	50,53	23.289	4,69	24.122	7,15	16.068	3,24	100
2000	338.008	60.658	18,22	24.475	7,35	171.038	51,39	21.976	6,60	23.808	10,79	18.767	5,64	166

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı (İl 67/Zonguldak), s.49

* DİE 25 yaşna kadar tüm eğitim düzeylerinin tamamlandığını dikkate alarak yerleşim yerlerine göre eğitim düzeyindeki farklılığı 25 yaş ve sonrası için değerlendirmiştir.

3.4.1.6. Kentleşme ve Göç

Kentleşme olgusu, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerden biridir.¹⁵⁸ Bu nedenle yalnız sanayileşmenin bir sonucu değil toplumsal değişme sürecinin de çok önemli bir göstergesidir. Ayrıca ekonomik ve toplumsal yapı üzerinde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Kentleşme düzeyinin önemli göstergesi olan nüfusun şehir ve köy nüfusu oranına baktığımızda 2000 yılı nüfus sayımına göre ilin nüfusunun yaklaşık % 60'ı köylerde, % 40'ı şehirlerde yaşamaktadır.

Nüfusun yapısı bölümünde bu durum ayrıntılı incelendiği için bu kısımda ayrıntısına girilmeyecektir. Ancak, mevcut nüfus yapısıyla kentleşme sürecini tamamlamış bir il görüntüsü vermemektedir. Zonguldak doğal kaynaklara dayalı olarak yaşadığı sanayileşmeyle birlikte kent kimliğini bu rol üzerinde geliştirmiştir. Kuşkusuz Zonguldak'ta kentleşme sanayileşme süreci ile özdeşleştirilerek açıklanamaz. Kırsal kesimden kentlere, kentlerin “çekici öğeleri” olarak görülen temel alt yapı ve diğer kamu hizmetlerine bağlı olarak kentleşme süreci artmaktadır. Zonguldak'a özgü olarak söylenebilecek temel nokta, ildeki sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünün kamu ağırlıklı olması ve bu sanayi kuruluşları için devletin yaptığı alt yapı yatırımları kentleşme sürecini önemli ölçüde artırmıştır. Bu nedenle Zonguldak diğer Karadeniz İllerinden farklı olarak 1980'lere kadar sürekli göç alan bir il özelliğini korumuştur. Zonguldak'ta kentleşme, her ne kadar sanayileşmenin sonucu değilse de, sanayileşme ile kentleşme arasında yakın bir ilişkinin var olduğunu görüyoruz. Bu durumu kentin aldığı ve verdiği net göçe göre irdelemek mümkündür. DİE göçle ilgili ayrıntılı istatistikler tutmamasına rağmen nüfus sayımlarında doğum yerine göre nüfusun dağılımını tespit etmektedir. Tablo 43'te Zonguldak İli'nde doğum yerine göre nüfus dağılımı verilmiştir.

¹⁵⁸ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, Mayıs 1988, 4. Baskı, İstanbul, s.549

Tablo 43. Zonguldak İli'nde doğum yerine göre nüfus (1980-2000)

Sayım Yılı	Toplam	Zonguldak İli'nde Doğanlar		Başka ilde veya yurtdışında doğanlar		Bilinmeyen
		Sayı	%	Sayı	%	
1990	954.512	781.734	81.90	172.728	18.10	50
1985	1.044.945	872.175	83.48	172.642	16.52	128
1990	1.073.560	896.624	83.52	176.927	16.48	9
2000 (2)	615.599	500.930	81.38	114.622	18.62	47

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı, Zonguldak, s.46

Tablo 43'te görüldüğü gibi başka bir ilde ve yurt dışında doğanların toplam nüfusa oranının 1980-2000 yıllarında çok fazla değişmediği görülmektedir. Daimi ikametgaha göre yapılan hesaplamalarda net göç oranı daha somut ortaya çıkmaktadır. Doğum yerine göre yapılan analizlerde göçün zamanı bilinmemektedir. Ayrıca doğum yeri bilgisi doğum yerinde sayılan kişileri göç etmemiş olarak kabul etmektedir. İkamet etme esasına göre yapılan analizde bu sakıncalar giderilmektedir.

Tablo 44. Zonguldak İli'nin Aldığı Göç, Verdiği Göç ve Net Göç Hızı (1975-1990)

Dönem	Sürekli İkamet Eden Nüfus	Net Göç Hızı	Net Göç Oranı %
1975-1980	804.265	8.679	10.85
1980-1985	918.089	-18.551	-20.00
1990-	983.254	-29.368	-29.43

Kaynak: Meryem Demirci, Belma Sunar, "Nüfus Sayımlarıyla Derlenen İç Göç Bilgisinin Değerlendirilmesi", Türkiye'de İç Göç, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul. Ocak 1998, s.143-146

Tablo 44'te izleneceği gibi 1975-1980 döneminde % 10.85'lik bir net göç alırken, 1990 sayımında % - 29.43 olmuştur. 1990 yılında 38.943 kişi göç alan nüfusu varken -68.311 kişilik göç vererek net göç veren kişi sayısı - 29.368 kişi olmuştur. Zonguldak İli'nde meydana gelen iç göç hareketi İl'in 77 yıllık dönüşümünün bir çok yönünü açıklayan bir süreçtir. İl'in göç hareketine bakıldığında sanayileşme sürecine bağlı olarak göç hareketinin olduğu karşımıza çıkmaktadır.

3.4.2 Zonguldak'ta Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın Değişimi

İlin 1980'den 2000 yılına kadar G.S.Y.İ.H. değişiminin gelişiminin incelenmesi; ilin ekonomik ve sosyal gelişmesinin bu süre içinde gösterdiği seyri ana çizgilerle anlamada önemli ip uçları verecektir.

Tablo 45'te ilin 1980-2000 yılları arasındaki 1987 fiyatlarıyla GSYİH değişimi verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere GSYİH Türkiye'deki gelişmelere benzer bir gelişim göstermiştir. 1980-1990 döneminde Türkiye ortalamasının üstünde iken 1990-2000 döneminde Türkiye ortalamasının altında seyretmiştir. Dönem içinde en çarpıcı değişim 1987 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye'de GSYİH yüzde 7,8 artarken, Zonguldak İli'nde yüzde 29,4 azalmıştır. Dönem içinde 1.074 ile 1988 yılında en düşük oranda gerçekleşirken 1989 yılından sonra artma eğilimi göstermiş, 2000 yılında 1.620 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu artış 1985 yılı oranının altındadır. İlin gelişme eğiliminin G.S.Y.İ.H. sektörlerine göre dağılımını incelemek daha anlamlı sonuçlar verebilir.

Tablo 45. Türkiye Geneli ve Zonguldak İli'nde Kişi Başına Düşen G.S.Y.İ.H. (1980-2000)

1987 Sabit Fiyatlarla Bin TL

Yıllar	Türkiye	Gelişme Hızı	Zonguldak	Gelişme Hızı
1980	1.124	-	1.385	-
1981	1.150	2.3	1.372	-0.9
1982	1.162	1	1.368	-0.3
1983	1.190	2.4	1.495	9.3
1984	1.238	4.1	1.664	11
1985	1.259	1.7	1.624	-2.4
1986	1.319	4.8	1.650	1.6
1987	1.422	7.8	1.164	-29.4
1988	1.421	-0.1	1.113	-4.4
1989	1.394	-1.9	1.074	-3.5
1990	1.487	6.7	1.137	5.8
1991	1.472	-1	1.120	-1.4
1992	1.531	4	1.366	2.2
1993	1.624	6.1	1.400	2.4
1994	1.508	-7.1	1.327	-5.2
1995	1.588	5.3	1.335	0.6
1996	1.671	5.2	1.440	7.8
1997	1.803	7.8	1.637	13.6
1998	1.830	1.4	1.604	-1.5
1999	1.720	-6.1	1.531	-4.6
2000	1.760	2.3	1.620	5.8

Kaynak: DPT İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler, Ankara, Ağustos, 2002, s.13*

* Düzeltme

Tablo 46’da Zonguldak İli’nin GSYİH sektörlerine 2000 yılına göre dağılımı verilmektedir.

Tablo 46. Zonguldak İli GSYİH’sının Sektörlere Göre Dağılımı (2000)

(Milyon TL.)

Sektörler	Cari Fiyatlarla		Sabit Fiyatlarla	
	Değer	Sektör Payı %	Değer	Sektör Payı %
1. Tarım	98.695.035	6.7	73.735	7.5
A) Çiftçilik ve Hayvancılık	84.186.080	5.7	55.950	5.7
B) Ormancılık	10.759.102	0.7	15.487	1.6
C) Balıkçılık	3.749.853	0.3	2.298	0.2
2. Sanayi	683.321.959	46.6	219.424	29.5
A) Madencilik ve Taşocakçılığı	75.972.467	5.2	88.628	9.0
B) İmalat Sanayi	544.063.456	37.1	141.147	14.3
C) Elektrik, Gaz , Su	63.286.035	4.3	61.649	6.2
3. İnşaat	24.498.852	1.7	25.260	2.6
4. Ticaret	186.252.349	12.7	200.042	20.2
A) Toptan ve Perakende Ticaret	170.399.870	11.6	187.486	18.9
B) Otel, Lokanta Hizmetleri	15.852.479	1.1	12.557	1.3
5. Ulaştırma ve Haberleşme	239.437.716	16.3	179.708	18.2
6. Mali Kuruluşlar	16.944.029	1.2	23.711	2.4
7. Konut Sahipliği	18.286.492	1.2	44.180	4.5
8. Serbest Meslek ve Hizmetler	22.070.677	1.5	14.011	1.4
9. (Eksi) İzaflı Banka Hizmetleri	10.975.017	0.7	8.958	0.9
10. Sektörler Toplamı (1-9)	1.278.532.091	87.3	843.113	85.2
11. Devlet Hizmetleri	111.818.031	7.6	33.189	3.4
12. Kâr Amacı Olm. Öz. Hiz. Kurl.	2.342.025	0.2	19.767	2.0
13. Ara Toplamı (10+11+12)	1.392.692.147	95.1	896.070	90.6
14. İthalat Vergisi	72.157.978	4.9	93.415	9.4
15. GSYİH (13+14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	1.464.850.124	100.0	989.486	100.0

Kaynak: DPT İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler, Ankara, Ağustos, 2002, s.13*

2000 yılı itibariyle Zonguldak İli’nin G.S.Y.İ.H. içinde en yüksek payı yüzde 46,6 ile sanayi sektöründe gerçekleşmiştir. Bu sektörü yüzde 16,3 ile ulaştırma ve haberleşme, yüzde 12,7 ile ticaret, yüzde 6,7 ile tarım sektörü izlemektedir. Sabit fiyatlarla 2000 yılı G.S.Y.İ.H. içinde en büyük ağırlık yüzde 29,5 pay ile sanayi sektörü, sanayi sektörünü yüzde 20,2 ile ticaret, yüzde 18,2 ile de ulaştırma ve haberleşme izlemektedir.

1980 sonrası bütün sanayisizleşme politikalarına rağmen sanayi ve ticaret sektörü halen ilin ekonomisinde belirleyici sektör olarak varlığını devam ettirmektedir.

* Düzeltme

3.4.3. Zonguldak İli'nde Sektörel Yapı ve Büyüme Hızları

İlin üç temel sektöründe (tarım, sanayi, hizmetler) gelişme eğilimi incelendiğinde ildeki sanayileşmenin gelişimini daha somut olarak ortaya koyacaktır. DPT'nin illerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki gelişmeleri incelediği 1987-2000 yılları arasındaki değişime baktığımızda 1987 yılında tarımın payı % 11,8 iken, dönem içinde sürekli azalma göstererek 2000 yılında % 7,5'e düşmüştür. Dönem içindeki yıllık büyüme hızı % -9,4 olmuş, yıllık ortalama büyüme hızı ise % 0,6 olmuştur. Aynı dönem için sanayi sektörünün gelişimine baktığımızda 1987 yılında sanayinin payı % 30,7 iken, çok büyük değişme göstermemiş, 2000 yılı sonunda bu oran % 29,5 olmuştur. Sanayi sektörünün dönem içindeki yıllık büyüme hızı % 7,8, yıllık ortalama büyüme hızı ise % 3,9 olmuştur. Dönem içindeki en hızlı gelişme gösteren sektör hizmetler sektörü olmuştur. 1987 yılında hizmetler sektörünün il GSYİH'sının % 57,4'ü iken, 2000 yılında bu oran % 63 olmuştur. Dönem içinde yıllık büyüme hızı % 9,8, ortalama büyüme hızı ise % 5 olmuştur. (Tablo 47)

Tablo 47. Sektörel Yapı ve Büyüme Hızları

ZONGULDAK	1987		1988		1989		1990		1991	
	Değer 000 000 TL	Yüzde	Değer 000 000TL	Yüzde	Yıllık Büyüme Hızı (%)	Değer 000 000TL	Yüzde	Yıllık Büyüme Hızı (%)	Değer 000 000TL	Yıllık Büyüme Hızı (%)
Tarım	68.576	11,8	67.708	12,1	-1,3	68.239	12,5	0,8	59.847	10,3
Sanayi	177.738	30,7	168.369	30,2	-5,3	158.617	29,1	-5,8	169.194	29,2
Hizmetler	332.555	57,4	322.017	57,7	-3,2	317.677	58,3	-1,3	349.427	60,4
Toplam	578.869	100,0	558.094	100,0	-3,6	544.533	100,0	-2,4	578.468	100,0

ZONGULDAK	1992		1993		1994		1995		1996	
	Değer 000 000 TL	Yüzde	Değer 000 000TL	Yüzde	Yıllık Büyüme Hızı (%)	Değer 000 000TL	Yüzde	Yıllık Büyüme Hızı (%)	Değer 000 000TL	Yıllık Büyüme Hızı (%)
Tarım	89.059	12,5	72.025	9,8	-19,1	75.902	10,9	5,4	81.837	12,8
Sanayi	205.149	28,8	208.243	28,4	1,5	198.763	28,6	-4,6	93.336	14,6
Hizmetler	416.902	58,6	453.284	61,8	8,7	420.318	60,5	-7,3	462.952	72,5
Toplam	711.110	100,0	733.552	100,0	3,2	694.982	100,0	-5,3	638.124	100,0

Kaynak: DPT, İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasılatları (1987-2000), Yayın No:2676, Ankara 2003

3.5 Zonguldak İli'nde Toplumsal Yaşam

1980'e kadar ülke genelinden farklı ve kendine özgü gelişme yapısıyla farklı toplumsal yaşamı olan bir kent olduğunu çalışmanın diğer bölümlerinde belirtmiştik. 1980 sonrasında Zonguldak farklı yönleri kadar ülke geneline benzeşen yönleri ile toplumsal yaşamın belirleyicisi olarak öne çıkmıştır. Hiçbir ekonomik gerekçesi olmadan 1991 yılında siyasi gerekçelerle Bartın il yapılmıştır. Kardemir'in özelleştirme sürecinde 1995 yılında bir diğer ilçe Karabük il olmuştur. Ereğli'nin de il olma çabaları olmasına rağmen il yapılmamıştır. Zonguldak 1980 sonrası dönemde içinden iki il çıkaran ilk il olmuştur.

Sanayileşmiş kentsel merkezlere özgü, toplumsal örgütlenme düzeyi yüksek olan bu kent 1980 sonrasında bu özelliğini de kaybetmiştir. Özelleştirme sürecinde özelleştirmeye karşı 2 aylık grev süresinde 4 Ocak 1991 günü "Büyük Zonguldak Yürüyüşü" olarak dünyanın en büyük işçi eylemlerinden birini gerçekleştirmiştir. Bu döneme ilişkin en ilginç araştırma dört maden kentinin değişim öyküsünün tespit edildiği çalışmadır.¹⁵⁹

Yazar aynı mekanlarda 1973 ve 1996 yılında yapılan iki çalışmayı karşılaştırmalı olarak değerlendirmekte, toplumsal yapıya ilişkin belirli saptamalar yapmaktadır. 1973 yılında ZMA'da (Zonguldak Metropolitan Alan) genç, heterojen ve dinamik bir sanayi toplumu yaşamakta olduğunu, gelir dağılımı, homojen ve orta gelir gurubu oluşturmakta ücretli kesimin çoğunlukta olduğu bir yapıyı belirlemiştir.¹⁶⁰ ZMA'da 1973 yılı toplumun umutlu, ekonomik güçlükleri yenmeye çabalayan, çocuklarını ve ailelerini daha iyiye götürmeye uğraşan, gelişmeye açık¹⁶¹ dinamik bir toplumdur söz etmektedir.

1996'da yapılan araştırma sonuçlarında ZMA tanımında "maden bölgesi, işçi şehri" tanımının önemini yitirdiğini artık ZMA geline bir yer değil gidilen bir yer olmuştur. Gidiş nedenlerinin en önemlisi işsizliktir.¹⁶² Nitekim; 1980 sonrası göçler nedeniyle Bursa, Antalya, Yalova kentlerde Zonguldak'tan göç edenlerin

¹⁵⁹ Engin Erkin, Dört Maden Kentinin Değişim Öyküsü (1973-1996), Ekim 1999, İstanbul (kendi yayını)

¹⁶⁰ Engin Erkin, a.g.e., s.15

¹⁶¹ A.g.e., s.27

¹⁶² A.g.e., s.344

oluşturduğu mahalleler oluşmuştur. Kömür çıkarımında üretimin ve istihdamın azalması; bir yandan kentin demografik ve ekonomik yapısını değiştirirken diğer yandan toplumda umutsuzluk ve bezginliğin yarattığı ve 1980 öncesi dinamik toplum özelliğinin kaybolduğu belirtilmektedir.

3.6 Zonguldak İli'nin Sosyo-Ekonomik Gelişmesi

Devlet Planlama Teşkilatı'nın 2000 yılı verilerine dayanarak yapmış olduğu İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması¹⁶³ araştırmasında, il'in sosyal, ekonomik ve kültürel göstergelere göre gelişmişlik düzeyi incelenmiştir. Bu çalışma, kentin geçmiş yıllarda mevcut olan gelişmişlik düzeyini kaybettiğini ortaya çıkarmaktadır.

Araştırmada, il'in sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini yansıttığı varsayılan 58 değişken kullanılmıştır (Ek-1). Bu değişkenler kendi içinde sosyal değişkenler ve ekonomik değişkenler olmak üzere iki alt guruba ayrılmıştır.¹⁶⁴ Sosyal değişkenlerin içinde; demografik değişkenler, istihdam değişkenleri, eğitim değişkenleri, sağlık değişkenleri, altyapı değişkenleri ve diğer refah değişkenleri yer almaktadır.¹⁶⁵

Ekonomik değişkenlerin içinde; imalat sanayi değişkenleri, inşaat değişkenleri, tarım değişkenleri ve mali değişkenler yer almaktadır. D.P.T.'nin yaptığı değerlendirmeye göre; Zonguldak ili, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 0,44906 endeks değeriyle 81 il içerisinde 20. sırada yer almıştır.¹⁶⁶ Bu indeks değeriyle kademeli il grupları bakımından Zonguldak, ikinci derecede gelişmiş iller grubunda yer almaktadır. İkinci derecede gelişmiş iller grubunda yer alan illerin ortak özellikleri; genellikle kıyı illeri olmaları ve tarımsal üretimin, özellikle de sınai bitkiler üretiminin öne çıkması ile tarıma dayalı sanayinin gelişmişliğidir. Bu sonuçlar ilin geleneksel kamu sanayi merkezli il özelliğini kaybettiğini ortaya koymaktadır. Toplam istihdamın %59.05'inin tarım kesiminde bulunması bu çarpıcı sonucu doğrulayan göstergelerden biridir.

¹⁶³ D.P.T., "İllerin ve Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması" Araştırması, 2003, Yayın No: 2671, Mayıs 2003

¹⁶⁴ A.e., s.23-26

¹⁶⁵ A.e., s.23

¹⁶⁶ A.e., s.55

D.P.T. tarafından 1996 yılında yapılan illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması ile aynı sayıda ve benzer değişkenler kullanılarak yapılan araştırmada, Zonguldak 0,36227 endeks değeriyle 76 il içerisinde 19. sırada yer almaktaydı.¹⁶⁷ Özellikle sanayi verileri 1988-1997 döneminde işyerleri yüzde 0.87'den yüzde 0.41'e istihdam ise yüzde 2.41'den yüzde 0.84'e gerilemiştir.¹⁶⁸

Bu dönem içinde Karabük'ün Zonguldak'tan ayrılıp il olmasını sıralamadaki gerilemenin bir nedeni olarak yorumlamak mümkündür. Ancak, ilin iki inceleme dönemi içindeki gelişme düzeyini de dikkate almak gerekir. Her iki incelemede alt değişkenlerde farklılık olmakla beraber temel göstergeler bakımından aynıdır(Ek-2).

1980 sonrasında Zonguldak+Karabük illerinde meydana gelen sanayi gerilemesinden kaynaklanan önemli yapısal sorunların gündeme gelmesi nedeniyle bu bölgenin (Zonguldak+Bartın+Karabük) yapısal değişimine yön vermek için, D.P.T. tarafından 1994 yılında Zonguldak+Bartın+Karabük Bölgesel Gelişme Projesi hazırlanmıştır.

İl ve ilçe gelişme stratejilerinin oluşturulmasında ilk adım doğal olarak il ve ilçelerin ekonomik ve sosyal sektörler itibarıyla yapısal durumunu saptamak ve potansiyellerini ortaya çıkarmak, ilin gelişmesini daha ayrıntılı olarak ortaya çıkaracaktır. Ekonomik ve sosyal alanlarda değişimi ve gelişmişlik düzeylerini ortaya koyabilmek için il ve ilçelerdeki nüfus, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali yapı ve diğer refah göstergeleri olarak sınıflandırılan değişkenlerin kullanılmasıyla ortaya çıkacak durum bu gelişme çizgisini daha ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır. Yine DPT'nin sosyal ve ekonomik alanlardan seçilen 32 adet değişkenin kullanılarak yaptığı çalışmaya göre Zonguldak merkez ilçe ve diğer ilçelerdeki gelişmişlik düzeyi ayrıntılı olarak belirlenmiştir.

Tablo 'da ilçelerin sosyo-ekonomik göstergelere göre Türkiye genelindeki gelişmişlik sırası verilmiştir. Bu göstergelere baktığımız zaman ekonomik ve sosyal göstergeler açısından sanayileşmeye uygun bir yapıyı gösteren ilçelerin Ereğli ve Merkez İlçe olduğu, ildeki sanayi kuruluşlarının varlığı ildeki bütün ilçelere yansımadığını ortaya koymaktadır.

¹⁶⁷ D.P.T., "İllerin ve Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması" Araştırması, Ocak, 1996

¹⁶⁸ D.P.T., A.e., s.113

Tablo 48. Zonguldak Merkez ve İlçeleri Sosyo-Ekonomik Göstergeler

	Merkez	Alaplı	Çaycuma	Devrek	Ereği	Gökçebey
Nüfus	218422 (36)	44578 (319)	100685 (129)	66518 (199)	159808 (54)	25 588 (509)
Şehirleşme Oranı (%)	47,74 (331)	41,47 (443)	18,61 (820)	32,11 (610)	49,74 (301)	31,03 (632)
Nüfus Artış Hızı (%)	-13,34 (709)	7,72 (374)	-4,75 (588)	-17,23 (756)	4,54 (425)	0,20 (504)
Nüfus Yoğunluğu	346 (35)	241 (60)	257 (54)	71 (284)	164 (112)	135 (136)
Nüfus Bağımlılık Oranı (%)	46,49 (774)	53,41 (581)	49,72 (705)	50,56 (682)	47,87 (750)	52,80 (605)
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	4,10 (658)	4,92 (442)	5,02 (423)	4,99 (427)	4,57 (531)	5,16 (393)
Tarım Sektöründe Çalışanlar Oranı	45,96 (762)	63,56 (635)	74,58 (454)	69,66 (539)	52,59 (721)	73,16 (483)
Sanayi Sektöründe Çalışanlar Oranı	18,57 (47)	14,23 (83)	10,18 (158)	8,07 (215)	20,14 (38)	13,14 (94)
Hizmetler Sektöründe Çalışanlar	35,47 (158)	22,22 (372)	15,23 (632)	22,27 (371)	27,27 (257)	13,69 (705)
İşsizlik Oranı (%)	9,13 (167)	3,74 (611)	2,75 (748)	2,58 (780)	4,47 (508)	2,69 (759)
Okur Yazar Oranı (V.)	90,19 (154)	87,39 (309)	86,50 (373)	84,13 (501)	88,08 (256)	81,22 (629)
Bebek Ölümleri Oranı (K.)	37,61 (473)	41,14 (384)	30,91 (660)	45,71 (282)	45,39 (288)	66,00 (54)
Fert Başına Genel Bütçe Geliri (Bin	216067 (58)	57281 (307)	76408 (214)	97 290 (163)	811220 (10)	46519 (363)
Vergi Gelirlerinin Ülke İçindeki Payı	0,25219 (27)	0,01670 (233)	0,04427 (128)	0,02998 (154)	0,29913 (23)	0,00651 (401)
Tarım Üretiminin Ülke İçindeki Payı	0,02423 (627)	0,07354 (378)	0,06396 (409)	0,05904 (431)	0,10214 (298)	0,03720 (531)

Not: Parantez içindeki rakamlar ilçenin ilgili göstergeye göre 872 ilçe içindeki sırasını göstermektedir.

Kaynak: DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Nisan 2004, s.151

SONUÇ

Türkiye'nin sanayileşmesinde ve ulusal kalkınmasında Zonguldak İli'nin oynadığı rol çok önemlidir. İlde bulunan zengin doğal kaynaklar, kalkınma sürecinde destek vermiş, yöre insanının temel istihdam alanı olarak önceliğini korumuş ve bir sanayi kenti olarak kimliğini büyük ölçüde bu rol etrafında tanımlamıştır. İl bu üretim sürecinin yarattığı iş bölümü çerçevesinde şekillenmiş, toplumsal ilişkileri, kültürel yapısı ve fiziksel görünümü ile bir madenci kentinin karakteristik özelliğini 1980 yılına kadar taşımıştır.

T.T.K., Erdemir Karabük il olarak ayrılmadan önce Kardemir gibi Türkiye'nin önde gelen sanayi kuruluşları Zonguldak İli'nin sosyo-ekonomik yaşantısının her safhasında belirleyici kurumlar olarak ön plana çıkmışlardır.

Cumhuriyet dönemi sanayileşme politikaları çerçevesinde Zonguldak İli'nin üstlendiği rol ve konumu çerçevesinde kömür ve kömüre dayalı demir-çelik sanayinde uzmanlaşarak gelişme göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Karadeniz Bölgesi İlleri'nin tipik özelliği olan göç vermenin aksine, 1990'lara kadar sürekli göç alan bir il özelliğine sahip olmuştur.

1980 öncesi sanayileşmeye damgasını vuran korumacı, ithal ikamesine dayalı, içe dönük sanayileşme politikaları yerini 1980 sonrasında dışa dönük politikalara bırakmıştır. Daha önce sektör öncelikli doğrultuda uygulanan seçici sanayileşme politikalarının yerini giderek sektörler arasında fark gözetmeyen yansız sanayileşme politikalarına bırakmasıyla kamu desteğinden yoksun kalan ildeki madencilik ve demir-çelik sektöründe büyük gerileme yaşanmıştır. Mevcut sanayinin önemli bir bölümü (Ereğli Demir-Çelik dışında) yıllardır teknolojik değişikliklere gitmemiş durumdadır. Küresel rekabet koşulları özellikle dış rekabete açık sanayiler için teknolojik yenilik yapmayan kuruluşlar eski bir sanayi bölgesi özelliğini göstermeye başlamıştır. Bu durum kentsel düzeyde yaşanan ekonomik ve sosyal sorunların temel kaynağı olmuştur.

İlin gelişmesini etkileyen tüm kapsamlı projeler kamusal nitelikli ve merkezi hükümet düzeyinde geliştirildiği için sektör çeşitlenmesi ve girişimcilik yaygınlaşmamıştır. Bu durum ekonomik krizlerin yoğun yaşandığı 1980 sonrası dönemde Türkiye'de diğer illerde genel eğilimlerden farklılaşma olduğudur.

Zonguldak İli'nin son dönemde içine düştüğü toplumsal kriz ve sorunlar, diğer illere göre daha ciddi nitelik taşımaktadır.

Zonguldak'taki kömüre dayalı sanayileşme beraberinde önemli sağlık sorunlarını getirmiştir. Ülkemizde iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle en fazla ölümün meydana geldiği iş kollarından biridir. Kömür ocaklarında çalışanlarda, kömür tozlarının akciğerlerde birikmesi sonucu ortaya çıkan “Pnomakonyoziz” en önemli meslek hastalıklarından biridir. Bu sorunun çözümüne ilişkin gerekli sağlık önlemleri mevcut değildir.

Zonguldak İli ülkemizde tarım dışı üretim faaliyetinin ağırlıklı olarak yer aldığı iller arasında yer alırken, 1980 sonrası süreçte bu özelliğini kaybederek, işsiz ve emekli kenti haline dönüşmüştür. Nüfus başına emekli sayısının en yüksek olduğu il, Zonguldak İli'dir.

Cumhuriyetin başlangıç yıllarından 1970'lere kadar Türkiye'nin en önemli sanayi kentlerinden biri iken 2000'li yıllarda D.P.T. verilerine göre sosyo-ekonomik gelişme endeksine göre 2. derece gelişmiş iller gurubu içinde yer alıp kalkınmada birinci derecede öncelikli iller arasında yer almaktadır.

“Kalkınmada Öncelikli Yöre” statüsündeki Zonguldak'ın karşı karşıya bulunduğu sosyal ve ekonomik sorunlar genelde tüm Karadeniz Bölgesi illerinin sorunlarıyla (ulaşım, göç, işsizlik v.b.) aynı olmakla birlikte ülke ekonomisindeki görece önemi nedeniyle, ülke boyutunda daha fazla gündeme gelmektedir.

Cumhuriyetin başlangıcıyla ilk sosyal güvenlik kurumu olan “Amele Birliği” Zonguldak'ta kurulmuştur. Bugün Zonguldak maden havzasında rödavans (kiralama) yoluyla kömür işleten ve kaçak kömürü nakleden işletmeler mevcuttur. Bu işletmelerde sosyal güvenlikten yoksun sağlıksız koşullarda işçi çalıştırılmaktadır.

Zonguldak kömür havzasında sanayileşme süreci ile birlikte örgütlü işçi sınıfının gelişimi de sağlanmıştır. Ancak; tam bir sanayi kentinin özelliklerini taşımamaktadır. Hukuksal olarak ücretli işçi olmalarına rağmen sınıfsal olarak işçi sınıfı özelliği taşımamaktadır. Bunun nedeni kömür sanayinde münavebeli (dönüşümlü) çalışma sistemi uygulandığından çalışanın toprağa bağlı olması ve emeğin yarı feodal niteliğidir.

Devlet, cumhuriyetin ilk yıllarında “devletçilik” uygulamaları çerçevesinde, Zonguldak kömür havzasına büyük önem verirken; cumhuriyet ideolojisi temelinde

“sınıfsız toplum yaratma” biçimine uygun sosyal yapının oluşmasına da müdahale etmiştir.

Sonuç olarak, Zonguldak'ta sanayileşme ve sosyal değişim devletin uyguladığı iktisat politikaları çerçevesinde gelişme süreci göstermiştir. 1923-1960 döneminde “milli iktisat” uygulamaları içinde 1940 yılına kadar bütün şahıs ve şirketlere bağlı olan ocaklar devletleştirilmiş, devlet öncülüğünde sanayileşme sürdürülmüştür.

1960-1980 ithal ikameci sanayileşme sürecinde yine kamu sektörü içinde üretim sürdürülmüş özel sektöre ucuz kaynak aktaran ve ucuz girdi temin eden bir üretim dönemini yaşamıştır. Bu dönem ithal ikamesinin ikinci aşamasına tipik örnek oluşturmakta, iş örgütlenmesi bakımından kitlesel üretime geçildiği bir dönemi tanımlamaktadır.

1980-2000 döneminde 24 Ocak 1980'de uygulamaya konan dışa açık büyüme modeli çerçevesinde devleti küçültme, özelleştirme politikaları gündeme gelmiş, özel sektör yatırımlarının özendirildiği bir sanayileşme politikası uygulamaya konmuştur. Zonguldak sanayi yapısı kamu sektörü ağırlıklı olduğu için ilin ekonomisi ve sosyal yapısı en fazla bu dönemde etkilenmiştir.

Zonguldak'ın sanayileşmesi dönemsel bakımdan 1923-1947 dönemi sanayileşmenin dinamikleri içsel faktörlerle belirlendiği için yerli sanayileşme anlayışının egemen olduğu bir yapıda gelişmiştir.

Bu sanayileşme modeli dünya ekonomisine eklemlenme ve ithal ikamesiz sanayileşmenin birinci aşamasının tipik örneğini oluşturmaktadır. 1980 sonrası sanayileşmenin diğer bir önemli özelliği sanayileşme politikalarının oluşturulmasında dış dinamiklerin ön plana çıkmasıdır. Özellikle dışa açılma ve Avrupa Birliği ile tam üyelik başvurusundan sonra yoğunlaşan ve bu doğrultuda yapılan “yapısal reformlar” ilin sanayileşme politikalarında belirleyici olmuştur. Dolayısıyla 1980 sonrası ilin sanayileşmesinin “türev sanayileşme” olduğunu söyleyebiliriz. Aynı ayırımı sermaye oluşumu ya da sermaye yatırımı açısından baktığımızda bu dönemleri “yerli ve türev sanayileşme” yapısını ortaya koymaktadır.

1980 sonrasında dışa açık gelişme stratejisi içinde ne tür bir gelişme perspektifinden hareket edecekleri konusunda bir açılımın bulunmaması ildeki sektörler içinde bu açılıma ayak uyduran sektörler gelişmesini devam ettirmiş, diğer

sektörlerde ise büyük gerileme yaşanmıştır. Bu süreç sanayileşme, kamu sektörü ilişkisi, bu kuruluşların özelleştirilmesi ve kamu işletmelerinin verimlilik bazında yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir.

T.T.K., Kardemir gibi kamu kurumlarında istihdam olanaklarının daralması nedeniyle ücretli işçi kategorisinde büyük düşüş yaşanmıştır. İşçi olarak istihdam edilmeyen kesim, verimliliği ve katma değeri daha düşük olan, tarım sektöründe aile işçisi olarak istihdam edilmiştir. Diğer bir deyişle madencilik ve diğer sanayi kuruluşlarında işsiz kalanlar daha ileri bir sektörde değil ancak tarım kesiminde “ücretsiz aile işçisi” olarak istihdam olanağını bulmaktadır.

Küreselleşme süreci içinde yerel birimler arasında tamamlayıcılık ilişkisi kalmadığından doğal kaynağa dayalı sanayileşme yapısı ve uzmanlık alanı önemini kaybetmiştir. Bu durumda yerel güçlerin bir araya gelerek, kendi doğal ve insan kaynaklarını harekete geçirerek yerel kalkınma sürecinin itici gücü olması gerekir. Zonguldak İli’nde 1980 sonrası oluşturulan politikalar buna yönelik olmuş, Zonguldak Gelişim adında yerel birimlerin oluşturduğu anonim şirket yapısı içinde yerel kalkınma ajansı kurulmuştur. Ancak yeterli düzeyde gelişme gösterememiştir.

Bu süreç içinde kamu işletmelerinde küçülme ve rasyonelleştirmeye gidilirken, bu stratejilerin en önemli uygulama araçları, işçi çıkarımı, ücretlerin düşürülmesi, kamu yatırımlarının durdurulması politikaları olmuştur. Zonguldak İli Türkiye illeri içinde bu politikalardan en fazla etkilenen ve bunların sonucunda işsizlik, sanayisizleşme, yatırımların azalmasının en yaygın olduğu dönemi teşkil etmiştir.

Bu etkinin Zonguldak gibi belli sanayilerde uzmanlaşmış ve il ekonomisinin belirleyici sektörüne bağlı olan illerde ilin çöküşünü de beraberinde getirmiştir.

1980 sonrası uygulanan politikalar ve değişen ekonomik stratejiler çerçevesinde kentin konumu ve işlevi değişmiştir. Bir dönem sanayileşmede önemli roller üstlenmiş olan Zonguldak, uzmanlaştığı alanın önemini yitirmesine koşut olarak bu konumunu da kaybetmiştir. Zonguldak ilinin ekonomik konumundaki gerilemeler; işletmelerin kapatılması ya da küçültülmesi sonucunda ilk olarak kendisini işsizlik sorunu olarak göstermiştir. Bunun yanında bir dizi sosyal sorunlarında artmasına neden olmuştur (Şiddet, alkol kullanımı, boşanmalar). Bu tür

sorunlar ekonomik çöküntüyü yaşayan kentlerin ortak özelliği olmakla birlikte, bu sürecin Zonguldak'ta hızlı yaşanması kenti daha fazla etkilemiştir.

Kentin bu sorunlarla başa çıkabilecek ekonomik ve toplumsal potansiyelleri mevcut olmakla birlikte, bu potansiyellerin harekete geçirilebilmesi için önemli destek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Afetinan, A., **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, 1933, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Seri, s.14, Ankara, 1972
- Afetinan, A., **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Ankara, 1989
- Afetinan, A., **Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. seri, s.14 Ankara, 1972
- Afetinan, A., **Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973
- Akel, Baha, **Zonguldak Devlet Memurlarının Bugünkü Hayat Pahalılığı Karşısındaki Durumu**, Kara İnci, İkinci Kanun, 1942, Yıl 1 Sayı 10, s.7-8
- Alpdündar, Mehmet, Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri, **Sosyal Siyaset Konferansları**, Cilt XVI, İstanbul
- Altan, Mehmet, **Köylüler Ne Zaman Manşet Olur?**, Zaman Kitap No:8, 4.Baskı, 2001
- Altan, Mehmet, **Süperler ve Türkiye**, AFA Yayınları 23, Türkiye Üzerine Araştırmalar 1, Mayıs 1986, İstanbul
- Apak K. ve diğerleri, **Türkiye Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, İzmit, 1950
- **Arkitekt**, "Buyrun Burası Bartın", sayın 408, 11, Güzel Sanatlar Matbaası, 1993, İstanbul
- Atabeyoğlu, Cem, "Atletizm", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8., s.22-68
- Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Bilgi Yayınevi, 1968, Ankara
- Ayata, Sencer, **Bir Yerel Sanayi Odağı Olarak Gaziantep'te Girişimcilik, Sanayi Kültürü ve Dış Ekonomik Dünya ile İlişkiler**, s. 85-112, Ekonomide Durum Güz, Türk-İş Dergisi, 1999
- Barbaros, R. Funda, **İzmir'de Sanayileşme**, Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını, İzmir, 1995

- Barım, Hürrem, **Ücretli İş Mükellefiyeti**, Zonguldak, Doğan Matbaası, 1941
- Başbakanlık Umumi Murakebe Heyeti, **Etibank EKİ Müessesesinin 1939 Yılı Raporu**, Alaeddin Kırıl Basımevi, 1940
- Bila, Fikret, **CHP Tarihi 1919-1979**, Ankara, 1979
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, 1908-1985 gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, Şubat 1988, İstanbul
- Boratav, Korkut, Türkcan, Ergun, **Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993
- **Cumhuriyetin 15. Yılı**, Zonguldak, (Zonguldak CHP İl Yönetimi Yayını)
- Cumhuriyetin XX. Yılında Zonguldak Havzası, **İş Aylık Felsefe, Ahlak ve İctimaiyat Dergisi**, Sayı 38, İstanbul 1944
- Çavdar, Tefik, Adalet Partisi, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8
- Çelebi, Işın, **Türkiye’de Demir-Çelik Sanayinin Yapısı ve Sorunları**, D.P.T., İ.P.D., Sektör Programları Şubesi, Yayın No: DPT 1672, İPD 405, Ankara, 1979
- Çıladır, Ahmet Naim, **Zonguldak Havzası (Uzun Mehmet’ten Bugüne Kadar)**, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1934
- Çıladır, Sina, **Taşkömürü Havzasının Devletçilik Dönemi**, Yaman Matbaası, Kdz. Ereğli, 1999
- Çıladır, Sina, **Erdemir Sancısı**, Pentamed Ltd. Şti., 1. Basım, 1995
- Çıladır, Sina, **Erdemirdeki İşçi Eylemlerinin ve Sendikacılığın Tarihsel Gelişimi**, İlke Yayınları, Kdz. Ereğli, 1999
- Çıladır, Sina, **Zonguldak Havzasının Tarihi Gelişimi**, Genel Maden İş Yayınları, Zonguldak
- D.İ.E., **Ekonomik Göstergeler**, 2002
- D.İ.E., **Genel Nüfus Sayımı**, İdari Bölünüş, 2002
- D.İ.E., **Genel Nüfus Sayımının Nüfusa Sosyal ve Ekonomik Etkileri**, Zonguldak, 1990
- D.İ.E., **2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı (İl 67/Zonguldak)**, Yayın No:2552, Ankara, Şubat 2002

- Dosdoğru, Sabire, Dosdoğru, Hulusi, **Maden İşçilerimizin Dünü Bugünü**, BDS Yayınları, 1990, İstanbul
- D.P.T., **İller ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler**, 1996
- D.P.T., **İller ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler**, 2002
- D.P.T., **İller ve Bölgeler İtibariyle GSYİH Gelişmeler (1987-2000)**, Yayın No: 2676, Ankara, 2003
- D.P.T., **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması**, Yay. No: 2671, Mayıs 2003, Ankara
- D.P.T., **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması**, Nisan 2004, Ankara
- D.P.T., **Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişme Projesi**, Yönetici Özeti, 1997
- D.P.T., **Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişme Projesi**, Projeler IV, 1997
- Ekici, Aygün, **Ne Verildi ve Karşılık Verelim**, Madencilik Bülteni, TMMOB Mad. Müh. Odası Yayını sayı 24, Şubat-Mart 1993, s.8
- Engin, Aydın, “Divriği’nin Demiriyle Zonguldak’ın Kömürünün Karabük’teki Düğünü: Karabük Demir-Çelik İşletmeleri” **75. Yılda Çarklardan Chiplere, Bilanço 98**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1999, s.122-126
- Engin, Aydın, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Aralık 1991, “Kara Cevher Işık Oldu”
- **Erdemir**, www.erdemir.com, Faaliyet Raporu, 2000
- Ergün Serdar, **Madencilik Sektöründe Verimlilik Göstergeleri**, M.P.M. Yay. No:677, Ankara, 2004
- Erkin, Engin, **Dört Maden Kentinin Değişim Öyküsü (1973-1996)**, Ekim 1999, (Kendi Yayını)
- Eser, Uğur, **Türkiye’de Sanayileşme**, İmge Kitabevi, No:79, 1. Baskı, Ankara, 1993
- Etingü, Turgut, **Kömür Havzasında İlk Grev**, Koza Yayınları, 14, İstanbul 1976
- G.M.İ.S., **2. Zonguldak Kurultayı**
- G.M.İ.S., **5. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, 1995

- G.M.İ.S., **6. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, 1999
- G.M.İ.S., **7. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, 2003
- Gülmez, Mesut, **“1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Amele Birliği ve Madencilerin Görüşleri”**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 17, Sayı 4, Aralık 1984, s.135-172
- Gülmez, Mesut, **“1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Ziya Haşım’ın Bir Notu”**, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı 10, Nisan-Mayıs 1985, s.87-100
- Gülmez, Mesut, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri**, 1936 Öncesi, T.O.D.A.İ.E. Yayını 236, 2. Baskı, Ankara 1991
- Güngör, Fatih, **1946-1960 Döneminde Türkiye’de Sendikacılık Hareketi İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları 1683, Demokrasi Klasikleri 6, Ankara, 1994
- Güzel, M. Şehmus, **Türkiye’de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950)**, Ankara, 1982, A.Ü.S.B.F. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi)
- Güzel, M. Şehmus, **“İkinci Dünya Savaşında İşçiler ve Sermaye”**, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Aralık 1992, Sayı 150, Cilt XVI, s.31-41
- Güzel, M. Şehmus, **Türkiye’de İşçi Hareketleri**, Sosyalist Yayınları, No:5, İstanbul, Birinci Baskı, 1993
- Güzel, M. Şehmus, **Grev**, Sosyalist Yayınları, No:6, İstanbul, 1993
- Güzel, M. Şehmus, **Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7
- İller Bankası Genel Müdürlüğü, **Zonguldak İli Raporu**, t.y.
- **İl İl Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, Milliyet Yayınları, İstanbul
- **Kadro**, Aylık Fikir Mecmuası, 1934, Cilt 3, Yay. Haz. Cem Alpar, Tıpkıbasım A.İ.T.İ.A., No:134, Ankara, 1980
- Karahasan, Ömer, **Türkiye’de Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri Sendikası**, G.M.İ.S. Yayını, 1978
- Katircioğlu, Doğan, **Yeraltında Sesler Var**, İstanbul 1993, kendi yayını

- Kepenek, Yakup, “Türkiye’nin 1980 Sonrası Sanayileşme Süreci” **Bilanço 88, 75 Yılda Çarklardan Chiplere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Nisan 1999
- Kessler, Gerhard, “Zonguldak ve Karabük’teki Çalışma Şartları”, **İçtimai Siyaset Konferansları**
- Kıray, Mübeccel, **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İletişim Yayınları 24, 1. Baskı, Ankara, 1964
- Kısaer, Hülya ve Tanrıkkaya, Nihan, **KİT’lerde Verimlilik ve Kârlılık Analizleri (1996-2000)**, M.P.M. Yayını, No:673, Ankara, 2003
- Kocabaşoğlu, Uygur vd., **Türkiye İş Bankası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Aralık 2001
- Koç, Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinde Yapraklar**, Ataol Yayıncılık, No:15, 1. Baskı, İstanbul, 1992
- Koç, Yıldırım, “Ereğli Kömür Havzası İşçileri İle İlgili Yasalar”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı 118, Nisan 1990, s.12-16
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınları, No:12, Ankara, 1986
- KOSGEB, Yatırım Alanlarının Tespiti Araştırma Projesi Sonuç Raporu, Zonguldak, t.y.
- Köktaş, Gülen, “Memleketimizde Kömür İstihrac Sanayinde II. Toplu Sözleşme”, Sosyal Siyaset Konferansları, Cilt XVI, İstanbul
- Kuruç, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, 2. cilt (1933-1935), A.Ü.S.B.F. Yay. No:580, Ankara, 1993
- Kuruç, Bilsay, **Mustafa Kemal Dönemi Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi 52, 1. Basım, Ankara, 1973
- Minibaş, Türkel, **Liberalleşme Yolunda 80 Yıl**, İktisat Dergisi, Sayı 440, s.17-24, Nisan 2004
- Ökçün, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi**, 1923 İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar), A.Ü.S.B.F. Yayını 471, Üçüncü Baskı, Ankara, 1981
- Örik, Nahid Sırrı, **Kıskanmak**, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1994

- Öskay, Ülgen, **Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:25, 1983, İzmir
- Özcan, Namık, **Savaş Ekonomisi Politikası ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1940-1945)**, ODTÜ, Yüksek Lisans Tezi, 1981
- Özcan, Namık, **Türkiye’de 1936-1950 Döneminde İktisat Politikasının Gelişmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1986
- Özdemir, Hikmet, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi**, Bilgi Yayınları/Bilgi Dizisi 45, Birinci Baskı, Ankara, 1986
- Özeke, Ahmet Ali, **Ereğli Kömür Havzası Tarihi**, 1938-1940 Kenan Matbaası, İstanbul, 1944
- Özeke, Ahmet Ali, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, İ.Ü. Yayınları, No:593, İkt. Fak. Yay. No:74, İstanbul, 1956
- Özel, Yıldırım, **Bartın Gazetesi**, 30.12.1992, sayı:3021
- Özel, Yıldırım, **Bartın Gazetesi**, 10.10.1994, sayı:3014
- Peker, Recep, İş Kanunu İzahı, **Ülkü**, Temmuz 1986, s.284.286
- Pekin, Faruk, **Demokrasi Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar**, Alan Yayıncılık, No:45, Güncel Sorunlar Dizisi 8, Birinci Baskı, 1985, İstanbul
- **Resmi Gazete**, 3 Ocak 1995, sayı 22160
- **Resmi Gazete**, 27.02.1940 Tarih, 4444 Sayı Kararname No:2899
- Rozaliaev, Y.N., **Türkiye’de Sanayi Proleteryası**, Yer Yayınları, 1974
- Sakaoğlu, Necdet, **Tarihle Yerleşen Hayal: Uzun Mehmet**, Tarih ve Toplum Dergisi,
- Sanşan, Müşfik, **1955 Gelik Grizu İnfilakı**, Madencilik Bülteni, Sayı 9, T.M.M.O.B., Maden Müh. Odası Yayını, Ankara 1990
- Savaşkan, Bahri, **Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi (1829-1989)**, İlkadım Matbaası, Zonguldak, 1993
- Sönmez, Sinan, **“Türkiye İş Bankası’nın Misyonu ve İştirakçilik Politikası (1924-1945)”**, Mülkiye, Cilt XXV, Sayı 231, s.111-148, Kasım-Aralık 2001

- Sülker, Kemal, “Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları
- Şeni, Nora, **Dünya Sanayi Haritasındaki Evrim Açısından Ereğli Demir-Çelik**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul s. 1774-1775
- Şeni, Nora, **Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayii ve Ereğli Demir-Çelik**, Birikim Yayınları, Yerli Araştırmalar Dizisi, Birinci Baskı, İstanbul, 1978
- Talas, Cahit, **Sosyal Ekonomi**, S Yayınları No:14, Ankara, 1979
- T.C. Çalışma Bakanlığı, **Çalışma Dergisi**, No:4-5, sayı 91
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, ODTÜ, Ankara, 1974
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3, ODTÜ İİBF Yay. No:39, Ankara, 1982, s.202
- Tesal, Necip D., **Zonguldak Vilayetinin İktisadi Ehenmiyeti**, Sulh Garan Matbaası, İstanbul, 1957
- Tokgöz, Erdinç, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1919)**, İmaj Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara, 1999
- T.M.M.O.B., Maden Müh. Odası, Zonguldak Şubesi Yayını, **Türkiye Taşkömürü Madenciliğinde İş Sağlığı ve İş Güvenliğine İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, 1992
- T.M.İ.S. (Türk-Metal), **“Ulusal Sanayi Kuruluşlarımız Yabancılaşırken”**, Türk Metal Sendikası Yayınları, No:5, Ankara, 1989
- Tör , Vedat Nedim, “Kömürde Devletçilik” **Kadro**, Cilt 3, Sayı 25, İkinci Kanun 1934 Tıpkıbasım A.İ.T.İ.A. Yay. No:134, Ankara, 1980, s.34
- Tuna, Orhan, **Memleket Tetkikleri Konferansları**, 1943 Devresi, İstanbul Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, XXI, İstanbul, 1943
- Tüm İktisatçılar Birliği, **Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi**, T.İ.B. Yay. No:16, Birinci Baskı, Ankara, 1976

- Türel, Oktar, **İktisadi Gelişme Süreçleri (1923-1998), Bilanço 1923-1998**, II. Cilt, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bir Bakış, Uluslararası Kongre, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999
- Türkiye Kalkınma Bankası, **Zonguldak Raporu**, Ankara, 2002
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı**, 2000
- Uluatam, Özhan, **Cumhuriyet Dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi: 1920-2000**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001
- Ulutan, Burhan, **50. Yıl Etibank 1935-1985**, Etibank Matbaası, Ankara, 1987
- Üşür, İşaya, **"Sanayileşme ve Türkiye'nin Sanayileşmesi"**, İktisat Dergisi, sayı 440, s.28-37, Ağustos 2003
- Yalçın, İrfan, **Ölümün Ağzı**, Gölge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1990
- Yersel, Kadri, **Madencilikte Bir Ömür (Anılar-Görüşler)**, Maden Mühendisleri Odası Yayını, Birinci Baskı, Ankara, 1986
- Yılpar, Kaynak, **"1961 Demir-Çelik Sektörü Programı Ön Çalışmaları"**, D.P.T., Ankara, 1961
- Yiğitler, Umran Nafiz, **Kömür Havzasında Amele Hukuku**, 1943, Zonguldak Milli Koruma Mahkemesi
- Yurt Ansiklopedisi, **Türkiye İl İl Dünü Bugünü Yarını**, Cilt 10, Anadolu Yayıncılık, 1982, 1983, 1984
- **Zonguldak İl Yıllığı**, 1967
- **Zonguldak Bölge Planı**, İ.İ.B. Planlama ve İmar Müdürlüğü, Bölge Planlama Dairesi Yayını, t.y.
- **Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası**, 29. Teşrinievvel 1933, Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası, Zonguldak Halkevi, Holivut Matbaası, İstanbul, 1933
- **Zonguldak İl Yıllığı**, Zonguldak Valiliği, 2002

Ek 1: ZONGULDAK İLİ EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELER (2000)

YIL	BİRİM	DEĞİŞKEN	ZONGULDAK	KARADENİZ	TÜRKİYE
DEMOGRAFİK GÖSTERGELER					
2000	Kişi	Toplam Nüfus	615.599	8.439.213	67.803.927
2000	Yüzde	Şehirleşme Oranı	40,66	49,03	64,90
1990-00	Binde	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	-6,01	3,65	18,29
2000	Kişi/Km2	Nüfus Yoğunluğu	186	73	88
2000	Adet	Doğurganlık Hızı	1,93	2,39	2,53
2000	Kişi	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	4,55	4,87	4,50
İSTİHDAM GÖSTERGELERİ					
2000	Yüzde	Tarım iş Kolunda Çalışanların Toplam istihdama Oranı	59,05	66,10	48,38
2000	Yüzde	Sanayi iş Kolunda Çalışanların Toplam istihdama Oranı	15,36	7,29	13,35
2000	Yüzde	Ticaret iş Kolunda Çalışanların Toplam istihdama Oranı	6,08	5,97	9,67
2000	Yüzde	Mali Kurumlar iş Kolunda Çalışanların Toplam istihdama Oranı	1,44	1,45	3,11
2000	Yüzde	Ücretli Çalışanların Toplam istihdama Oranı	35,03	27,48	43,52
2000	Yüzde	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam istihdama Oranı	5,49	4,44	8,81
2000	Yüzde	İşverenlerin Toplam istihdama Oranı	1,25	1,46	2,61
EĞİTİM GÖSTERGELERİ					
2000	Yüzde	Okur-Yazar Nüfus Oranı	87,81	85,82	87,30
2000	Yüzde	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusa Oranı	80,94	78,49	80,62
2000	Yüzde	Üniversite Bitirenlerin 22+ Yaş Nüfusa Oranı	6,15	5,92	8,42
2000-01	Yüzde	İlkokullar Okullaşma Oranı	98,94	87,39	98,01
2000-01	Yüzde	Liseler Okullaşma Oranı	41,98	31,70	36,92
2000-01	Yüzde	Mesleki ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	30,98	23,04	20,43
SAĞLIK GÖSTERGELERİ					
2000	Binde	Bebek Ölüm Oranı	45,00	42,33	43,00
2000	Hekim	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	9,63	8,73	12,70
2000	Diş Hekimi	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	1,97	1,08	2,22
2000	Adet	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	2,89	2,22	2,94
2000	Adet	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	28,18	23,65	23,04
SANAYİ GÖSTERGELERİ					
2000	Adet	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	74	1 561	28726
2000	Adet	Küçük Sanayi Siteleri İşyeri Sayısı	968	12732	81 302
2000	Adet	İmalat Sanayii İşyeri Sayısı	52	761	11 118
2000	Adet	İmalat Sanayii Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	9794	80118	1 130488
2000	Beygir Gücü	İmalat Sanayii Kurulu Güç Kapasite Miktarı	866 898	1 786 457	13478078
2000	Kws	Fert Başına İmalat Sanayii Elektrik Tüketimi	1 944	371	550
2000	Milyon TL	Fert Başına İmalat Sanayii Katma Değeri	178	128	350
TARIM GÖSTERGELERİ					
2000	Milyon TL	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	354	955	1 124
2000	Yüzde	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye içindeki Payı	0,48	15,35	100
İnşaat göstergeleri					
2000	Adet	Daire Sayısı	142 825	1 602619	16 235 830
2000	Yüzde	Sorulu Su Tesisatı Bulunan Daire Oranı	97,92	95,22	96,60
MALİ GÖSTERGELER					
2000	Yüzde	Gayri Safi Yurt içi Hasıla içindeki Pay	1,18	9,46	100
2000	Milyon TL	Fert Başına Gayri Safi Yurt içi Hasıla	2380	1 396	1 837
2000	Adet	Banka Şube Sayısı	70	749	7786
2000	Milyon TL	Fert Başına Banka Mevduatı	625	320	939
2000	Yüzde	Toplam Banka Mevduatı içindeki Pay	0,60	4,24	100
2000	Yüzde	Toplam Banka Kredileri içindeki Pay	0,28	7,24	100
2000	Milyon TL	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	4	244	138
2000	Milyon TL	Fert Başına Sınat, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	131	132	392
2000	Milyon TL	Fert Başına Belediye Giderleri	78	55	82
2000	Milyon TL	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	316	111	464
2000	Milyon TL	Fert Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	118	53	165
1995-00	Milyon TL	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	175	244	248
1995-00	Milyon TL	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	1 358	924	2668
1995-00	ABD Doları	Fert Başına İhracat Miktarı	2311	662	2249
1995-00	ABD Doları	Fert Başına İthalat Miktarı	5420	809	3967
ALTYAPI GÖSTERGELERİ					
2000	Yüzde	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	56,40	25,59	45,23
2000	Yüzde	Yeterli İçmesuyu Gönderilen Nüfus Oranı	55,67	83,73	84,98
2000	Yüzde	Devlet ve II Yolları Asfalt Yol Oranı	99,33	89,90	91,28
DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ					
2000	Adet	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	878	435	652
2000	Adet	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	1 320	755	1 056
2000	Mws	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	3,50	0,99	1,43
2000	Adet	Fert Başına Tetefon Kontör Değeri	1 561	1 223	1 852
2000	Yüzde	Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	10,20	23,95	14,93

Kaynak: D.P.T., İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, 2003

Ek 2: ZONGULDAK İLİ EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELER (1996)

YIL	BİRİM	DEĞİŞKEN	ZONGULDAK	KARADENİZ	TÜRKİYE
		DEMOGRAFİK GÖSTERGELER			
1994	Kişi	Toplam Nüfus	873.355	8.084.425	60.576.000
1990	Yüzde	Şehirleşme Oranı	38,34	40,20	59,01
1985-90	Binde	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	5,40	0,19	21,71
1990	Kişi/Km2	Nüfus Yoğunluğu	124	70	73
1985-90	Binde	Yıllık Net Göç Oranı	-27,73	-64,34	0,00
1990	Binde	Doğurganlık Oranı	2,31	2,68	2,65
1990	Kişi	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	5,35	5,60	4,97
		İSTİHDAM GÖSTERGELERİ			
1990	Yüzde	Tarım İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	56,96	71,10	53,66
1990	Yüzde	Sanayi İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	19,84	7,57	12,80
1990	Yüzde	Ticaret İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	4,98	4,50	7,93
1990	Yüzde	Mali Kurumlar İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	1,23	1,00	2,32
1990	Yüzde	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	39,99	23,00	38,45
1990	Yüzde	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	3,54	3,10	6,37
1990	Yüzde	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	0,53	0,51	1,34
		EĞİTİM GÖSTERGELERİ			
1990	Yüzde	Okur-Yazar Nüfus Oranı	83,30	78,45	80,46
1990	Yüzde	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusa Oranı	75,67	69,84	71,95
1990	Yüzde	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	3,26	3,29	4,72
1994-95	Yüzde	İlkokullar Okullaşma Oranı	99,00	96,22	97,10
1994-95	Yüzde	Ortaokullar Okullaşma Oranı	78,98	63,69	68,65
1994-95	Yüzde	Liseler Okullaşma Oranı	61,61	42,21	46,52
		SAGLIK GÖSTERGELERİ			
1990	Binde	Bebek Ölüm Oranı	84	72	67
1994	Hekim	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	6,48	7,52	10,87
1994	Diş Hekimi	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	1,35	1,00	1,89
1994	Adet	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	1,82	1,72	2,36
1994	Adet	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	21,7	20,0	21,9
		SANAYİ GÖSTERGELERİ			
1995	Adet	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	0	427	5.893
1993	Adet	İmalat Sanayii İşyeri Sayısı	74	801	10.541
1993	Adet	İmalat Sanayii Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	19.660	86.648	978.983
1993	Beygir Gücü	İmalat Sanayii Kurulu Güç Kapasite Miktarı	491.886	1.832.174	13.203.135
1993	Kws	Fert Başına İmalat Sanayii Elektrik Tüketimi	1.316	290	426
1993	Milyon TL	Fert Başına İmalat Sanayii Katma Değeri	7.872.967	2.966.396	7.596.132
		TARIM GÖSTERGELERİ			
1993	Milyon TL	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	5.896.351	13.870.815	18.206.054
1993	Yüzde	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye içindeki Payı	0,725	15,326	100,00
		İNŞAAT GÖSTERGELERİ			
1991-95	Adet	Daire Sayısı	13.041	133.472	1.257.838
1991-95	Yüzde	Şehirli Nüfus Başına Konut Alanı	2,3212	2,1063	1,8470
		MALİ GÖSTERGELER			
1993	Yüzde	Gayri Safi Yurt içi Hasıla içindeki Pay	1,276	9,754	100,00
1993	Milyon TL	Fert Başına Gayri Safi Yurt içi Hasıla	28.963.743	23.859.744	33.313.730
1993	Adet	Banka Şube Sayısı	94	739	6.242
1993	Milyon TL	Fert Başına Banka Mevduatı	7.141.292	3.894.897	8.680.341
1993	Yüzde	Toplam Banka Mevduatı içindeki Pay	1,207	6,111	100,00
1993	Yüzde	Toplam Banka Kredileri içindeki Pay	0,4091	6,4586	100,00
1993	Milyon TL	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	104.633	2.162.854	2.458.512
1993	Milyon TL	Fert Başına Sınat, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	1.299.658	1.429.716	4.928.894
1992	Milyon TL	Fert Başına Belediye Giderleri	380.247	260.642	380.247
1993	Milyon TL	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	3.323.598	1.772.720	4.538.987
1993	Milyon TL	Fert Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	1.811.534	1.207.581	2.387.023
1990-04	Milyon TL	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	4.146.001	1.416.535	2.232.243
1991-04	Milyon TL	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	5.098.454	1.134.448	2.214.445
1993-04	ABD Doları	Fert Başına İhracat Miktarı	24,80	43,14	273,12
1993-04	ABD Doları	Fert Başına İthalat Miktarı	100,81	32,36	323,97
		ALTYAPI GÖSTERGELERİ			
1994	Yüzde	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	19,23	12,49	22,89
1994	Yüzde	Yeterli İçmesuyu Götürlülen Nüfus Oranı	57,96	71,680	74,79
1994	Yüzde	Devlet ve II Yolları Asfalt Yol Oranı	89,55	82,03	83,41
		DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ			
1994	Adet	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	496	298	472
1994	Adet	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	693	449	628
1994	Mws	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	2.074	629	999
1994	Adet	Fert Başına Tetefon Kontör Değeri	722	552	864
1994	Yüzde	Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	11,82	7,89	14,52

Kaynak: D.P.T., İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, 1996

Ek 3. Zonguldak Kömür Havzası'na İlişkin Çeşitli Göstergeler.

Yıllar	Tuv. Üretim (x.10 ³ ton/yıl)	Sat. Üretim (x.10 ³ ton/yıl)	2/1 x 100	Toplam işçi sayısı (3)	Üretimde çalışan işçi (4)	4/3 x 100	Genel verimlilik (ton/yeve.)	Toplam yatırım (\$/yıl)	Yatırım (\$/ton) (satılabilir)	Ortalama maliyet (\$/ton)(5)	Ortalama satış fiyatı (\$/ton)(6)	6/5 x 100
1970	7.598	4.573	60,18	34.671	3.634	10,48	0.469	13.136.596	2,87	18,92	15,12	80
1971	7.846	4.639	59,12	35.650	3.625	10,17	0.461	12.654.740	2,73	16,17	14,95	92
1972	7.862	4.641	59,03	36.154	3.721	10,29	0.457	19.556.786	4,21	22,86	20,90	91
1973	7.842	4.642	59,20	37.591	3.992	10,62	0.443	13.805.214	2,97	24,80	20,27	82
1974	8.546	4.965	58,10	39.399	4.098	10,40	0.455	26.525.691	5,34	32,41	20,66	64
1975	8.355	4.813	57,60	40.002	4.119	10,30	0.433	28.414.675	5,90	47,34	19,86	42
1976	8.059	4.632	57,47	41.774	4.184	10,02	0.397	36.898.424	7,97	73,96	16,13	22
1977	7.666	4.405	57,47	42.784	4.296	10,04	0.375	41.410.824	9,40	110,21	24,74	22
1978	7.741	4.295	55,48	42.072	4.180	9,94	0.370	42.987.038	10,01	131,31	50,88	39
1979	7.200	4.051	56,27	41.923	4.187	9,99	0.338	33.586.658	8,29	133,98	47,65	36
1980	6.599	3.598	54,52	41.927	3.897	9,29	0.306	18.995.476	5,28	98,94	75,06	76
1981	7.388	3.922	53,09	39.935	4.053	10,15	0.369	25.297.700	6,45	85,67	73,76	86
1982	7.223	4.008	55,50	38.809	3.986	10,27	0.371	16.634.785	4,15	78,57	71,08	90
1983	6.725	3.539	52,63	38.652	3.823	9,89	0.335	22.367.055	6,32	73,20	65,63	90
1984	7.103	3.632	51,13	37.645	3.633	9,65	0.348	15.325.926	4,22	58,33	52,04	89
1985	7.260	3.605	49,66	38.231	3.842	10,05	0.342	10.563.869	2,93	56,87	48,67	86
1986	7.015	3.526	50,27	36.557	3.601	9,85	0.347	13.646.715	3,87	63,28	44,09	70
1987	7.084	3.461	48,85	36.623	3.549	9,69	0.337	21.976.645	6,35	65,30	42,73	65
1988	6.688	3.256	48,68	36.476	3.726	10,21	0.326	16.441.007	5,05	78,13	42,33	54
1989	6.259	3.038	48,55	35.492	3.539	9,97	0.308	18.291.457	6,02	115,52	59,28	51
1990	5.629	2.745	48,77	34.349	3.930	11,44	0.328	20.616.767	7,51	189,70	70,57	37
1991	5.209	2.762	53,02	31.215	3.363	10,77	0.350	41.674.204	15,09	239,42	48,71	20
1992	4.791	2.829	59,06	29.495	2.955	10,02	0.352	70.672.567	24,98	237,34	41,46	17
1993	4.609	2.789	60,51	28.429	2.957	10,40	0.374	34.302.092	12,3	289,74	43,72	15
1994	4.211	2.839	67,41	23.964	4.541	18,95	0.443	8.800.000	3,10	233,43	38,80	17
1995	3.252	2.248	69,14	21.520	4.486	20,85	0.428	4.700.000	2,09	238,49	41,52	17
1996	3.320	2.441	73,52	20.403	4.193	20,55	0.450	9.900.000	4,06	198,73	43,51	22
1997	3.413	2.320	67,98	18.674	3.770	20,19	0.469	6.500.000	2,80	190,43	43,82	23
1998	2.866	2.136	74,54	17.406	3.490	20,05	0.467	7.100.000	3,32	119,03	45,45	38
1999	2.601	1.990	76,49	16.180	3.042	18,80	0.468	7.030.000	3,53	242,30	39,80	16
2000	3.196	2.257	70,60	19.151	6.022	31,44	0.464	6.510.000	2,88	212,70	41,71	20

Kaynaklar: TTK İlgili Yıllar Faaliyet Raporları ve İstatistik Yıllıkları

ÖZGEÇMİŞ

Adı – Soyadı : Fevzi ENGİN
Adres : İş: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İ.İ.B.F.İktisat Bölümü, 14280 Gölköy/Bolu
Tel: : İş: 0 374 253 45 11/2169-2375 Loj.
Faks : 0 374 253 45 21
E-mail : fengin@hotmail.com
Kişisel Bilgiler : Doğum Tarihi: 04.03.1959
Doğum Yeri: Fındıklı/Rize
Medeni Durum: Evli 2 çocuk babası
Askerlik Durumu: Yapmıştır.

Akademik Unvan : Öğr. Görevlisi
Öğrenim Durumu : Lisans, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1982
Yüksek Lisans: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Maliye Bölümü, 1985
Doktora: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İktisat Bölümü Tez Savunma
Aşaması

Yayınlar:

Kitaplar: Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, T.C. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı,
Ortak Yayını, 3 Cilt, 1996

Makaleler:

- Türkiye’de Taşkömürü Üretimine Genel Bir Bakış (1973-1986), Türkiye 6. Kömür Kongresi, Maden Mühendisleri Yayını
- “Kalkınmada Öncelikli İllerde Teşvik Uygulamasının Zonguldak İli’nde Değerlendirilmesi ve Sonuçları”, Hamle, Aylık Politika Haber Yorum Dergisi, Yıl 1, Sayı:3, 1995
- “Türkiye’de Vergi Yükünün Dağılımı”, T.C. Maliye Bakanlığı, Zonguldak İli Defterdarlığı Yayını, Zonguldak, 1996

- Türkiye’de Kamu Harcamalarının Gelişimi (1980-1996), Z.K.Ü., Çaycuma İ.İ.B.F. Yayını:1, Zonguldak, 1998

Araştırma Projesi:

- Bolu İl Gelişme Planı (Hizmetler Sektörü), (Prof.Dr.Nevzat Yosmaoğlu ile birlikte), 2002
- Düzce İl Gelişme Planı (Tarım Sektörü), (Yrd.Doç.Dr.Bahadır Aydın ile birlikte), 2003
- Düzce İl Gelişme Planı (Hizmetler Sektörü), (Prof.Dr.Nevzat Yosmaoğlu ile birlikte), 2003

Bilimsel ve Mesleki Üyelikler:

- İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti (IFMC)
- Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı (ZOKEV)

Verdiği Dersler:

Kamu Maliyesi, Maliye Politikası, Vergi Hukuku, Türk Vergi Sistemi, İktisat Politikaları, Türkiye Ekonomisi

Çalışma Hayatı:

- 1984-2000 : Öğretim Görevlisi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, ZMYO ve İİBF İktisat Bölümü
- 2000- : Öğretim Görevlisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİİBF İktisat Bölümü